

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**GLOBALLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ULUS
DEVLETLERİN EKONOMİK YAPILARINA ETKİLERİ:**

Azerbaycan Örneği

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emin AHUNDZADE

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tanju TOSUN

**İZMİR
2008**

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğum Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler'in Ulus Devletlerin Ekonomik Yapılarına Etkileri; Azerbaycan Örneğİ adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Emin Axundzade
İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 29/02/2008 tarih ve 9/12 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Axundzade Emin MEHMEDBAĞIROĞLU'nun "Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ulus Devletlerin Ekonomik Yapılarına Etkileri: Azerbaycan Örneği" başlıklı tezini incelemiş ve adayı 21/03/2008 günü saat 10.30'da 60 dk. süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

Doç.Dr.Tanju TOSUN
BAŞKAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Yrd.Doç.Dr.Faruk MUTLUSU

ÜYE

Başarılı

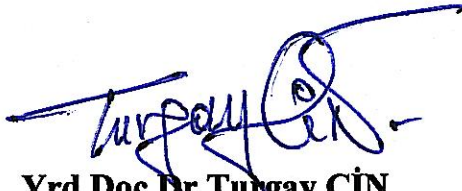
Başarısız

Düzeltilme

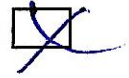

(Üç ay süreli)

Yrd.Doç.Dr.Turgay CİN

ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme

(Üç ay süreli)

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dakikadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI.....	4
1.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	8
1.3. KÜRESELLEŞMENİN FARKLI BOYUTLARI.....	15
1.3.1. Ekonomik Bir Olgu Olarak Küreselleşme.....	15
1.3.2. Siyasi Açıdan Küreselleşme.....	19
1.3.3. Sosyo Kültürel Açıdan Küreselleşme.....	21
1.4. KÜRESELLEŞMEYE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR.....	29
1.4.1. Küreselleşme Yazınındaki Kutuplaşma.....	30
1.4.1.1. Küreselleşme Karşıtlarının Bakış Açıları.....	31
1.4.1.2. Küreselleşme Taraftarlarının Bakış Açıları.....	34
1.4.1.3. Küreselleşmeye Mesafeli Yaklaşanların Bakış Açısı.....	36
1.5. KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI.....	39
1.5.1. Endüstri Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş.....	39
1.5.2. Bireyin Önem Kazanması.....	40
1.5.3. Ekonomik Faaliyetlerin Kontrolünde Çoğulculuk.....	41
1.5.4. Ülkelerarası Ekonomik Farklılıklarda Değişim.....	41
1.5.5. Hizmet Sektörünün Önem Kazanması.....	41
1.5.6. Rekabetin Boyutunun Değişimi.....	42

1.5.7. Ekonomik Özerklikte Değişim.....	43
1.5.8. Ekonomik Gelişme.....	43
1.5.9. İşgücünün Pazarlık Gücünde Azalma.....	44
1.5.10. Küresel Kültürün Oluşumu.....	45
1.5.11. Küresel Krizden Etkileşim.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER (ÇUŞ)

2.1. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı.....	47
2.1.1. Uluslararası Ticaretin Tarihsel Gelişimi.....	48
2.1.1.1. Ticaretin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (1500- 1850)	48
2.1.1.2. Sömürgecilik Dönemi (1850- 1914).....	49
2.1.1.3. İmtiyazlar Dönemi (1914- 1945).....	49
2.1.1.4. Uluslararası Dönem (1945’den Günümüze).....	50
2.1.2. Çokuluslu İşletmelerin Ortaya Çıkışına Yol Açan Etkenler.....	51
2.1.2.1. Ülkelerin İtici Faktörleri.....	53
2.1.2.1.1. İç Piyasa Koşullarının Yetersizliği.....	53
2.1.2.1.2. Mevcut Pazarları Koruma Kaygısı.....	54
2.1.2.1.3. Üretilen Malın Uluslararası Niteliği.....	55
2.1.2.1.4. Ülkelerde Ücretlerin Yüksek, Sosyal Hakların Gelişmiş Olması.....	55
2.1.2.1.5. Ülkelerin Vergi Mevzuatı.....	55
2.1.2.1.6. Ülkelerin Yeniden İthal Kolaylıkları Sağlaması.....	56
2.1.2.1.7. Ülkelerde Üretimin Rasyonel İşletmecilik Uygulamasına İmkan Verilmemesi.....	56
2.1.3. Ülkelerin Çekici Faktörleri	56
2.1.3.1. Pazar faktörü.....	56
2.1.3.2. Himayecilik Önlemleri.....	57

2.1.3.3. İşgücünün Ucuzluğu.....	57
2.1.3.4. Kamu Otoritelerince Sağlanan Avantajlar.....	58
2.1.3.5. Hammaddenin Ucuzluğu.....	58
2.1.4. İşletmelerin Geçirdiği Evrimsel Aşamaların Dikkate Alınması.....	58
2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tanımı.....	59
2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Oluşum Biçimleri.....	65
2.4. Çokuluslu Şirketlerin Ülke Dışına Çıkma Nedenleri.....	67
2.4.1. Ülke Dışında Fırsatların Doğması ve Karda yaşanan İç Tıkanıklıklar.....	68
2.4.2. Ticaret Engellerinin Kaldırılması ve Yeni Kuruluşlar.....	68
2.4.3. Ülkelerin Politik Düşüncelerinin Değişmesi ve Ekonomik Zorunluluklar....	68
2.4.4. Ülke İçinde İşletmelerin Aşırı Büyümesi ve Sermaye Birikimi.....	69
2.4.5. Teknolojik Gelişim.....	69
2.4.6. Üretim Faktörlerinin Fiyatlarının Farklılığı.....	70
2.5. Çokuluslu Şirketlerin Yatırım Yaptığı Ülkeye Sağladığı Yararlar Zararlar.....	71
2.6. Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Etkileri.....	71
2.7. Küreselleşme Aktörleri Olarak Küresel Şirketler.....	72
2.8. Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY).....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER'İN ULUS DEVLETLERİN EKONOMİK YAPILARINA ETKİLERİ; AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

3.1. Ulus Devlet Kavramı.....	80
3.2. Ulus Devletin Geçirdiği Değişim.....	81
3.2.1. Yeni Dünya Ekonomik Düzeninin Ortaya Çıkışı.....	83
3.2.2. Yeni Dünya Ekonomik Düzeninin Amaçları.....	84
3.3. Küreselleşme'nin Ulus Devletlere Etkisi.....	85
3.3.1. Küreselleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketlerin ulus-devletlerin ekonomik yapılarına etkileri;Azerbaycan Örneği	91
3.3.1.1. Küreselleşme ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği.....	94
3.4. Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan.....	98
3.4.1 Azerbaycan Ekonomisi.....	105
3.4.2 Ekonomide IMF Destekli Politikalar Dönemi (1995 ve Sonrası).....	107
3.4.3. Başlıca Sektörler.....	116
3.4.4. Uluslararası Kuruluşlar ve Azerbaycan.....	130
SONUÇ.....	133

Bölüm 1. KÜRESELLEŞME

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme teriminin kökünde, yeryüzünü şekli açısından belirleyen “küre” sözcüğü vardır. Yeryüzünün küre olarak tanımlanmasını antik Yunan’da Pythagoreans ve Parmenides’e kadar götürmemiz mümkündür.

İngilizce’deki karşılığı olan “globe” sözcüğü Türkçe’de “küre, top, dünya” şeklinde üç farklı sözcük ile karşılık bulmaktadır. Türkçe kullanımlarında “küresel” sözcüğünün temeli bakımından çok da yerinde kullanıldığı söylenebilir. Görüldüğü kadarıyla “küresel kirlenme”, “küresel ısınma”, “küresel bakış” gibi ifadelerde olduğu gibi kullanıcısı için “küresel” terimi “dünyanın tümüne ilişkin olan, bütünü ilgilendiren” anlamlarına gelir.

Günümüzde kullanılan anlamıyla “küresel” sözcüğünün tarihsel bakımdan kökeni 1500’li yıllardan başlatılsa da kulaklara çalındığı ilk tarih 1963 yılı olarak belirlenir. Dünyanın belirli bir bölümünün “global köy” halini aldığını, bunun ise medya aracılığı ile dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan kolektif temalar sayesinde yaşanan daralma ve küçülme sebebiyle olduğunu saptayan Kanadalı sosyoloji profesörü Marshall McLuhan, global sözcüğünü “İletişimdeki İncelemeler” (Explorations in Communication) adlı eserinde kullanarak bu sözcüğü ilk defa ifade eden kişi oldu. Bu şekilde dünyanın küçülmesi ve küreselliği, bir bütün olarak algılama bilincinin yükselmesi önce McLuhan’ın küresel köy kavramlaştırılması ile ifade edilmiş oldu (Başkan, 2005; 24-26)

Küreselleşme kavramının, gerek ilgili yazında gerekse de günlük yaşamda, güncelliğini korumasına karşın üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanımla bulunmamaktadır. Yazında bu tanımların çoğu muğlak ve kaotiktir. Çünkü,

küreselleşmenin farklı disiplinlerin bağımsız çalışma alanlarına girmesidir. Buna bağlı olarak da küreselleşme konusunda ayrı ayrı pek çok kuram ve tek yanlı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu konuda üzerinde tartışılan farklı ve sofistike yaklaşımlar, sosyolojiden, coğrafyadan, demografik çalışmalardan, müzikten, psikolojiden, halk sağlığından, kriminoloji ve güvenlikten, feminizm ve kadınlara yönelik çalışmalardan, etikten, dilbilimden, yüksek eğitimden, hukuktan vb. pek çok alandan sağlanmıştır. Bu nedenle de küreselleşme kavramı, farklı kişiler tarafından, farklı bakış açıları ile ele alınmakta ve bu kavrama farklı anlamlar yüklenmektedir. Hiç şüphesiz belirli bir alanda uzmanlaşmanın getirdiği bir bakış açısı ile konunun ele alınması, aşılması güç bazı engelleri de beraberinde getirmektedir. Fakat, küreselleşme gibi disiplinler arası bakış açısı gerektiren bir konunun tek bir bakış açısı ile ele alınması yeterli değildir (Sobel, 2003; 419; Akt., Seymen, Bolat, 2005; 3).

Küreselleşmeyi farklı kişiler farklı bakışlardan ele alarak bu kavrama farklı anlamlar yüklenmektedir. Bu farklılık, küreselleşmenin ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel vb. açılardan ele alınmasından kaynaklanmaktadır (Seymen, Bolat, 2005; 3). Küreselleşmenin net bir tanımı olmasa da bazılarına değinmek gerekir. Diğer bir yazara göre küreselleşme; Kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesidir. Bunun yanında bir de pazarın dünya ölçeğinde büyümesi, ulusal sınırların dışına çıkması, dünyanın tek pazar haline gelmesidir (Şaylan, 1997, 9).

Küreselleşme, “varlık ve yokluğun kesişimi, uzaktaki olgu ve eylemlerin yerel bağlamlarla etkileşimi sonucunda dünyanın sıkışması ve tek bir yer olarak algılanma bilincinin artışı”dır (Aslanoğlu, 1998; 108).

Küreselleşme, ülkeler arasında mal, hizmet, uluslar arası sermaye akımları ve teknolojik gelişimin hızlı bir şekilde artmasını ve serbestleşmesini ve bunlar sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişmeyi ifade eder. Birbirleriyle mal işlemleri, çeşitliliği, değer

artışları, hizmetler, uluslar arası sermaye akımları, teknolojinin çok hızlı ve yaygın bir şekilde yükselmesi ve bu sayılanların ülkeler arasında giderek serbestleşmesi sayesinde ekonomik gelişmeyi ifade eder (http://www.geocities.com/ceteris_tr2/e_oz2.doc).

Başka bir tanım ile küreselleşme, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna göre “sadece ekonomik olmayan sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda da görüleceği gibi, küreselleşme pek çok kavramı içerisine alan bir olgudur. Tek başına ne siyasi, ne ekonomik, ne üretim ve ne de sermaye hareketleri olarak değerlendirilebilir. Küreselleşme olgusu bütün bu sayılanları içerisine alan ve tümünü kuşatan bir süreci içermektedir (Tağraf, 2003; 36).

Küreselleşme iletişim ve insani etkileşimin dünya ölçeğinde hızla yayılmasıyla birlikte uluslar arasındaki coğrafi sınırların önemini yitirmeye başlaması sonucunda insani gündem ve ilgilerin dünyalaşması sürecidir. Bu süreci tahrik eden etkenlerin önemli bir kısmı yeni ortaya çıkmış olmakla beraber, önceden beri var olan bir grup etken de yenilerde etkili hale gelmeye başlamış ve hep birlikte insani varoluşun sosyal, kültürel ve iktisadi yönlerine ulus aşırı bir nitelik kazandırmışlardır. Ayrıca, küreselleşmenin etkisi toplumların bu sürecin bilincine varmalarıyla birlikte daha da artmaktadır (<http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/me19.htm>).

Küreselleşme; ülkeler arasındaki ekonomik, siyasî ve sosyo-kültürel ilişkilerin yaygınlaşarak gelişmesi, maddî ve maddî olmayan değerlerin millî sınırları aşarak dünya çapında yayılması ve birbirini etkilemesi anlamına gelmekte ve sonuçta küreselleşme süreci; ekonomik, ekolojik, teknolojik, sosyal ve kültürel sistemlerle birlikte, millî devletin de dahil olduğu siyasî sistemi etkilemektedir (İskenderoğlu, 2001; 20).

Küreselleşme, öncü toplumların kültürel kodlarının ulaşılması gereken amaçlar haline getirilmesi ve homojenleştirilmesidir. Günümüz dünyasına baktığımızda kimliklerin patlaması, şahsi olanın siyasal olduğu, merkezi kurum ve yapıların etkisinin

azalması ya da ortadan kalkması, en nihayet bireyin davranış kalıplarının global bir platforma oturtulması ve bunun da sloganının ‘global düşün, yerel yaşa’ gibi paradoksal bir çerçeveye oturtulmasını bu anlamda değerlendirebiliriz (Sarıbay, 1998; 4).

Küreselleşme; uluslararasılaşma sürecinin tamamlanıp tüm delokolize (bölgesel olmayan) üretim dokularının üretim ve tüketiminin dünya ölçeğinde planlandığı, serbest rekabet ve piyasa düzeninin uluslarüstü kuruluşlarca denetlendiği, kuralların uluslarüstü anlayışla çalıştığı bir sistemdir. Siyasi ve kültürel alanlar için olabileceği gibi daha çok ekonomik alanlar için kullanılır ve sınır tanımama anlamına gelir. Sınır tanımama ile kastedilen ticaret bloklarının, gümrük sınırlarının ve koruma duvarlarının kalkması sonucunda oluşacak bir dünya pazar sürecidir (Kutlu, 2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Küreselleşme, belli bir kültür, ekonomi ya da siyaset normunun, değer yargısının ya da kurumsal yapının küresel ölçekte yaygınlık kazanarak o alanda geçerli tek norm, tek değer yargısı ya da tek kurumsal yapı haline gelmesini ifade eder (<http://www.tubitak.gov.tr/tbtp.html>). Küreselleşmeyi en yalın anlatımıyla tanımlamaya çalışan yazarlara göre ise küreselleşme, “dünyanın küçülmesi” (Aslan, 2003; 26), “dünyanın sıkışması”, “dünyanın tek bir mekan olarak algılanması” (Tutar, 2000; 17), “ulusal olanın anlamını yitirmesi” (Mutlu, 1999; 160, Akt., Tutar, 2000; 17), “ölçek büyütme”, “zihin ve ufuk daralması fenomeni” (Kaplan, 2003; 31), “büyük pazar” (Acar, Yavuz, 1998; 267), “dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi” (Eroğlu, Albeni, 2002; 19), “küresel çarşı”, “küresel işyeri”, “küresel finans ağı”, “küresel kültür piyasası” (Balkanlı, 2002; 14), “çoğul dünyadan tekil dünyaya doğru geçiş” (Hocaoğlu, 2003; 143), “uluslar arası bağımlılık ve uluslar arası işbirliği” (Odyakmaz, 2000; 99), “çokluk ve farklılaşma” (Mansfield, 2003; 3), “yeni dünya düzeni” (Becermen, 2001; 17), “dünyadaki örgüt ya da insanların birbirine bağlanması” (Özkalp, Kirel, 2000; 169) şeklinde ele almaktadırlar.

Küreselleşme temelli tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, ulus-devletin tarihsel süreçteki oluşumunu sağlayan büyük kapitalist dönüşüm, bu sefer de yeni ve belli ölçülerde farklı etkilerle, ulus-devletin meşruiyetini azaltma/yok etme amacıyla kendini göstermektedir. Küreselleşmenin kapitalizmin bir aşaması olduğu düşüncesinin haklılığını ortaya koyan bu sav, birçoklarınca emperyalizmin ya da kapitalist mantığın kendini yenilemesinin bir önkoşulu olarak kabul görmekte, küresel kapitalizmle ulus-devlet ilişkisinin açıklanmasında hakim olan bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim ya da kavramsallaştırma olarak yüzyıllardır süren sistemin/emperyalizmin bizatihi kendisi; emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizmin karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır (Boratav, 1997; 23, Kocacık, 2000; 109).

Özetle küreselleşmenin, yerel kültürlerin ve geleneksel toplumsal bağların çözüldüğü, milli devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, gruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretimin ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselciliğin geçerli olduğu, değerler sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç olduğu ifade edilebilir (Koçdemir, 2000; 154-155).

1.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Küreselleşmenin tarihsel gelişimi konusunda henüz bir ortak uzlaşa bulunmamaktadır. Bu durum küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bir insan topluluğu veya bir kültürün başka bir topluluk veya kültür ile karşılaşması ve temasa geçmesi anlamında küreselleşme belki de insanlık tarihi kadar eskidir (Kısmetli, 2004; 4).

Bazıları küreselleşmenin yeni bir gelişme olmadığını ve çok daha önce başlayan bir sürecin devamı olduğunu ileri sürerken; bazıları da özellikle son çeyrek yüzyılda bilgi teknolojisinde ve telekomünikasyondaki gelişmelerle küreselleşmenin hız kazandığını ileri sürmektedirler (Yalınpala, 2002; 263).

Tarihsel süreç içerisinde ülkeler kapsam ve boyutları itibariyle çeşitli küreselleşme aşamalarından geçmişlerdir. Mısır, Helen ve Roma küreselleşmelerini buna örnek göstermek mümkündür. Ancak, bugünkü anlamıyla küreselleşme, bunlardan farklı olup; tamamen batılı değerler üzerine oturmaktadır(<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm>).

Diğer yandan, Potelmy'nin evrenin etrafında döndüğü sabit dünya merkezli (geocentric) teorisinin Copernicus tarafından dünyanın güneşin ve kendi etrafında döndüğü (heliocentric) iddiası bir anlamda Coğrafi Keşifler ile pekiştirilmiştir. Coğrafi Keşiflere dair yapılan vurgu bugünkü 'küre'nin kavramsallaştırmasını mümkün kıldığı içindir. Bunun öncesinde, insanlar dünyayı küre olarak tasavvur etmedikleri dönemde bile bilinen üç eski kıta olan Asya, Afrika ve Avrupa arasında başta ticaret olmak üzere bir etkileşim söz konusuydu. Bu açıdan, Yunan'dan Tibet'e ve kuzey Afrika'ya egemen olan Büyük İskender'e atıfta bulunmamız gerekir. Aynı şekilde Roma ve Osmanlı imparatorlukları da Akdeniz havzası başta olmak üzere bu üç kıtada hükümler olmuşturlar. Coğrafi Keşiflerle sadece yeryüzünün geri kalanı tespit edilmekle kalınmamış etkileşim de yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmada iletişim araçlarının mesajı iletebilme mesafesi ve kullanım frekansını da hesaba katmak gerekir. 1864'te Atlantik'in altından telgraf kablolarının döşenmesi insanların çok uzak mesafelere mesajlarını iletebilmeyi mümkün kıldıkça farkındalığı da arttırmıştır. İletişim araçlarının teknolojiye koşut bir şekilde ucuzlaması da bu yönde kartopu etkisi yaratmıştır (Çemrek; http://uiportal.net/e107_plugins/content/content.php?content.79).

Küreselleşme, insanların bulundukları dar çerçeveden kendilerine yeni mekanlar

ve yeni ilişkiler sağlayacak bir hareketliliğe girişmelerini ifade etmektedir. Bu hareketlilik bazen savaş, kıtlık, hastalık ve afet gibi olağanüstü şartlarda gerçekleşirken; bazen de ticaret ve seyahat gibi son derece doğal gerçeklerle oluşmuştur. Bu anlamda küreselleşmenin, at ve deve gibi hayvanların evcilleştirilmesi, göç ve ticaret kervanlarının oluşturulması, büyük pazar ve panayırların kurulması, İpek Yolu ve deniz yollarının kullanılması kadar eski bir mazisi vardır (Acar, Yavuz, 1998; 267).

Karpat da (2003; 58), küreselleşmenin bir bakıma ezelden beri mevcut olduğunu ve başlangıç 2000 veya 3000 yıl öncesine götürebilen yazılı tarihten sonraki çabaların, büyük ölçüde, insanların birbirlerini tanımak istemelerine, genişlemelerine ve bunun gibi evrensel giden bir tutuma yönelik olduğunu öne sürmektedir.

Bazı yazarlar ise küreselleşme sürecinin başlangıcının 18.yy'ın sonu ile 19.yy'a dayandırmaktadırlar. Balkanlı (2002; 14-15), küreselleşmeyi, kar maksimizasyonu sağlamak amacıyla, girişimcilerin pazarlarını dünya ölçeğinde genişletmeyi hedeflemeleri olarak ele almakta ve bu hedefin, hammadde ve pazar boyutunda 18.yy'ın sonu ile 19.yy' başında da geçerli olduğunu vurgulamaktadır.

Dünya düzenini sağlamaya yarayan ve geleneksel güç dengesi, nükleer denge ve merkezi koalisyonun yönlendirdiği dengeler olarak nitelenen yöntemler, geçen yüzyıl içinde uygulanmıştır. Güç dengesi genelde 18. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde uygulanmıştır. Bu dönem dünyasında örgütlenme biçimi temelde büyük sömürge imparatorluklarının oluşturulmasına dayanmıştır. Bir yandan Orta Çağ'dan kalma Asyalı imparatorluklar (Osmanlı, Rus, Çin, Japonya), bir yanda sömürgeci tipte Avrupalı imparatorluklar (İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya-Macaristan, İspanya, Portekiz) yerkürenin büyük bir kısmını ellerinde tutmuşlardır. Fakat bu yöntem güç ilişkilerinde otomatik bir dengeleme getirmediği gibi iki dünya savaşının çıkışına da engel olamamıştır (Kutlu,2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Batının ekonomik sisteminin temelini teşkil eden kapitalizm, küreselleşmenin

gerçekleşmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı 1870-1914 dönemleri arasında ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır. Bu dönemde ulaşımın ve iletişim ağlarının gelişmesiyle dünyanın farklı yerleriyle fiziki temas kurma imkanı ortaya çıkmış ve bunun doğal bir sonucu olarak ülkeler arasındaki ticaret hızla artmıştır. Bu dönemde dünya üretimi reel bazda yıllık olarak ortalama % 2.7 oranında artarken, ihracat % 3.5 oranında artmıştır. İhracatın dünya üretimi içindeki payı, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde zirveye ulaşmıştır. Bu seviyeye dünya ekonomileri ancak 1970'lerde ulaşabilmişlerdir. Dünya ticaretinin bu kadar artmasında, tarifelerin düşürülmesi, deniz ve demiryolu ulaşımının yaygınlaşması ile ülkeler arasında mal fiyatlarında görülen farklılığın azalması etkili olmuştur. Diğer taraftan, 1914 öncesinde sermaye hareketleri de hızla artmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın yanısıra sermaye hareketleri de artış göstermiştir. Bu hareketler, daha çok tahvil ihracı yoluyla demiryolları gibi altyapı ve ulaşım projeleri ile uzun vadeli kamu borçlarının finansmanı üzerine yoğunlaşmıştır. Sermaye hareketlerinin hızla artmasında özellikle altın standardı sistemi önemli rol oynamıştır. Ancak; 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, 1929'da Büyük Depresyon'un baş göstermesi ve sonrasında da II. Dünya Savaşı'nın başlaması, küreselleşme sürecini yavaşlatmıştır. Gerek savaşların, gerekse Büyük Depresyon'un etkisiyle ülkeler dış ticarete sıkı korumacılığa yönelmiş; sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar artmıştır. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler tarife ve kotaları aşırı ölçüde artırmış ve sonuçta dünya ticaret hacmi hızla düşmüştür. Öte yandan, uluslararası sermaye hareketleri de kısıtlamalardan nasibini almış ve ülkelerin savaş ve ekonomik durgunluğun etkilerinden kendilerini korumaya çalışmaları sonucu sermaye hareketleri önemli ölçüde yavaşlamıştır (Aktan, Sen, 1999; <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm>).

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin öncülüğünde kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Gümrük tarifeleri ve Ticaret genel anlaşması (GATT) daha sonra 1995 yılında yerini alan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve

Ekonomik İşbirliği Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslar arası kuruluşların hayata geçirilmesi küreselleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Hemen hemen tamamı 1940'ların ikinci yarısında kurulan bu kuruluşların da katkısıyla 1950'ler ve 1960'larda yeni bir küreselleşme dalgası ortaya çıkmıştır. Öte yandan, 1950'li ve 1960'lı yıllarda global üretim ve bununla birlikte global ticaret, hem gelişmiş hem de bir çok gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir şekilde artmıştır. Bu dönemde ticaret hacminin büyümesi kadar önemli diğer bir gelişme de, dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren ABD patentli trans-nasyonal firmalar tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki hızlı artıştır. Bu yatırımlarındaki hızlı artışla birlikte trans-nasyonal firmaların faaliyet alanları da değişmiş ve daha önceleri ilkel ürünler ile üretim faktörü bolluğuna dayanan imalat sektöründe yoğunlaşan trans-nasyonal firma faaliyetleri 1970'lere doğru yerini teknoloji yoğun imalata ve hizmet sektörüne bırakmıştır. Bütün bu gelişmeler, ülkeler arasındaki entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. 1970'li yıllar küreselleşme açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Ağustos 1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çökmesiyle sabit kur sistemi terk edilmiş ve gelişmiş ülkeler -başta ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya- peş peşe sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bu ülkelerde sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, finansal küreselleşme ile olağanüstü bir ivme kazanmıştır. OPEC petrol fiyat şokları sonrasında Avrupa piyasalarına akan '*petro-dolar*'ların giderek artması ve 1974'ten itibaren gelişmiş batı ülkelerinde kendini gösteren ekonomik durgunluk, muazzam miktardaki petro-dolar fonlarının gelişmekte olan ülke piyasalarına akmasına neden olmuştur. Ekonomik durgunlukla beraber getiri oranı düşen sermaye, getirisi nispeten daha yüksek olan gelişmekte olan ülke piyasalarına yönelmiş ve yüksek miktardaki petro-dolar fonları bu piyasalara akmıştır. Öte yandan, 1970'lere kadar Amerikan orijinli trans-nasyonal firmalar dünya üretiminin hemen hemen yarısını karşılarken, 1970'lerden itibaren diğer gelişmiş ülkeler ve Japonya ile bazı Latin Amerika ülkeleri ABD ile rekabete girmişlerdir. Bilhassa Alman ve Japon firmaları, ABD'li firmaların verimlilik çizgisini yakalamışlar ve uluslararası piyasalarda bu ülke firmalarının ciddi rakibi

konumuna gelmişlerdir. Bütün bu gelişmeler dünya ticaret hacminin ve rekabetin artmasına ve dolayısıyla da üretimin küreselleşmesine ortam hazırlamıştır (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm>)

1980’li yılların başından itibaren de gelişmekte olan ülkelerin liberalleşme serüvenine katılmış ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda özelleştirme, piyasa ekonomisi, finansal serbestleşme, dünya ile entegrasyon gibi kavramlar eskisine göre çok daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmeler gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Öte yandan, sanayi alanında yoğunlaşan firmaların faaliyetleri, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler, rekabetin kızışması sonucu 1980’li yıllarda globalleşme çok daha belirgin bir hal almıştır(<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm>).

1990’ların başlarında eski Doğu Bloku ülkelerinin ekonomik ve siyasi çöküşüyle bu süreç zirveye ulaşmıştır. Planlı ekonominin hâkim olduğu bu ülkeler zamanla ekonomik ve siyasi açıdan batı ülkelerine yaklaşımaya başlamışlardır. Uzun yıllardan beri hâkimiyetini devam ettiren komünist sistem yerine demokrasi ve piyasa ekonomisine dayalı bir sisteme bırakmıştır (Kısmetli, 2004; 4).

Küreselleşmeyi hızlandıran etmenlerin başında ulaşım ve haberleşme maliyetlerinde yaşanan büyük düşüşler gelmektedir. Dünya ekonomik sistemi üzerinde şimdiye kadar parçalayıcı bir etki yaratmış olan soğuk savaş, Güney Afrika’daki ırk ayrımcılığı ve Orta Doğu’daki istikrarsız ortam gibi politik faktörlerin çözümünde ilerlemeler sağlanmasıyla küreselleşme hızlandı.

Küreselleşmeyi hızlandıran en önemli faktör belki de gelişmekte olan ülkelerin, eskinin içe kapalı ve korumacı politikalarını bırakıp, liberalizasyon hareketini benimsemeleridir. Küreselleşmeyi hızlandırıcı etkisi olan, uluslararası kurumlara, yani kendi alanlarında ulus-devleti aşabilecek kurumlara duyulan ihtiyaçtır. Bu kurumlar pek

çok ve çeşitli alanlarda, ulus devletin egemenliğine dayandırılmış doğrudan kontrol uygulamalarını (yani vatandaşlarını ve kurumlarını kontrol edişini) aşabilecek kararlar alabilirler ve almalıdırlar da. Bu kararlar, ulus-devleti kenara iter ya da onu uluslarüstü kurumun bir ajanı haline dönüştürür. (Kutlu,2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Sözünü ettiğimiz bu alanlardan birincisi, çevredir. Bozucu kirliliği önlemek için yerel eylem de gereklidir. Ama çevreye yönelik en büyük tehdit, bir kağıt fabrikasının atıklarından, bir belediyenin kanalizasyonu okyanusa boşaltmasında ya da yerel çiftliklerde kullanılan tarım ilaçlarıyla gübrelerin sızıntı ve akıntılarının denize ulaşmasından kaynaklanan yerel kirlilik değildir. Esas tehlike, insanoğlunun yaşamına, atmosfere, dünyanın bir bakıma Akciğeri sayılan tropik ormanlara, dünya okyanuslarına, hava ve su rezervlerimize yönelik olan tehlikedir. Bu da tüm insanlığın bağımlı olduğu çevre demektir. Buna ek olarak, çevrenin korunmasını, giderek artan dünya nüfusunun gelişmişlik ihtiyaçlarını karşılamakla da dengelemek gerekmektedir. Bunlar ulusal devletin sınırları içinde başa çıkılabilecek sorunlar değildir. Enformasyon nasıl ulusal sınırları tanımıyorsa, kirlilik de tanımamaktadır. Uluslarüstü eylem ve uluslarüstü kurumlara yönelik ihtiyaçlarımız arasında çevreden sonra gelen ikinci en önemli ihtiyaç da, terörizmi yok etme ihtiyacıdır. 1991 yılının kış ve ilkbahar mevsimlerinde Irak’a karşı girişilen askeri hareket belki bunun başlangıç noktası olabilirdi. Yazılı tarihin başından beri ilk defa olarak, hemen hemen tüm ulus devletler birlikte harekete geçmiş, bir terörizm hareketini sindirmişlerdir; çünkü Irak’ın Kuveyt’i işgali aslında bir terörizm hareketinden başka bir şey değildir. Ancak daha sonraki işgallerde aynı duyarlılık gösterilmedi. Bugüne gelinceye kadar çoğu ülkeler (ama kesinlikle hepsi değil) bu yolun verimsiz bir yol olduğunu anlamış bulunmaktadır. Ama terörizmi desteklememek de yetmez. Onu yok etmek ya da en azından kontrol altına alabilmek için gerekli olan şey, uluslarüstü eylemdir. Herhangi bir egemen devletin sınırlarını aşabilen eylemdir. Bunun örnekleri de vardır. On dokuzuncu yüzyılda köle ticaretini yasaklayan ve açık denizlerde korsanlığı enternasyonal bir suç ilan eden anlaşmalar gibi.

Üçüncüsü ve terörizmle sıkı sıkıya bağlantılı olanı da transnasyonal silah kontrolüdür. (Kutlu,2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Son olarak, küreselleşmeye ilişkin olarak tarihi seyir içinde genel bir değerlendirme yapıldığında Toffler'e başvurulabilir: Toffler'in dalga olarak da nitelendirdiği aşamalardan ilki, tarıma dayalı olup binlerce yıl sürmüş; ikincisi sanayi devrimi ile başlayıp üç asır devam etmiş; üçüncüsü ise içinde yaşadığımız, kimilerinin sanayi ötesi, kimilerinin bilgi çağı diye ifade ettiği ve bütün dünyayı etkisi altına alan küreselleşme sürecidir (Aktaran, Seymen ve Bolat, 2005; 20).

1.3. KÜRESELLEŞMENİN FARKLI BOYUTLARI

1.3.1. Ekonomik Bir Olgı Olarak Küreselleşme

Ekonomik küreselleşme; ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek pazarda bütünleşmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle ekonomik küreselleşme, ülkeler arasındaki mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yaklaşması demektir. (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/ekonomik-global.htm>).

Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret Anlaşmaları (GATT), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların çabalarıyla dünya ekonomisinde sağlanan liberalleşme hareketleri, gelişmekte olan ülkelerin, hızlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede serbest piyasa ekonomisinin önemini kavramalarına yol açmıştır. Uluslararası şirketler sınır- ötesi satış yapma, ileri pazarlama stratejileri ve maliyet minimizasyonu yapmak amacı ile daha ucuz kaynak

sağlama gibi faktörler ekonomik küreselleşmeye uygun ortam hazırlamıştır (Berber, 2003; 6).

Ekonomik küreselleşme, üretimin ve finansal faaliyetlerin küreselleşmesi olmak üzere iki farklı alanda görülmektedir. Üretimin küreselleşmesi, şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi finansal yatırım ve fason imalat uygulamaları ile üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymalarıdır. Şirketler, kendi ülkelerinde ücret artışları emeğin verim artışını aştığında, üretimlerini ücretlerin düşük olduğu ülkelere kaydırmaktadırlar. Şirketler, kendi ülkelerindeki çevre koruma mevzuatının maliyet artırıcı etkisinden kaçınmak için üretim faaliyetlerini çevre koruma mevzuatı daha gevşek olan ülkelere taşımaktadırlar. Şirketler, pazarı hedeflenen ülkelerin himayeci tedbirlerini aşarak pazarlarına nüfuz edebilmek için üretim faaliyetlerini pazarı hedeflenen ülkelere ya da üçüncü ülkelere aktarmaktadırlar (DPT, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye “Değerlendirme Raporu”, 1995; 213).

Küreselleşmenin ikinci iktisadi boyutu finansal faaliyetlerin küreselleşmesidir. Finansal küreselleşmenin temelinde gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekmek için uyguladıkları serbestleştirme politikaları, serbest kur politikalarının benimsenmesi, finansal araçların çeşitliliğinde hızlı artış, telekomünikasyondaki gelişme gibi politik, kurumsal ve teknik etkenler rol oynamaktadır. Sermayenin ülkeler arasındaki hareketliliği arttıkça devletler tasarrufların ülkelerinden kaçmaması ve finansal aracılık faaliyetlerini yabancılara kaptırmamak için birbirleriyle sürekli rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu rekabet özellikle ekonomisi zayıf olan ülkelerde devletin milli hedeflere yönelik politika belirleme ve uygulama imkanlarını daraltmaktadır (DPT, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye “Değerlendirme Raporu”, 1995; 213).

Küreselleşmeyi ekonomik bir olgu ya da süreç olarak ele alan bazı yazarların görüşlerine göz atacak olursak:

- 1 Küreselleşme, devletlerin ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı hale gelmesidir (Şenkal, 1999; 50).
- 2 Küreselleşme kavramının temelinde, “yeni bir ekonomik düzen” fikri yatmaktadır. Ulusal ekonomilerin ve bunlara bağlı yerli stratejilerin hızla geçerliliğini kaybettiği gerçeğini anlatmak için bu kavramın kullanılmaktadır (Tutar, 2000; 18).
- 3 Küreselleşme, sermaye, mal ve hizmetlerin hiçbir engelle karşılaşmadan serbestleştirilmesi ve bu harekete dahil olan her ülke, bölge veya beşeri alanın genel veya küresel piyasaya dahil edilmesidir (Bulaç, 2003; 17).
- 4 Küreselleşme, ülkeler arasında büyük bir artış gösteren ticaret akışı ile sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomidir (Yalınpal, 2002; 263).

Yabancı sermaye, sosyalizmin koyu bir şekilde uygulandığı ülkeler tarafından bile arzu edilir olmuş ve bu sistemlerin yıkılmasına giden süreci hızlandıran bir faktör de olsa, yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir. Sonuçta günümüzde büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin yönlendirdiği küresel bir ekonomik düzen, dünyanın her yanında etkinliğini başarıyla sürdürmektedir. Yoğun yabancı sermaye girişi ulusal sermayeyi de etkileyerek “gayri millileştirmiş” (Jalee, Çev., Kafaoğlu, 1975; 45-46), yabancı şirketlerle birleşen yerli girişimcinin de ulusal sınırlar ve ulusal çıkarlar çerçevesinden uzaklaşarak dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlamıştır. Giderek ulusal niteliğini tamamen kaybeden çok uluslu şirketlerin dünya çapında etkin bir güç elde etmesi, ekonomik bir birim olarak devletin sonunun gelmek üzere olduğu şeklindeki tezleri güçlendirmiştir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, birbirinden ayrı pazarlar arasında var olan ve bağımsız milli ekonomik politikalar için gerekli ön koşulu oluşturan sınırları zayıflatması, ülkelerin ulusal düzeyde bir ekonomi politikası belirleme şanslarını da zayıflatmaktadır. Münferit ulusal hükümetlerin para ve maliye politikaları, uluslararası mali pazarlardaki hareketlenmeler tarafından sıkça kontrol edilmektedir (<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>).

Küreselleşmenin taşıdığı belirsizlikleri ve çelişkileri en yoğun haliyle bünyesinde taşıyan boyut, küreselleşmenin ekonomik boyutudur. Küreselleşmenin çelişkilerine değinen Oran (2000; 41), ulus-devletin ekonomik alandan yavaş-yavaş çekildiğini belirtmekte ve bunu iki nedene bağlamaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası rejimlerin gelişmesiyle ilgilidir. Uluslar arası sermaye ve örgütlerin hem sayılarının hem de yetki alanlarının artmasıyla birlikte, ulus-devletin işlevleri azalmakta, siyasal ve ekonomik fonksiyonlarında daralma yaşanmaktadır.

Diğer neden ise, birincinin tersi olarak, ulusaltı yerel ve bölgesel rejimlerin yükselişiyle ilişkilidir. Bugün yerel ekonomi, küresel ekonominin bir aracı olarak gelişme göstermektedir. Ekonomide arz yönü önemli hale geldiğinden, her seviyede üretme ve yerel kaynaklara başvurulmaya başlanmıştır. “Anadolu Kaplanları” olarak anılan Anadolu sermayesinin yükselişi buna bir örnek olarak verilebilir. Tüm bu ekonomik gelişmelerin sonucu olarak günümüzde ulusal devletin amaçlarında öncelik sıralamaları değişmektedir. Oran (2000; 44), ulus-devletin değişen amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır:

1. İçte tam istihdam yerine, dışta uluslar arası rekabet amacı geçmektedir.
2. Gelirin yeniden dağılımını engelleyen sosyal hakların yerine, kaynakları üretime sevk etmeyi hedefleyen bir biçimde sosyal politikanın yeniden düzenlenmesi (yani, sosyal hakların azaltılması) geçmektedir. Örneğin, emeklilik yaşının yükseltilmesi, transfer harcamalarının ve sübvansiyonların azaltılması.
3. Devletin başat rolü yerine, yeni yönetim mekanizmaları geçmektedir. Tüm bunların sonucu olarak, ulusal devletin amacı artık “dengeli ulusal ekonomi” değil, “uluslar arası rekabet edebilen ekonomi” dir. Tüm bunların sonucu olarak, ulusal devletin amacı artık “dengeli ulusal ekonomi” değil, “uluslar arası rekabet edebilen ekonomi”dir.

Çokuluslu şirketler yoluyla üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakların

uluslararasılaşması hiç şüphe yok ki, herhangi bir ulus-devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır. En azından devlet otoritesinde bir zayıflama müşahade edilmektedir. Kendi geleceği konusunda kendisi karar verebilen egemen devlet fikri ile modern ekonomilerin durumu arasında da bir kopma görülmektedir ki bu, ulusal ve uluslararası ekonomik güçlerin kesişmesi şeklinde kendini göstermektedir (Newman, 85-86, Çev., Türker, 2001).

1.3.2. Siyasi Açıdan Küreselleşme

Bu kavram yalnızca ekonomik olarak değil içinde bulunduğumuz uluslararası sistemi tanımlamak için de kullanılmakta.

Ekonomik olarak küreselleşme, dünya ekonomisinde stratejik işbirliklerini doğurarak politik küreselleşmenin de önünü açmıştır (Dulupçu, 2001; 19-20).

Dağı (2003; 142), küreselleşmeyi siyasal açıdan, ulusal devletin yerini ve işlevini, yerel ve uluslararası düzeyde başka aktörlerin karşılamaya başladığı bir süreç olarak değerlendirir.

Küreselleşme, devletin ortadan kaybolduğu ve çok uluslu işletmelerin gücünün, devletin yerini aldığı süreçtir (Pilger, 2003; 11).

Küreselleşme, devletlerarası kuruluşlar oluşturarak siyasal yönden örgütlenmeyi de gündemine almıştır. Ulusal devletler, uluslararası kuruluşların çatısı altında, egemenliğin kendilerine sağladığı haklardan bir bölümünü üst düzeydeki örgütlere bırakmaktadırlar (Çağdaş Yerel Yönetimler, 1995; Sayı1, Cilt,4).

Siyasal küreselleşme, eskiden uluslararası sistemin temel aktörü olan ulus devletin yetki ve otoritesini, büyük ölçüde uluslararası ve uluslararası kuruluşlara devretmesine neden olmuştur. Bu nedenle güvenlik, barış ve demokrasi ortak değerler,

uluslar arası ilişkileri aşarak dünya genelinde önem kazanan olgular haline gelmiştir (Bolat vd., 2005; 35).

Giderek artan ekonomik ve kültürel bağlar ulus devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmaktadır. Hükümetler küreselleşme süreci ile birlikte, sınırlarından mal ve hizmetlerin, teknolojik yeniliklerin bilgi, haber ve fikirlerin akışını etkin bir şekilde kontrol edememektedir ve bu çevrede başvurdukları iç politika tedbirleri başarılı olmamaktadır. Adda' ya göre, küreselleşme öncesinde uluslararası ekonomi, devletlerin bağımsızlığına saygılı olmuş henüz bütünleşmemiş olan piyasalar arasında ilişki kurmaya, öte yandan ulusal pazarların sermaye birikiminin korunmasına olanak sağlanmıştır. Küreselleşme olgusu ise bu sürecin devamı olmaktan çok bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu süreçte sınırların ortadan kalkması ve ulusal ekonomilerin birbirleriyle daha çok bütünleşmesi yoluyla küreselleşme, sermayenin kontrolü ve kamu finansmanının idare edilmesi gibi alanlarda devletlerin egemenliğine önemli ölçüde zarar vermektedir. Günümüzde ulaşım ve iletişimin hız kazanması ile birlikte özellikle pazar sınırlarının aşılması, bir ölçüde ulusal ve siyasal sınırlarında aşılması demektir. Artık ulusal sınırları ve ekonomik etkinlikleri üzerindeki kontrolü giderek azalan ulus devletinin egemenliği de tartışma konusu olmaktadır (Bolat vd., 2005; 35-36).

Avrupa'nın bir bütün olarak yeniden yapılanması olgusuna, bu geniş açıdan bakmak daha doğru olur. Avrupa'yı bütünleştirme idealinin 2.Dünya Savaşı öncesine kadar uzayan, oldukça uzun bir geçmişi vardır. Genel olarak dünyanın, özel olarak da Avrupa ülkelerinin içinde bulundukları koşullar, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin de katılmasıyla daha geniş ve bütünleşmiş bir Avrupa idealinin gerçekleştirilmesine ivme kazandırmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, komünist rejimlerin çökmesi, 1980'li yıllarda bütün Avrupa ülkelerinin karşılaştıkları ekonomik bunalım, Maastrich Antlaşması'nın imzalanması ve Orta ve Doğu Avrupa'da ayrılıkçı ve ulusal akımların yeniden canlanması; Avrupa'da hem ulusal, hem de uluslararası kurumsal yapıların

yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır (http://www.gencbilim.com/odev/odevgoster.php?il=izmir_buca&id=167).

Bugün artık devletleri geleneksel anlamdaki egemenlikle tanımlamaya imkan yoktur. Hemen hemen bütün devletler kurallarını kendilerinin koymadıkları uluslar arası hatta Avrupa Birliği gibi örneklerde uluslararası hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadır. Aynı şekilde uluslar arası ortak “insan hakları hukuku” da devletlerin kendi takdirlerine göre kural koyma ve uygulama yetkilerini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.

Bu süreçte, küreselleşme insan haklarına saygıyı devletlerin iç sorunu olmaktan çıkarmış ve “küresel toplum”un ilgi alanına sokmuştur. Bu ise geleneksel egemenlik anlayışının ve hukuka bakışın büyük ölçüde değişmesi anlamına gelmektedir. Ulus devletler artık sadece insan haklarıyla ilgili uluslararası belgelere imza attıkları için değil, bunun yanında, küresel toplumda meşru ve saygın siyasi birlikler olarak muamele görebilmeleri için de ülkelerinde yaşayan insanların temel haklarına riayetkar olmak zorundadırlar. İnsan haklarına saygı ve demokrasi küresel ahlakın baş standardı haline gelmiştir. Artık hiçbir devlet “kendi yurttaşına istediğim gibi muamele ederim, bu kimseyi ilgilendirmez” diyebilecek durumda değildir. (<http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/me19.htm>).

1.3.3. Sosyo Kültürel Açıdan Küreselleşme

Küreselleşme, ülkelerin kendilerine has maddi ve manevi değerlerinin ve bu değerler etrafında oluşmuş birikimlerinin, ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır (Mutlu, 1999; 160).

Küreselleşmenin kültürel boyutu son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konulardan biridir. Ekonomik ve sosyal alanda ortaya çıkan küreselleşme hareketi içinde milli kültür kurumları, uluslararası kurumlar karşısında varlıklarını koruyamamakta,

uluslar arası kurumlar içinde yer alma zorunluluğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kültürdeki bütünleşmeler medeniyetin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Medeniyetin yarattığı vasıtaların ortak kullanımı ile kültürde bir değişme ve bütünleşme süreci başlatılmıştır. Konuşulan ulusal dilin yanı sıra, bütün dünyada en çok kullanılan dil İngilizce'dir. Diplomaside, bilimde, uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel durumların faaliyetlerinde, ticarete en fazla İngilizce kullanılmaktadır. Dil konusundaki bütünleşmenin uluslararası iletişimi arttıracığına şüphe yoktur. Sosyal ve kültürel alanda küresel bütünleşmenin gelişimi, seyahatlerin ve turizm hacminin artışında profesyonel iş, emek ve diğer çıkar gruplarının kurduğu dünya birliklerinin, televizyon, radyo, basın ve filmler aracılığı ile batının tüketim modellerinin, fikirlerinin, modanın ve müziğin yaygınlaşmasında gözlenmektedir (Güzelcik, 1999; 30).

Küreselleşmenin kültürel boyut, esas olarak McLuhan'ın "global köy" kavramına dayanmaktadır. Ona göre, kültürün temel niteliği, "içeriği" değil, kendisinin "iletici bir medyum" olmasıdır. Elektronik iletişim ve hızlı ulaşımın giderek artan etkileri kültürel düzeyde yapısal bir nitelik göstermekte ve böylece global köyün üyeleri arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. McLuhan'ın "küresel köy" kavramı, homojenleşmeyi kendine temel alarak, global-yerel etkileşiminin yani heterojenliğin önemini göz ardı etmekte ve böylece tek boyutlu bir açıklama teşkil etmektedir. Küreselleşmenin kültürel etkileri önceleri 1980'lerden itibaren kültür kavramının taşıdığı anlamın değişmesiyle ilişkilidir. Bu döneme kadar, kültür-dışı kavramlarla birlikte açıklanan ve ikincil konuma indirgenen kültüre, bu dönemden sonra, toplumsalın anlaşılmasında bağımsız bir yer verilmiştir. Bu durum "global kültür" kavramıyla ilişkilidir. Bu kavram, imgeler ve enformasyonun medyayı da içeren teknolojiler aracılığıyla globalleştiği, kültürlerarası akışa neden olduğu ve ortaya bir global toplumun ve toplumun kültürü olarak ortaya çıkmıştır. (Eken; http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CHurig%C3%BCI%20EKEN%5CEKEN,%20Hurig%C3%BCI.pdf)

Aslanoğlu (1998; 260), küreselleşme sürecinin eş anlî olarak iki kültür görüngüsü sunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilkinе göre, tüm heterojen kültürler dünyayı kaplayan tek hakim kültürün içinde erimektedir. İkinci görüntü ise kültürlerin sıkışması ile ilgilidir. Farklı kültürler hiçbir örgütleyici prensip olmaksızın yan yana akmaktadır.

Bu görüngülerin ilkiyle kastedilen küresel ya da evrensel kültür kavramıdır. Bu kavram Batı'nın ekonomik yayılmasıyla birlikte, kültürünün de tüm dünyaya yayılmaya başlaması ve dünya çapında kültürel homojenlik sağlamasını işaret etmektedir. Global kültür, telekomünikasyonun gelişmesi ve bilgi-haber akışının yoğunlaşmasıyla ilintilidir. Bu durumu Robertson'un (1990) yerelin küreselleşmesi, globalin yerelleşmesi kavramsallaştırılmasına dayanarak, küresel ile yerelin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediklerini anlatan "küreselleşme" olarak adlandırılan kavram temsil etmektedir. Küreselleşme, içinde bazı çelişkiler yaşayan ir süreçtir.

Keyman'agöre (1998; 41), küreselleşme ne yerel kültürü ve bu yerel kültüre dayalı kimlik tanımlarını tümüyle yıkıyor ne de farklılıkları sorunsuzca bünyesine katıp Öteki'nin sonsuz kabulünü müjdeliyor denebilir. Dolayısıyla, globalleşmeyle birlikte içerisi ve dışarısı, kimlik ve fark, Birinci dünya ve ikinci dünya, benlik ve öteki arasında çizilmiş zaman ve mekan ayırımına dayalı sınırların yittiğini ve bunun sonucu küresel bir toplum ve kültürel bir kültürün ortaya çıktığını söylemek zordur.

"Kültürel küreselleşme, görüntüler-semboller aracılığıyla yaşanmaktadır. Bu doğrultuda yaşadıklarımız, algıladıklarımız homojen bir küresel kültür içinde gerçekleşmemektedir, etkili olan kültürel küreselleşmedir. Bunun anlamı da farklı kültürlerin küresel olarak akmasıdır." (Aslanoğlu 1998; 259).

Bunun karşıt ucunda yer alan görüntü ise küreselleşmenin ulusal kültürü parçalayacağı ve çok kültürlülük temayülüne yol açacağıdır. "kimlik kavramının referansı, 19.yüzyılın siyasal süreçlerinde belirlenmiş "ulusal sınırlar" olmaktan çıkmakta; cemaatlere, halklara, dil gruplarına ya da tarihi hatıra oraklıklarına hatta cinsel

gruplaşmalara, kurgusal ya da somut küçük gruplara doğru boyutunu küçültmekte, yani çoğullaşmaktadır.” (Aydın, 1998; 11).

Kültürde standartlaşmaya dayanan ulus-devlet açısından çok kültürlülük ve heterojenlik talepleri ulusal kimlikte sorunlar yaratmaktadır. Çünkü, ulus-devlet vatandaşına “yurttaşlık” şeklinde homojen bir ulusal kimlik sunmaktadır. Fakat yeni oluşan kimlik referansları çerçevesinde, birey kimliğini yeniden tanımlar ve inşa eder. Böylece ulus-devletin rolü bu süreçte gevşemekte; bu sürece direnen toplumlarda etnik çatışmalar kendisini tayin edilmiş tek kültürlü sınırlar içinde farklı olarak tanımlayan halkların özerklik ve bağımsızlık mücadeleleri şeklinde veya mikro milliyetçilikler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kuzey İrlanda’da Katolik-Protestan çatışması, İspanya’da Baskların ve Türkiye’de Kürtlerin talepleri buna örnek olarak gösterilebilir. Asya ve Afrika’da da yerel ve etnik milliyetçilik kabarmaktadır. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı da bu alt kimliklerin yükselişini destekleyici niteliktedir. (Almanya’da Türk işçilerine yapılanlar gibi) (Eken; <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sosmak/makaleler/%5CHurig%C3%BCI%20EKEN%5CEKEN,%20Hurig%C3%BCI.pdf>

Sarıbay (1998; 16), küreselleşmeyle birlikte “yerelliğin yükselmesi” şeklinde sunulan olgunun, esasında küreselleşmeye karşı ulusçuluğun marjinalleşmek istememesinden doğan direnişi olduğunu belirtir. Küreselleşmeyle birlikte milliyetçiliğin sonunun geldiği beklentisi yerine, milliyetçilik hareketleri niteliksel olarak değişmekte ve niceliksel olarak da artış göstermeye başlamaktadır.

Oran (2000; 55), 1990 küreselleşmesiyle ortaya çıkan milliyetçilikleri üç kısma ayırır:

1) Bir kısım milliyetçilikler aslında milliyetçilik değildir.Örneğin Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılma isteği Avrupa Topluluğu’na kolay gireceğine inanmasıydı.

2) Bir kısmı ise anokranik (zamanını şaşırmış) milliyetçiliklerdir. Doğu Avrupa'nın komünizme geçmesi nedeniyle daha önceden ortaya çıkması gereken ama çıkamayan milliyetçilikler gibi.

3) Sonuncuyu da azınlık milliyetçilikleri oluşturmaktadır. Yaşanılan toplumsal değişikliklerin toplumsal kurumların yapısı ve işlevleri açısından bazı farklılıklara yol açtığı sosyolojik bir gerçekliktir. Örneğin, sanayileşme olgusuyla birlikte toplumsal yapıda yaşanan gelişmeler geleneksel aile yapısının yerini çekirdek aileye bırakmasına ve sonuçta ailenin işlevleri açısından da farklılıklara neden olmuştur. Tıpkı bunun gibi küreselleşmeyle birlikte yaşanılan değişiklikler, ulusun yapısı ve işlevleri açısından da değişikliğe yol açmıştır. Ancak ulus-devlet, kimlik referansı olma özelliğini hala korumaktadır.

Giddens, küreselleşmenin toplumsal kurumları-dolayısıyla yaşamımızı yeniden şekillendirdiğini ele almaktadır. “ Baktığımızda her yerden dışarıdan aynıymış gibi görünen ve aynı isimleri taşıyan, ama içine girdiğinde çok farklı olduğu anlaşılan kurumlar görürüz. Ulus, aile, çalışma, gelenek ve doğa gibi kavramlardan sanki geçmiştekinden farklı bir anlamla yüklü değillermiş gibi söz etmeyi sürdürüyoruz” (Giddens, 2000; 30).

O, bu kurumlara “kabuk kurumlar” adını vermekte ve bunların yerine getirilmesi için kuruldukları işlevler karşısında artık yetersiz kaldıklarını düşünmektedir. Küreselleşmenin karmaşık ve çok boyutlu yapısı, olgunun doğuracağı sonuçlar hakkında fikir birliğine ulaşmasına engel olmaktadır. Küreselleşmenin çelişkili yapısı da bu duruma destek olmaktadır (Eken, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CHurig%C3%BCI%20EKEN%5CEKEN,%20Hurig%C3%BCI.pdf)

Küreselleşmenin çelişkilerini ele alan Oran (2000; 39-40), küreselleşmenin Batı'nın tüm dünyaya yayılmasıyla homojenleşme sağladığını, ancak diğer taraftan da etnik çatışmalar veya farklı kültürlerin güçlenmesi gibi farklılık ve bölünmelere

kaynaklık ettiğini belirtir. Bunun yanında Batı, üstyapısında bulunan insan ve azınlık haklarını getirmekle birlikte, bu hakların anti-tez olan güçlü iktidar özlemlerini, hatta güçlü iktidarın kendisini peşinden sürüklemektedir. Aynı zamanda bir taraftan yerel dilleri teşvik ederken, diğer yandan İngilizce'yi bir dünya dili haline sokarak yerel dilleri fiilen öldürmektedir. Ulusal devleti zayıflatmasına rağmen, uluslar arası sermayenin yatırımı koruması için bu devletin en azından polis işlevini kuvvetlendirmeye devam etmektedir. Sonuç olarak, kültürün partikülarist bir nitelik taşıdığını kabul ettiğimiz için “küresel kültür” kavramının gerçekleşmesini mümkün görmemekteyiz. Küreselleşmeyle birlikte dünyada, bir kültür sıkışması yaşanacak ve farklı kültürlerin yan yana akması olgusu devam edecektir. Bu anlamda “küreselleşme, kültürel bir karışımdır” (Aslanoğlu, 1998; 256) diyebiliriz.

Çağdaş teknostrüktürlere, küresel ekonomik yapılara ve evrensel değerlere uyum sağlayamayan toplumlar küreselleşme süreci tarafından kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadır. Oysa sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi faktörlere bağlı olarak bu toplumların bazı kesimleri dünya ile kültürel bütünleşmenin gerektirdiği değişimi isteyerek ve kolaylıkla sağlarken, böyle bir değişimi istemeyen veya başaramayan kesimler de mevcuttur. Bu kesimler kültürel kimliklerini koruyabilmek amacıyla demokrasinin de sağladığı olanakları kullanarak kendi aralarında geleneksel kurumlar etrafında örgütlenme yoluna gitmektedirler. Özetle küreselleşme, bir yandan yerel kimlikleri yıpratırken, diğer yandan değişime yol açmaktadır. Bu şartlar altında değişim talebiyle başa çıkamayan veya değişimi benimsemeyen toplum kesimleri çözümü, geleneksel kurumların tanıdık dünyasına dönmekte arayabilmektedirler (DPT, 1995; 3).

Sosyo-kültürel küreselleşme, demokrasi, insan hakları, çevrenin korunması, uyuşturucu, AIDS ve terörizmle mücadele gibi bütün insanlığı ilgilendiren konularda ülkelerin ortak bir anlayışa ulaşmalarını ifade etmektedir. Demokrasi, insan hakları, piyasa ekonomisi, özgürlük gibi kavramlar artık tüm ülkelerin gündemine girmiştir. Öte

yandan; çevre kirliliği, uyuşturucu ticareti, AIDS, terörizm ve organize suçlar gibi sorunların ülke boyutlarını aşması ve bütün insanlık için bir tehdit oluşturması bütün ülkeleri ortak hareket etmeye zorlamaktadır (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/ekonomik-global.htm>).

Kültürel küreselleşmenin etki ve sonuçları, bu sürece tabi kılınan yerel kültürün güncel küresel değerlere yakınlığına, esnekliğine ve direnç gücüne göre değişmektedir. Kendi kültürünü reddedip tamamen küresel kültüre bağlanmak ya da kendi kültürü içine hapsolup dünyaya sırt dönmek aşırı tepkiler olarak görünürken, uluslar kendi kültürel değerlerini kaybetmeden dünya değerleriyle bütünleşmelerini sağlayacak sentezlere ihtiyaç duymaktadırlar. Küresel kültürün içinde özelliklerini kaybetmeden yaşayabilme şansına sahip olan kültürler için, küresel sistemin teknolojisini kullanarak uluslararası boyutta kendi bölgesel bilgi ve iletişim ağlarını kurabilme imkanı vardır (DPT, 1995; 7).

Küreselleşme süreci, eş zamanlı olarak, iki kültür görüntüsü sunmaktadır. Bunlardan ilki "tikel kültürün" üst sınırlarına ulaşmaktır. Bu üst sınır ise küredir. Tüm heterojen kültürler, dünyayı kapsayan hakim kültürün içinde erimektedir. Bu kültür görüntüsü, küresel mekanın fethedilmesini içermektedir. İkinci görüntü ise, "kültürlerin sıkışması" ile ilgilidir. Farklı kültürler, hiçbir örgütleyici prensip olmaksızın yan yana akmaktadır. Giderek artan kültürel hareketlilik ve karmaşa içeren küresel alan, kültürün küreselleşmesinin ikinci ayağını oluşturmaktadır. Kültürün küreselleşmesinin temel dinamiğini esasen, teknolojik gelişmeler ve ekonomi kaynaklı olayların dünya toplumlarında türdeş bir biçimde algılanmasıdır (Tutar, 2000; 18).

1960'ların ikinci yarısından başlayarak 1980'ler boyunca devam eden dönemi, sosyal bilimler literatüründe kültür nosyonunun yeniden keşfedildiği dönem olarak anmak gerekir. Bu yıllar, varolan kültür tanımlarının yeniden gözden geçirildiği ve yeniden tanımlandığı, vurgunun çok kültürlülüğe kaydığı bir dönemi simgelemektedir. Özellikle 1980'lerden sonra değişmeye başladığını belirttiğimiz kültür tanımları, "global

kültür” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavram, Batı’nın ekonomik yayılmasıyla eş zamanlı olarak kültürünü diğer ülkelere yayma çabasına işaret etmektedir. Bir başka deyişle Batı’nın kendi yerelini evrenselleştirme çabasıdır (Eken; http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CHurig%C3%BCI%20EKEN%5CEKEN,%20Hurig%C3%BCI.pdf).

Turistik veya iş amaçlı tüketicilerin yurt dışındaki seyahat ve iletişimleri, dünya genelinde benzer ihtiyaç ve istekleri olan pazar bölümlerinin doğmasına neden olmuştur. Hazır yiyecek-içecek, giyim, otel-motel ve araba kiralama servisleri gibi endüstriler bu talebe karşılık uluslararası boyutlarda genişlemişlerdir. Örneğin; yiyecek-içecek alanında Mc Donald’s, Pizza Hut, Coca Cola gibi işletmeler dünyanın her yerinde aynı hizmeti vermektedirler. Kendi ülkesinde bunları tüketen birey, başka herhangi bir ülkede de aynısını temin edebilir. Aynı şekilde bu durum, konaklama işletmeleri içinde geçerlidir. Örneğin; Hilton, Meridien ve Hyatt gibi otel zincirleri farklı ülkelerde farklı milletlere aynı hizmeti vermektedirler. Ayrıca uluslar arası kültürün yaygınlaşması ile birlikte, müzik sınır tanımaz biçimde insanları etkilemekte; edebi ve bilimsel eserler pek çok dile çevrilmekte, sanat eserleri uluslararası bir anlatımla beğeni kazanmakta ve moda rüzgarları giyim de kültürel ayırım yapmaksızın etkili olmaktadır (Bolat vd., 2005; 37).

Öte yandan küreselleşmenin yukarıda tanımlanan türdeşleştirici ya da homojenleştirici özelliğinin yanı sıra, kimlikleri ayrıştırıcı ve öne çıkarıcı niteliğinin de vurgulanmasında yarar vardır. Kültürlerin homojenleşmesi, yani evrensel tek tip bir kültürün oluşmasının olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Örneğin, insan haklarına, çevreye, evrensel etik değerlere vb. olgulara tüm insanlar tarafından saygı gösterilmesi yönündeki dönüşüm insanlığa önemli kazanımlar sağlayacaktır. Ancak homojen kültür, insanlık tarihinin ürünü olan ve korunması gereken çok sayıda ulusal kültür değerlerinin ve varlıklarının erozyona uğramasına da neden olmaktadır. Bu olumsuzluğun giderilmesine çabalar değerlendirildiğinde ise karşınıza yine iki boyut çıkmaktadır. İlki, kaybolmaya yüz tutan kültürel değerlerin yine küreselleşmenin bazı

aktörleri aracılığı ile kurtarılmaya çalışılmasıdır. Örneğin; tarihi eserlerin, bazı antik yerleşimlerin, dillerin, el sanatlarının UNESCO aracılığı ile koruma altına alınması gibi. İkincisi ise, kendi kültürlerini korumak adına bazı kesimlerin aşırı milliyetçi akımlara yönelmesi ve ırkçı politikalar izlenmesidir ki bu yol beraberinde yıkıcı sonuçlar getirebilmektedir (Bolat vd., 2005; 38).

1.4. KÜRESELLEŞMEYE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Yukarıda, küreselleşme kavramı ile ilgili çeşitli farklı yaklaşımlardan bahsedildi. Bu noktada bu kavramı farklı açılardan birlikte değerlendiren yazarların görüşlerine bakmak istiyorum.

Aydın, (2003; 14) küreselleşmeye genellikle, malların, hizmetlerin, bilim ve teknolojilerin, kültür araçlarının vb., bazen sınırları zorlayacak bazen de gönüllü taşıyıcıların eliyle dünya ölçeğinde yayılması olarak ele alır.

Coğrafyacı olarak Yeung (2002; 287), küreselleşmeyi, gerek çok farklı coğrafyalarda tartışmaya açık ideolojilerin ve tezlerin gerekse dönüşüm ve karşı hareketlere ilişkin maddi süreçlerin bir araya geldiği karşılıklı eğilimler dizisi, olarak tanımlamaktadır.

Uluslararası para Fonu eski başkanı Stanley Fischer'e göre küreselleşme, ülke vatandaşlarının 50 yıl önce yapamadıkları şu an yapılabilmesidir. Örneğin, başka bir ülkenin ürünlerini tüketmek, başka bir ülkede yatırım yapmak, başka ülkelere gelir elde etmek, başka ülkeleri ziyaret etmek, başka ülkelerdeki ekonomik gelişmeleri kendilerini de etkilediğini bilmek ve bu gelişmelerden haberdar olmaktır (Rogel, 2003; 294).

Terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi suçlar ile insan hakları, göç hareketleri ve çevre kirlenmesi gibi hususlar süratle sınırları aşan bir nitelik kazanarak uluslararası toplumun büyük bir kesiminin ortak sorunları haline gelmiştir. Nitekim "yerel olayların çok uzaktaki oluşumlarca biçimlenmesi ve yerel oluşumların bu olayları biçimlendirmesi" olarak da tanımlanabilecek olan küreselleşme sürecinde, tek tek bireylerin günlük yaşamlarını ilgilendiren/ etkileyen ekonomik faaliyetler, sosyal politikalar, güvenlik politikaları, çevrenin korunması ve geliştirilmesi, insan haklarına saygının sağlanması, daha adil ve eşitlikçi bir toplumsal düzen yaratılması gibi konular ancak küresel ölçekte ele alındığı sürece ve bu alanlara yönelik girişimler uluslararası düzeyde gerçekleştirilebildikleri oranda anlamlı olacaktır (Yıldırım, 1997; 12).

1.4.1. Küreselleşme Yazınındaki Kutuplaşma

Küreselleşmenin bir tartışma meselesi olmasının temelinde, bu süreçten zarar görenlerle yararlananlar arasındaki her anlamda var olan iktidar kavgasını görebiliriz. Eğer yatırımcılar Çin’de aylık 50 dolara insanları çalıştırabileceğini biliyorlarsa, üretimi en ucuza mal etmek için Çin’e yönelirler. Ancak bu yönelişten dolayı ayrılan ülkedeki insanlar işini kaybediyorsa, onlar da küreselleşme karşıtı bir tavır takınacaklardır. Öte yandan, daha fazla kâr elde edildiği için küreselleşme yandaş bir tavır takınılır. Tartışmanın çıktığı nokta burasıdır. Küreselleşme karşıtlarının ya da yandaşlarının temel sorunları paylaşılamamaktan kaynaklanmaktadır (Çemrek; http://uiportal.net/e107_plugins/content/content.php?content.79)

Küreselleşmenin ne olduğuna ilişkin yorumlar, yazında temel bir kutuplaşmaya neden olmakta; başka bir ifadeyle, bir tarafta küreselleşme karşıtı olanlar, diğer tarafta ise küreselleşmeyi savunanlar bulunmaktadır. Örneğin Berger (2003; 10), bu terim, bazıları için yeni bir barış ve demokratikleşme çağını açacak uluslararası sivil toplum

vaadini çağrıştırırken, bazıları için ise tehditkar bir biçimde Amerika'nın ekonomik ve siyasal egemenliğini, bunun kültürel sonucu olarak da her yere yayılmış bir tür disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı (hatta “kültürel Çernobil'i”) akla getirmektedir. Ayrıca küreselleşmeye, temkinli bakanlar, hatta böyle bir olgunun mevcut olmadığını savunanlar da vardır (Seymen, Bolat, 2005; 8).

Küreselleşme ile ilgili görüşlerin bu şekilde ayrımlaşmasının temel nedeni, küreselleşmenin iki önemli boyutuna dayandırılmaktadır: “bütünleştiricilik” ve “çözücülük” (Nişancı, 2003; 39-41). Bu noktada, çözücülük, toplumların ve toplumsal unsurların önündeki sınırların/engellerin kalkması ve “ötekilerle” “tesviye” (diğerlerinden biri olma) olmalarını ifade etmektedir. Bütünleştiricilik ise, çözölen unsurların yeni değler etrafında bir araya getirilmesidir.

Bharadwaj da (2003; i) bu konudaki kutuplaşmanın nedenlerini aşğıdaki gibi sıralamaktadır:

1. İnsanların çoğı küreselleşme olgusuna önyargılı bakma eğilimindedirler,
2. İnsanlar küreselleşmenin uzun dönemli etkilerini kolaylıkla ortaya koymakta zorluk çekmektedirler,
3. İnsanlar küreselleşmeyi “siyah ya da beyaz” olarak değlendirmekte ve aradaki gri rengi görmeye çalışmamaktadırlar (Seymen, Bolat, 2005; 8).

1.4.1.1. Küreselleşme Karşıtlarının Bakış Açıları

Küreselleşmeyi olumsuz olarak değlendiren; bu kavramı Batı'nın ekonomik ve kültürel çıkarlarının dünyanın diğler bölümlerinin çıkarlarının üzerinde olması olarak ifade eden, böylece zengin ve yoksul ölkeler/bölgeler arasındaki eşitsizliğin artarak sürdüğünü savunan ve küreselleşmeyi, emperyalizmin 21. yüzyıl başındaki adı olarak

niteleyen yazarlar bulunmaktadır (Seymen, Bolat, 2005; 9):

- 1 Becermen (2001; 17) makalesinde, Henry Kissinger'in sözlerine de atıfta bulunarak, kürselleşmenin, ABD'nin dünyanın üzerindeki egemenliğinin diğer adı olduğunu belirtmektedir.
- 2 Boratav (1990), kürselleşmeyi; uluslararası sermayenin çoğunlukla gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış olması nedeniyle, aslında sömürünün çağdaş biçimi, hatta yeni adı olarak görmektedir (Eroğlu, Albeni, 2002; 21, Akt., Seymen, Bolat, 2005; 9).
- 3 Milliyetçi yaklaşıma göre küreselleşme, genelde ulusal bütünlüğü, özelde ise sosyal yapıyı çözücü ve bireyi köksüzleştirici, kültürü melezleştirici ve tarihsel kazanımları yok edici bir süreçtir (Nişancı, 2003; 41).
- 4 Küreselleşme, daha çok, dayatılan, adeta aktörünün belli olmadığı, belki de bir ilk hareketi verenin olduğu, fakat ondan sonra kimin yönettiğinin ya da kimin şartlandığının belli olmadığı, ekonomik ve siyasi anlamda çıkar sahiplerinin bulunduğu ve kültürsüzleşmenin oluşturulduğu bir ortamdır (Gürsoy, 2003; 74).

Küreselleşmeye yönelik ikinci yaklaşım; radikallerin hemen her dediğine kuşkuyla bakan ve temkinli yaklaşan ya da red cephesi olarak adlandırılan kuşkucu küreselleşme yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, aslında dünya ekonomisinde bir yenilik yoktur. Bugünkü durum 100 yıl öncesiyle benzer nitelikler göstermektedir. Bu anlamda, küreselleşme yeni bir süreç olmayıp, temeli 19.yüzyıla dayanmaktadır. Aşırı veya hiper küreselleşmeciler dünya ekonomisini 1970 sonrası şartlara göre değerlendirmektedir. Oysa, dünya ekonomisinin daha uzun bir perspektif içinde değerlendirilmesi gerekir (Temiz, 2003; 45).

Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum

olduğunu iddia ediyorlar. Küreselleşme, devleti sınırlamak ve sosyal devlet anlayışı bağlamında yer alan refah harcamalarını kısmak amacıyla liberal felsefenin bir ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 2000; Temiz, 2003; 46).

Küreselleşme sürecinin gelişmiş ülkelerde yoğun işsizliğe neden olduğu ve özellikle niteliksiz işgücünün acımasız rekabetin kurbanı olduğu sık sık iddia edilmektedir. Şöyle ki; küreselleşmenin ortaya koyduğu şiddetli rekabet ortamı, düşük işgücü maliyetine sahip gelişmekte olan ülkelere emek yoğun üretime dayalı mallarda karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin tekstil, demir-çelik, gıda gibi daha çok emek yoğun ve niteliksiz işgücünün istihdam edildiği endüstrilerdeki rekabet gücünü alabildiğine zorlamaktadır. Hızla artan rekabet, gelişmiş ülkeleri daha düşük ücretli işgücü kullanımına ya da arayışlarına zorlamakta; bu durum ise söz konusu ülkelerde hem işsizliği körüklemekte, hem de işgücünün işveren karşısında pazarlık gücünü zayıflatmakta ve böylece ücretlerin gerilemesine yol açmaktadır. Bundan da özellikle bu ülkelerdeki niteliksiz işgücü en fazla zararı görmekte ve yaşam standartları düşmektedir. Ayrıca, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş, iş alanlarını imalat sektöründen hizmet sektörüne kaydırarak gelişmiş ülkelerin istihdam yapısını değiştirmekte ve böylece sendikalı olarak çalışan kesim için iş olanaklarını hızla azaltmaktadır. Diğer taraftan küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerdeki niteliksiz işgücünü de zora sokmaktadır. Dünya çapında artan ticaret ve yatırım fırsatları global firmalara faaliyet gösterdikleri bölgelerde muazzam sermaye ve nitelikli işgücü arzı sunarken, niteliksiz işgücü ya da toprak gibi mobil olmayan üretim faktörleri bundan istifade edememekte ve niteliksiz işgücünde arz fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Niteliksiz işgücü piyasasındaki artan arz fazlalığı zaten düşük olan ücretleri daha da düşürmekte ve sonuçta bu kesimin hayat standartlarını kötüleştirmektedir (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tehlike.htm>).

1.4.1.2. Küreselleşme Taraftarlarının Bakış Açıları

Genelde küreselleşmenin yeni bir küresel bilince neden olduğu, toplumları bütünleştirdiğini, ekonomileri daha rasyonel hale getirdiği ve orta vadede bunun herkese, hatta şu anda geçici olarak zarara uğrayanlara bile kazanım sağlayacağı da öne sürülmektedir (Oran, 2001; 1, Akt., Seymen, Bolat, 2005; 11).

Dolayısıyla bu yazarlar, küreselleşme eğiliminin artması durumunda, insanlığın genelde refah seviyesinin artacağını, ortak sorunları el birliğiyle daha rahat çözümlenebileceğini ve daha barışçıl bir ortamın yaratılacağını ileri sürmektedirler (Nişancı, 2003; 39-41, Akt., Seymen, Bolat, 2005; 11).

Malını istediği anda, dünyanın en uzak pazarlarına ulaştırabilen tüccar, mesajını anında gazetesinde geçebilen bir gazeteci; en yeni akademik yayınları elinin altındaki bilgisayar aracılığıyla yayımlandığı anda takip edebilen bir akademisyen; dünyanın dört bir köşesindeki olayları anında televizyondan izleyebilen bir insan için küreselleşme, bir imkan ve kapasite patlamasıdır (Davutoğlu, 2002; 209).

Aşırı küreselleşmecilere göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Günümüzde politikacılarla daha az ilgileniyoruz; çünkü hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmişlerdir. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir. Bu anlamda dünya ülkelerinin çoğunda, vatandaşların politikayla daha az ilgilenmeleri ya da politikacıların vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucudur (Aktaran, Bozkurt, 2000).

Küreselleşme sürecinde özellikle 1960'lardan sonra gelişmekte olan ülkelerin,

Japonya, ABD ve başlıca gelişmiş Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve ticari bağlantıları belirgin bir artış göstermiştir. Bu bağlantılar, küresel sistem içinde gelişmekte olan ülkelerin ticaret, finans ve üretim sürecine entegrasyonunu hızlandırmıştır. Gelişmiş ülkelerde bir yandan iletişim teknolojisi hızla gelişirken, diğer taraftan da küreselleşmenin beraberinde getirdiği uluslararası rekabet, hem bu ülkelerin ekonomilerinde hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde yapısal değişimlere yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomiyle giderek artan bir biçimde entegrasyonu, uzun dönemde hem gelişmekte hem de gelişmiş ülkelerde ekonomik refahın artmasına katkıda bulunmaktadır (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/firsatlar.htm>).

Aşırı Küreselleşmeciler piyasa mekanizmasının etkinliğine inanmaktadırlar. Onlara göre piyasa mekanizması hükümetlerden daha iyi çalışmaktadır. Küreselleşme sürecinde devletlerin otoritelerinin zayıfladığını ve piyasaların devletlerden daha güçlü konuma geldiğini savunmaktadırlar. Ayrıca küreselleşme sürecinin uluslararası işbirliğinin kolaylaştığını ve arttığını öne sürmektedirler. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler. Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan neomarksistler (ya da radikaller), çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonominin mevcut olduğuna ilişkin düşüncayı de paylaşmaktadırlar (Aksoy, 2006; 10; Aktaran, Kısmetli, 2004; 61).

Öte yandan; Anthony Giddens ve onun gibi düşünen bir diğer grup ise;

küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımızı işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19. yüzyıla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline geliyor. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında temas edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır. Özellikle Doğu Bloğunun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusu artmıştır. Nitekim kısa bir sürede tüm maliyetine rağmen, eski planlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkanlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Bir diğer ifade ile duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi aşılmıştır. Her ne kadar, Asya krizi sonrasında küreselleşmeye yönelik itirazlar artmaya başlamış olsa bile, son dönemde neo-liberal ideolojinin temel ilkelerine güven anlayışı içerisinde hızlandırılarak sürdürülme çabası söz konusudur. Başta ABD olmak üzere, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde sürdüren küreselleşme süreci hızlandıkça, Hegel'in diyalektiğinden giderek ifade edersek, anti-tezini oluşturan anti-küreselci akımlar da tepkilerini ortaya koymaya başlamışlardır (Altınkaş; http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/altinkas_04.pdf).

1.4.1.3. Küreselleşmeye Mesafeli Yaklaşanların Bakış Açısı

Küreselleşme olgusuna temkinli yaklaşanlar, küreselleşmenin amaçlı olmadığını,

aksine insanlığın tarihsel yürüyüşünde vardığı bir eşik olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünürler, küreselleşmeyi peşinen iyidir ya da kötüdür şeklinde değerlendirmek yerine, daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmenin zorunluluğuna işaret etmektedirler. Bu yaklaşıma göre, yazarlar, küreselleşmenin hem karanlık yüzünün, hem de aydınlık yüzünün olduğunu; karşıtların karanlık yüzü, savunanların ise aydınlık yüzü açıklığa kavuşturduğunu belirtmektedirler. Yine bu görüşlere göre, bu sürecin tüm toplumlar ve dünya için yeni bir umut olması koşula bağlıdır ve bu, kendiliğinden olacak bir şey de değildir (Nişancı, 2003; 42).

Küreselleşmeye yönelik bu üçüncü yaklaşım, küreselleşmenin fırsat ve tehditlerini, hem olumlu hem de olumsuz yanlarını bir arada inceleyen dönüşümcü nitelikte bir yaklaşımdır. Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar. Küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. Artık dış ya da uluslararası ile iç işleri arasında açık bir ayrım söz konusu değildir. Ekonomik anlamda bırakın yüz yıl öncesini, 30-40 yıl öncesinden bile çok farklı bir dönemde yaşıyoruz. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımıza işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19 yüzyılla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline geliyor. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında tema edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır (Temiz, 2003; 47; Bozkurt, 2000).

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdığını kabul ettiğı halde, aşğıdaki tabloda görüldüğü şekilde, hem aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletin sonunun geldiğı” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının “hiçbir şey değışmedi” tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi olarak değerlendirilen, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıyor (Bozkurt, 2000).

Küreselleşme konusunda ortak görüş, küreselleşmenin sonuçta dünyadaki gelir düzeylerinin birbirine yaklaştığı bir çağ (Çin gibi yoksul ülkelerin dünyaya açılması ve gelirlerinin yükselmesi); demokrasinin evrensel bir norm olduğı ve böylece kurumların birbirlerine yakınlaştığı ve farklı kültürel temellere sahip olan insanların birbirleriyle iletişim kurabildiğı kültürel bir zenginlik olarak tanımlanabilmesidir (Seymen, Bolat, 2005; 12-13).

Aşğıdaki tabloda küreselleşmeyi farklı boyutlarla değerlendiren farklı görüşlere mensup olanların yaklaşımlarına yer verilmektedir.

	Hiper (aşırı) küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları. Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı	Yoğun ve derin (thick) küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Genişliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediyor Yeniden yapılanıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Güdererek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Haküm motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgelerarası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık; küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

Tablo 1: Küreselleşmenin Kavramlaştırılması: Üç Eğilim

Kaynak: Aktaran, Bozkurt; 2000.

1.5. KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI

1.5.1. Endüstri Toplumundan Bilgi Topluma Geçiş

Küreselleşmeyle ortaya çıkan köklü yapısal değişimde endüstri toplumu, yerini yapısal farklar gösteren bilgi toplumuna bırakmakta ve tamamen nitelik farklılıkları gösteren yeni yapılar oluşturmaktadır. Farklı paradigmalara dayanan yeni toplumda, fabrika ve maddi üretim, toplumun temel özelliği olma niteliğini yitirmekte, yerine sembolik unsurların önem kazandığı, bilgi ve hizmet üretimi önem kazanmaktadır.

Benzer şekilde endüstri toplumunda stratejik faktör rolü oynayan sermaye, yerini bilgiye bırakmakta ve üretim faktörleri arasında önemli yeri olan hammadde ve işgücü önemini kaybetmektedir (Güzeltik, 1999; 64).

Hüsnü Erkan, küreselleşmenin sonucu olarak endüstri toplumun bilgi toplumuna geçerken, bazı değerlerde bir kayma ve yeniden şekillenme olduğundan söz etmektedir. Erkan'a göre değişen değerler (Güzeltik, 1999; 65-66):

- Hiyeraşı yerine eşitlik,
- Uyum ve uygunluk yerine kişisel nitelik ve yaratıcılık,
- Standardizasyon yerine farklılık,
- Merkezileşme yerine merkeziyetçilikten uzaklaşma,
- Etkinlik yerine etkililik,
- Uzmanlaşma yerine bütünsellik ve çok disiplinlilik,
- Maddi refahın maksimizasyonu yerine yaşam kalitesinin artışı ve maddi kaynakların korunması,
- Ürünün sayısal içeriği yerine kalitenin öne çıkması,
- Güvenlik yerine, kendini kanıtlama ve kendini gerçekleştirmedir.

Küreselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan bilgi toplumunda bilgiye ulaşan ve bunu kullananlar en büyük gücü elde edeceklerdir.

1.5.2. Bireyin Önem Kazanması

Küreselleşmenin sonucu olarak sanayi ötesi ekonomilerde yaşanan bir diğer değişim; istihdamın vasıfsız, orta sınıflı kol gücüne kayması ve işletmelerde bireye verilen değerin artmasıdır. 1990'ların evrensel ekonomik patlamasında insan kaynağı, gerek işletmeler gerekse ülkeler için rekabet açısından büyük önem taşımaktadır. Bilgi

ekonomisine evrensel ekonomik rekabetinde fark yaratacak olan, insanların nitelik ve yenilikçiliğidir (Güzelcik, 1999; 70-71).

1.5.3. Ekonomik Faaliyetlerin Kontrolünde Çoğulculuk

Ekonomik faaliyetler birden fazla ülke tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Amerika dünya ekonomisindeki kontrolünü kaybetmemesine rağmen, bunda mukayeseli olarak bir azalma meydana gelmiştir. Almanya, İngiltere dışında özellikle Japonya, yeni sanayileşen bazı Asya Ülkeleri ekonomik haritanın değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Dünya ölçeğinde üretim merkezi olma açısından anlamlı bir role sahip olmuşlardır. Dünya ticaretinden aldıkları pay önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle mamul üretiminde son birkaç on yıllık dönemde gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Bu ülkelerdeki ekonomik gelişme Amerika'nın hegemonyasını kısmen azaltmıştır (Uysal, 1998; 36).

1.5.4. Ülkelerarası Ekonomik Farklılıklarda Değişim

Küreselleşme 1980'li yıllardan itibaren zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir dağılımının iyice bozulmasına yol açmıştır. Küreselleşme uygulaması, özelleştirme, işten çıkarma, ücretleri düşürme, sendikasılaştırma, taşeronlaştırma, sosyal devleti küçültme, emeği koruyan araçları tasfiye etme, sosyal hakları kısıtlama gibi yöntemlerle, hem gelişmekte olan ülkelerin hem de uluslararası sermayenin sınır tanımayan egemenliği sayesinde yoksul ülkelere zengin ülkelere kaynak aktarılmasına neden olmaktadır (Güzelcik, 1999; 34).

1.5.5. Hizmet Sektörünün Önem Kazanması

Hizmet, insanların ve/veya insan gruplarının, gereksinimlerini gidermek amacı ile belirli bir fiyattan satışa sunulan ve herhangi bir malın mülkiyetini gerektirmeyen,

yarar ve doyum oluşturan, soyut faaliyetler bütünü olarak ele alınabilir (Doğın ve Tütüncü, 2003; 1).

Küreselleşmenin sonucu olarak sanayi ötesi ekonomilerde şletmeler, üretim sektörü yerine hizmet sektörü etrafında örgütlenmektedir. Günümüzde hizmet üretiminin, dünya ölçeğinde mal üretiminin yedi katına çıkmış olması da, bu tespiti açıkça ortaya koymaktadır (Güzeltik, 1999; 68).

Küreselleşmeyle birlikte teknolojinin hızının artması, ürünlerin ömürlerini de kısaltmıştır. Küresel ekonomide bir ürünü ömürlerini de kısaltmıştır. Küresel ekonomi de bir ürünün ömrü kısa sürede yerine daha iyisinin ortaya çıkmasıyla birlikte sona ermektedir. Diğeryandan küreselleşme sayesinde üretim teknolojisi dünyanın her yerine taşınabilir hale gelmiştir. Böylece bir ürün dünyanın her yerinde aynı teknolojiyle üretilebilmektedir. Bu da beraberinde üretimde standartlaşmayı getirmektedir. Küreselleşmenin sonucu olarak üretimde benzerliğin artmasıyla ve ürünlerin yaşam sürelerinin azalmasıyla, ürün rekabetinin önemi azalmış bunun yerine hizmet kalite önem kazanmıştır. Küresel ekonomi içinde, rekabette başarının ancak hizmet sektöründeki başarıyla sağlanacağı anlaşılmıştır (Güzeltik, 1999; 70).

1.5.6. Rekabetin Boyutunun Değişimi

Dünya ekonomisiyle ülke ekonomilerinin bütünleştiği bir süreç olarak tanımlanabilecek küreselleşme sürecinde rekabetin boyutu değişmektedir. Bugün, dünya tarihinde hiç karşılaşılmamış bir rekabet anlayışı egemendir. “Hakimiyetçi rekabet” diye adlandırılan bu olgu, rakibinin bütün hatlarına saldırımayı, onu yok etmeyi birinci hedef olarak benimsemektedir (Begzsuren, 1996; 64).

Porter, ülkelerin rekabetçi gücünün kaynağını şöyle belirtmektedir. “Ulusal zenginlik”, ülkenin doğal kaynaklarından, işgücünden, faiz oranlarından, döviz kurlarından ileri gelmez (Begzsuren, 1996; 65).

Bir ülkenin rekabetçiliği ilgili endüstrinin yenilik yapma ve devamlı kendini geliştirme kapasitesine bağlıdır. Rekabetçi üstünlüğü koruma ve devam ettirme, stratejilerde küresel yaklaşımı gerektirmektedir. Bir işletmenin rekabetçi üstünlüğünü veya gücünü korumada en önemli olan faktörleri şöyle sıralayabiliriz (Begzsuren, 1996; 66).

- Ürün, servis kalitesi,
- Verimlilik,
- Yaratıcılık ve yenilikçilik,
- Küresel düşünme biçimi ve alışkanlığı,
- Esnek üretim sistemleri ve tam zamanında üretim (JIT),
- Pazarlama hünerleri (ürün, hizmet, pazara sunmada çabukluk).

1.5.7. Ekonomik Özerklikte Değişim

Küreselleşme sonucu ülkelerin milli ekonomi politikalarındaki özerkliği belli ölçüde azalmıştır. Ülkeler makro ekonomik politikalarındaki düzenlemelerde küreselleşme sürecini göze almak zorunda kalmışlardır. Örneğin, finansal akışkanlıkların yüksek olması ve dünya finans piyasalarındaki genişlik spekülasyon amaçlı sermaye akışlarına karşı konulmasına ve döviz kurlarında istikrar sağlanmasında yetersiz kalmışlardır (Uysal, 1998; 39).

1.5.8. Ekonomik Gelişme

Sermaye ve yatırımların uluslararasılaşması, teknolojik değişim, üretim alanındaki yenilikler hızlı bir şekilde yayılması ile birlikte, ekonomik büyüme performansında henüz düşük gelir düzeyinde olan ülkeler, ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde belli bir ivme kazanmışlardır. Ekonomik büyüme, gelişmekte olan

birçok ülkede hızlı bir şekilde devam etmiştir Birleşmiş Milletler raporuna göre, gelişmekte olan ve nüfusun % 99'unu kapsayan 93 gelişmekte olan ülkede, 1981 – 1989 döneminde ekonomi büyüme ortalama %3.1 iken, 1990, 1991 ve 1992 yıllarında sırasıyla %3, %3.4 ve %4.9 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümenin yanı sıra, iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, ülkelere sosyal açıdan da bir ivme kazandırmıştır (Uysal, 1998; 39).

1.5.9. İşgücünün Pazarlık Gücünde Azalma

Mal, sermaye ve finans piyasalarında artan ve serbestleşen mobiliteye karşılık işgücü mobilitesi ulusal devletlerin sınırları içinde kalmaktadır. İşgücünün uluslararası mobilitelerini sınırlandıran oldukça çok sayıda belirleyici vardır; Bu etmenlerden birincisi işgücünün uluslararası mobilitelerinin maliyetinin yüksek olmasıdır. İkincisi ise devletin vatandaşlığa ve çalışmaya ilişkin yasal düzenlemeleri engel oluşturmaktadır. Bir diğer etmen kültürel farklılıklar uluslararası mobiliteleri teşvik etmez. Sonuncusu ise diğer ulusal işgücü piyasalarındaki koşullara ilişkin bilgi eksikliğidir (Şimşek, 2000).

Diğer üretim faktörleri küresel düzeyde serbestçe dolaşıma girebilme yolları açılırken, işgücü ulusal sınırlar içinde kalmaktadır. Bu sınırlılık işgücü piyasalarını birbirine bağlayan bağın soyutlayıcı yönünü ortaya koyar ve sermaye piyasalarında mobiliteler, “hareketsiz emek rezervlerine” doğru gerçekleşir. Sermaye küresel düzeyde üretimi en yüksek faydayı sağlayacak biçimde serbestçe hareket ederken ve uluslararası ürün ticareti azalan dış ticaret engellerine bağlı olarak artarken, işgücünün uluslararası mobiliteleri sınırlı kalmaktadır. “Ulusal emek piyasaları, sıkı bir şekilde korunan sınırlarıyla, kapalı bölmeler durumundadır. Sistem ulusal emek rezervlerinin kendi sınırları içinde tutulması üzerine kuruludur.” Böylece küreselleşme süreci organize olmuş işgücünün pazarlık gücünde bir azalmaya neden olmaktadır. Yatırımların dışarıda yapılmasının en büyük nedenlerinden birisi, ev sahibi ülkede ücretlerin yüksek olmasıdır. Ücretlerin bu yüksekliği sermaye çıkışına neden olmaktadır. Özellikle bu

ülkede sendikalar güçlü ise, sermayenin dışarıya akma eğilimi hızlandığı gibi, organize olmuş işgücünün pazarlık gücü azalır. Sendikalar, işlevlerini büyük ölçüde kaybederler (Şimşek, 2000; Uysal, 1998; 39).

1.5.10. Küresel Kültürün Oluşumu

Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından birisi de küresel bir kültürün ortaya çıkmış olmasıdır. Bu kültür gittikçe de yükselme eğilimi göstermektedir Günümüzde sinemadan müziğe, kitaplara kadar birçok şey uluslararası bir karışım haline gelmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri yalnız Avrupa'da 120.000 saat televizyon programı ihraç etmektedir. Bu tür program ihracı yılda % 15' den fazla artmaktadır. Sonuçta dünya genelinde, giyim tarzından, müzik, spor, yiyecek gibi birçok alanlar küresel hale gelmiştir ve gelmektedir. Kültürel değişimden en fazla gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. Bunun en büyük nedeni, bu ülkelerdeki, sosyal ve kültürel yapıların daha fazla içe dönük olması ve ani bir adaptasyon süreci ile karşı karşıya kalmasıdır. Homojen küresel topluma gidiş belirtileri, otantik kültür değerlerin dönüşünü de hızlandırmıştır. Türkiye gibi bazı ülkelerde, yabancı dizilere alternatif, yerli diziler çekilmeye başlanmıştır (Uysal, 1998; 40).

1.5.11. Küresel Krizden Etkileşim

Küreselleşme süreci ülkeleri olumlu yönleriyle etkilerken, olumsuz yönleriyle de etkili olmaktadır. Örneğin bir ülkede çıkan ekonomik kriz, ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak küresel düzeyde etkili olabilmektedir. Bunun en son örneği 1997 yılında Tayland'da başlayan ve bütün dünyaya yayılan krizdir. Tayland ekonomisinde reel kur değerlendirilmesi sonucu ihracat yavaşlamış, cari işlemler açığı artmış ve bu açık kısa vadeli portföy yatırımları ile finanse edilmiştir. Ayrıca yerli kredilerde artış meydana gelmiş ve spekülasyon amaçlı gayrimenkul yatırımları artarken enflasyon hızlanmıştır. Sonuçta, Tayland Baht'ı Amerikan Doları karşısında %20 oranında devalüe edilmiştir.

Tayland hükümeti ekonomik dengeleri yeniden sağlamak için üç yıllık bir program hazırlamış ve bu program çerçevesinde IMF ile stand-by anlaşması imzalamıştır. Tayland'da başlayan bu kriz daha sonra Malezya, Endonezya, Filipinler ve Kore'ye sıçramış ve bu ülkelerden Filipinler, Endonezya ve Kore IMF desteği ile istikrar programları uygulamaya koymuştur. Tayland'da başlayan kriz Asya Krizine dönüşmüş olup bununla da sınırlı kalmayıp, Rusya' yı bile krizin içine çekmiştir (Aktaran, Uysal, 1998, 40-41).

BÖLÜM 2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER (ÇUŞ)

2.1. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı

Dünya ekonomisi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlık kazanan ekonomik uygulamalar ile daha fazla liberal içerikli olup, Keynesyen ekonomik politikalar bu dönemden sonra Monetarist iktisadi (liberal) politikalara dönüşmüştür. Sosyal devlet olgusu zayıflamış, iktisadi liberalizasyon; piyasa ekonomisi kavramının yoğun bir şekilde uygulama bulmasına ve dolayısıyla piyasa ekonomisi kurallarının uygulamasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte gelişen teknolojik buluşlar işletmelerin hareket alanını arttırmış böylece “Çokuluslu Şirket” kavramı gündeme gelmeye başlamıştır. Böylece, Çok Uluslu Şirketler İkinci Dünya Savaşı sonrası da gelişmiş ve özellikle 1960'larda çok yaygınlaşmış bir işletme türüdür, uluslararası işletmelerin büyümüş, gelişmiş bazı kendine özgü niteliklerine sahip bir çeşididir(<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>, Sülün, 2005)

1990'larda büyük girişimciler ve hatta küçük girişimcilerden bazıları bile, zaman, mekan, ulusal sınırlar, dil, gelenekler ve ideolojiler konularında eski sınırları aşan teknolojik olanaklara ve stratejik görüşlere sahiptir. Normalde, politikten çok ekonomik, kamusalda çok özel olarak nitelendirebileceğimiz bu kurumlar, dünyayı kapsayan teknikler bularak, herhangi bir yerde üretilip her yerde satılabilecek ürünler geliştirerek, kredilerini dünyanın her yerine yayarak ve her köye, her mahalleye ulaşabilen küresel iletişim kanallarına girerek, 21. Yüzyılın dünya imparatorlukları haline gelmektedirler (<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>, Sülün, 2005)

Teknoloji ve iletişimde meydana gelen büyük ilerlemelerin etkileyip yönlendirdiği süreçler küreselleşme kavramı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bilginin, hammaddenin, mal ve hizmetlerin artan bir şekilde uluslararası dolaşım ve paylaşımına girmesi 20. yüzyılın şahit olduğu bir gelişmedir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra ekonomik ilişkiler yaygınlaşmış, ideolojik farklılıkları temel alan kutuplaşmalar çözülmüş, dünya çapında bir liberalleşme sürecine girilmiş, kültürler, inanç ve idealler sınırları aşarak daha benzer bir hale dönüşmeye başlamıştır (Erbay, 1996; 3).

2.1.1. Uluslararası Ticaretin Tarihsel Gelişimi

Çokuluslu işletmelerin tarihsel gelişiminden bahsedebilmek için öncelikle uluslararası ticaretin tarihsel gelişiminden bahsetmek gerekir. Ülkelerin kendi kendilerine yeterli olamayacaklarını anlamalarından itibaren uluslararası ticaret ortaya çıkmaya başlamıştır. Üretimin taleple uyuşmadığı durumda bu ürünleri komşulardan talep etmiş ve dış ticaret çarkı dönmeye başlamıştır. Sanayi Devrimine kadar devlet otoritesi altında olan uluslar arası ticaretin önemi 1500’lü yıllarda Avrupa ‘da belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Avrupa devletleri bu sayede sömürge ülkeler haline dönüşmüşlerdir. Uluslararası ticaretin tarihsel gelişimini 4 ayrı dönem halinde inceleyebiliriz.

2.1.1.1 Ticaretin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (1500- 1850)

1500’lü yıllarda kişisel arayışlar nedeniyle çeşitli bireylerin yabancı ülkelerde şanslarını denemek ve bu ülkelerden satın aldıkları egzotik malları, madenleri, ipekleri, baharatları ve esirleri ülkelerine götürüp yüksek karlarla sattıkları, özellikle İpek ve Baharat Yolu’nun etkisiyle birçok ülkenin zenginleştiği, denizcilik bilgisinin ve becerisinin gerektiği ticaret dönemi 1850’lilerde Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkışı ile sona ermiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan ilk büyük İngiliz, Fransız ve Hollanda işletmeleri günümüzdeki çokuluslu işletmelere öncülük etmiştir. Bu dönemde topluma mutlak hakim olan güç işletmeler olmuştur (Mutlu, 2005; 18).

2.1.1.2. Sömürgecilik Dönemi (1850- 1914)

1850’li yılların sonlarında başlayan, coğrafi keşiflerin tamamlandığı, ülkelerin birbiriyle olan ticari bağlarının iyice genişlediği, büyük işletmelerin kurulduğu, egzotik malların yerini kolay ve ucuz olarak elde edilebilen sanayi ürünlerine bıraktığı, birçok Avrupalı yatırımcının denizaşırı ülkeye yatırım yapmaları nedeniyle büyük risklere katlandıkları Sömürgecilik Dönemi 1. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür.

2.1.1.3. İmtiyazlar Dönemi (1914- 1945)

1.Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda dış ticareti engelleyici politikaların ortadan kaldırılması sonucu çokuluslu işletmeler artış göstermiştir. Sömürgecilik Döneminde tarım ve madencilik alanına yapılan yatırımların yerini, bu dönemde otomobil sanayiine yapılan yatırımlar almıştır.

Bu dönemde çokuluslu işletmelerin oluşmasına etki eden önemli nedenlerden biri 1929 Büyük Buhran’dır. 1929 Krizine neden olan Klasik Yönetim Teorisi’nin etkisiyle üretim hızla artmış, talep üretimden az olduğu için işletmeler malların elde kalması sonucunda kendi ülkeleri dışındaki ülkelere yatırım yapma gereksimi duymuşlardır. Yüksek ücretli batılı yöneticilerin ve teknik elemanların yerine Afrikalı, Latin Amerikalı ve Asyalı yöneticileri tercih etmeye başlamışlardır. Böylece çokuluslu işletmelerde ilk kez ev sahibi ülke vatandaşı yönetici personel istihdam edilmeye başlanmıştır (Mutlu, 2005; 20).

2.1.1.4. Uluslararası Dönem (1945’den Günümüze)

2. Dünya Savaşı sonrası siyasi liderlerin değişmesi ve ülkelerarası soğuk savaş siyasal ve ekonomik kutuplaşmalara yol açmıştır. Savaştan sonra sömürgeciliğin sonucu ortaya çıkan siyasal görüşler bozulmaya başlamış ve yeni bağımsız ülkeler ortaya çıkmıştır (Mutlu, 2005; 20).

Bu dönem işletmeler için küresel genişleme yıllarıdır. Bu dönemde çabuk ve etkili bir haberleşme ağı kurulmuş, iletişim problemi ortadan kalmıştır. 1950-60’lı yıllar arasında ABD işletmeleri dünyaya açılmış ve uluslararasılaşma neredeyse “Amerikan Olayı” haline gelmiştir.

70’li yıllarda ABD işletmeleri için uluslararası işletmecilik cazibesini yitirmiş, ev sahibi ülkeler ÇUŞ’lerin faaliyetlerini denetleyebilecek sınırlamalar aramaya başlamışlardır. Bu sınırlamalar: Tarifeler ve vergiler, ithalat kotaları, ihracat sınırlamaları, fiyatlarla ilgili sınırlamalar, ulusallaşma ve kamusallaşma ile ilgili sınırlamalar, yerel üretim sınırlamaları, sermayenin yatırımcı ülkeye dönmesi ile ilgili sınırlamalar, telif hakları vb.

Uluslararası alanda 1970’li yıllarda Amerikan işletmelerinin egemenliği sona ermiş, kaynak tasarrufu ve enerji yeterliliği konusunda daha etkili ve tedbirli davranan Avrupa ve Japon işletmeleri Amerikan işletmelerine karşı büyük avantajlar elde etmişlerdir (Mutlu, 2005; 22)

1980’lerde rekabetin hızla artmaya devam etmesi ve teknoloji transferlerinin fazlalaşmasıyla uluslar arası faaliyetler daha da karmaşık hale gelmiş, uluslar arası işletme yöneticileri kültürel farklılıkları da dikkate almaya başlamışlardır. 1990’larda ise küreselleşmenin etkisiyle siyasi savaşların yerini siyasi savaşlar almıştır. 1960’lı yıllarda ABD ile başlayan dış pazarlara açılma süreci, Japonya ve diğer endüstrileşmiş ülkelerin de katılımıyla giderek küresel etkinliği arttırmıştır. ASEAN (Güneydoğu Asya Milletler

Birliği) ve SAFTA (Güney Amerika Serbest Ticareti) gibi bölgesel ticaret blokları ve AB, NAFTA gibi pazar bütünleşmeleri de küresel rekabeti daha da hızlandırmıştır.

Pazar bütünleşmelerine rağmen, pazar bölümlenmelerinin yarattığı belirsizlik ve karışıklık da söz konusudur. Böylece tüm dünya karmaşık ilişkiler içinde büyük bir pazara dönüşmektedir.

Pazarların küreselleşmesi ile birçok endüstride üretim ulusal sınırların dışına çıkmıştır. Sadece üretim işletmeleri değil, aynı zamanda hizmet ve perakende işletmeleri de küreselleşmeden etkilenmiştir. Bankalar (Citibank, HSBC, vb.), sigorta şirketleri ve diğer finansal kuruluşlar, reklam şirketleri (Saatchi & Saatchi, McCann-Erickson, Young&Rubicam, vb.), Pazar araştırma şirketleri giderek, global ölçekte çalışmaya başlamışlardır. Turizm işletmeleri (World of Wonders, Magic Life, vb.), restoran ve otel zincirleri (Mcdonald's , Pizza Hut, Holiday Inn, Hilton, vb.) , araba kiralama şirketleri (Avis, Rent-a- Car, vb.), perakende mağazaları (Toys R us, Marks & Spencer, vb.) , hatta televizyon kanalları (CNN, MTV, vb.) bile tüm dünyaya yayılmış ve tüm dünyada hizmet verir olmuşlardır. Geleneksel olarak uluslararası ekonomi-politik çalışmalarında ulus – devletler, küresel sistemin ve uluslar arası siyasi düzenin asıl aktörü olarak benimsenmiştir. Aktör olarak devlet, yapı olarak piyasa vurgusu yapılmıştır. Ancak, son zamanlarda hem iç hem de uluslar arası piyasalarda etkin olarak faaliyetlerde bulunan bazı devlet dışı aktörler de devreye girdi. Günümüz için çok uluslu şirketler (multi-national/trans national corporations) modern uluslararası ekonomi politik alanındaki önemli aktörler olarak görülmektedirler. Devlet-piyasa tartışması neredeyse artık ÇUŞ'ler-piyasa ikilemine dönüşmüş durumdadır (Eden, 1999)

2.1.2. Çokuluslu İşletmelerin Ortaya Çıkışına Yol Açan Etkenler

Günümüzde birçok işletme için, çok değişik nedenlerle, uluslararasılaşmak önem kazanmıştır. Bu nedenle, kendi ülkeleri dışındaki ülkelere yatırım yapan işletmelerin

sayıları gün geçtikçe artmıştır. Niçin işletmeler uluslararası pazarlara girmelidir sorusuna çeşitli cevaplar verilebilir. Bu cevaplardan bazıları aşağıdaki gibidir:

- Üst düzey yönetimler buna zorlayabilir,
- Ortak girişim gibi bir öneri alan firmanın bu teklifi değerlendirmesi,
- Belli alanlarda yaşanan yoğun iç rekabet nedeniyle işletmenin dış pazarlarda yeni arayışlar içine girmesi,
- Keskin yurtiçi rekabet, işletmeyi yurt dışına yönlendirebilir,
- Uluslararası piyasalar potansiyel kâr merkezleri olarak değerlendirilebilirler,

İşletmelerin uluslararası pazara girme nedeni olarak sıralanan bu cevaplardan da anlaşılacağı gibi, uluslararasılaşma nedenleri çok çeşitli olabilir. Ancak, uluslar arasılaşmayı cazip kılan en önemli faktör kârdır. Henüz yeni ve keşfedilmemiş pazarlardaki kârlılık pek çok işletme için çok büyük cazibe taşımaktadır. Ayrıca kârın bir diğer özelliği de, ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımcılara sağladığı vergi kolaylıkları ile de ilgilidir. İkinci en önemli nedenin istikrar olduğu söylenebilir. Birçok işletme kendi ülkesinde sattığı malın daha fazlasını üretebilir. Yabancı pazarlar kapasitenin değerlendirilmesinde önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle işletmeler, üretim ve satışlarında istikrar sağlayıcı bir yöntem olan uluslar arasılaşmayı hedefleyebilmektedirler.

Bu ifadelere göre işletmeleri uluslararasılaşmaya zorlayan nedenler genel olarak dört temel başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar: Pazarla ilgili faktörler, Maliyetlerle ilgili faktörler ,Rekabetle ilgili faktörler ve Siyasi faktörler.

Bu açıklamalardan sonra işletmelerin uluslar arasılaşma nedenlerini, iki grupta incelemek mümkündür. Bunlar; şirketlerin anavatanı olan köken ülkenin itici faktörleri ve yabancı şirketleri kabul eden ülkenin çekici faktörleridir (Özalp, 1986; 155).

2.1.2.1. Ülkelerin İtici Faktörleri

Köken ülke denilen çokuluslu şirketlerin ana vatanı genellikle gelişmiş sanayi ülkeleridir. Çokuluslu şirketlerin yabancı ülkelerde yatırım yapmalarının en önemli nedenleri arasında içi piyasa koşullarının yetersizliği yanında mevcut pazarları muhafaza etme endişesi, üretilen malın niteliği ve hammaddelerin bulunduğu yerler, köken ülkenin vergi mevzuatı ve ithal kolaylıkları sağlaması, rasyonel işletmecilik olanaklarının aranması, ülkelerdeki işgücü maliyetinin, ücretlerin seviyesi ve sosyal hakların gelişmişliğinden dolayı pahalı olması gösterilebilir (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.1. İç Piyasa Koşullarının Yetersizliği

Çokuluslu şirketler bünyeleri gereği büyümeye yönelik amaçlara sahiptirler. Yapılan araştırmalar çokuluslu şirket yönetiminin gelir, iktidar ve statü için çalıştığını, kar amacı yanında toplumda söz sahibi olmak istediklerini göstermektedir. Bu amaçlar da işletme büyüklüğü ve cironun artmasıyla yakından ilgilidir. Çokuluslu şirket yönetimi bu amaçları, batının kapitalist ülkelerinde artan sermaye birikimi, çokuluslu şirketlerin araştırma-geliştirme çabaları sonucunda elde ettikleri ileri üretim ve enformasyon teknikleri ve sahip oldukları tecrübeler sayesinde gerçekleştirir. Bünyesi gereği dinamik yönetim teknikleri ve metodlarına sahip olan çokuluslu şirketler en son teknik yenilikleri uygulamak ve optimum üretim miktarına ulaşmak istemektedirler. İç piyasanın yeni üretim tekniklerini uygulamak için dar gelmesi veya doymuş olması çokuluslu şirketleri yeni pazarlar aramaya yöneltmekte ve faaliyetlerini uluslararası plana kaydırmaya zorlamaktadır. Birikmiş sermayenin optimal karlılık amacı da aynı yönde etkili olmaktadır. Bazı yazarlar bunlara “ taarruz yatırımları” adını vermektedir. Firma bunları yeni pazarları elde geçirmek, yeni karlar sağlamak amacıyla yapar. İç piyasa koşullarının

yetersizliđi nedeniyle faaliyetlerinin yabancı űlkelere kaydıran řirketlere örnek olarak Unilever, Nestle, Philips, Toyota, Nissan, Sony, IBM, GM, Ford gösterilebilir.

2.1.2.1.2. Mevcut Pazarları Koruma Kaygısı

Amerikan sanayisinin yabancı űlkelere dođrudan yatırımlarının ortalamalarının űstünde olması esas itibariyle Amerikan řirketlerinin dűnya ekonomisindeki paylarını tehlikede gűrmesinden kaynaklanmaktadır. İddia edildiđine gűre Amerikan piyasası Batı Avrupa ve Japon piyasalarına nazaran daha kűçűk bir bűyűme gűstermektedir. Bu sebepten, Amerikan firmaları dűnya piyasalarındaki durumlarını koruyabilmek için Batı Avrupa ve Japon rakiplerinden daha kuvvetli bir řekilde yayılmak zorundadır. İngiliz ve Japon sanayisinin yabancı űlkelerdeki faaliyetleri de aynı mantıđa dayanarak açıklanabilir. G. Koopman özellikle oligopolistik bűnyeli dűnya piyasalarında “bűtűn řirketlerin benzer bűyűme hızı için çalıřtıklarını ve kendi piyasaları diđer dűnya piyasalarından geride kalıyorsa daima yabancı űlkelere yatırım yapacaklarını” ifade etmektedir (Öznur, 1986; 159).

řirketlerin dűnya pazarının bűtűnű içinde belirli bir oranı koruyabilmek endiřesi ile yabancı űlkelere yaptıkları bu dođrudan yatırımlara “savunma yatırımları” adı verilmektedir. Savunma yatırımlarına bařvurma sebeplerinden biri de rakiplerin piyasa davranıřlarının denetimidir. H. Robock ve Simmonds tarafından iddia edildiđine gűre özellikle oligopolistik bűnyeli dűnya piyasalarında az sayıda bulunduđu sanayide her firma diđerleri gibi davranmalıdır. Bir rakip firmanın çokuluslu řirketin köken űlkesinde yaptığı yatırım, bu řirkete meydan okuma olarak kabul edilir ve buna anavatandaki piyasada yeni bir řube kurmakla cevap verilir. Bu mantık űűncű űlkeler için de geçerlidir. Rakiplerin geniř bir piyasaya sahip olan herhangi bir űlkede yatırım yapması, diđer firmaları da o űlkede yatırıma zorlar. űnkű yerinde űretilen mallar, tűketiciler tarafından ithal edilmiř ve mallara nazaran daha fazla benimsenmektedir (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.3. Üretilen Malın Uluslararası Niteliği

Petrol, maden gibi bazı iş kollarındaki faaliyetler nitelikleri gereği uluslararasıdır. Köken ülkenin hammadde kaynaklarına sahip olmadığı veya sahip olduğu kaynakların ülke ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığı, zengin kaynakların uzak yabancı ülkede olduğu hallerde, yabancı ülkelere doğrudan yatırım zorunlu hale gelmektedir. Bu koşullara bir de zengin petrol yataklarının bulunduğu ülkenin az gelişmiş olması eklendiğinde, bu kaynakların değerlendirilebilmesi için yabancı sermaye ve ileri teknoloji ihtiyacı daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.4. Ülkelerde Ücretlerin Yüksek, Sosyal Hakların Gelişmiş Olması

Genellikle köken ülkeler gelişmiş sanayi ülkeleridir. Bu ülkelerde koruyucu iş hukuku mevzuatı ileri olduğu gibi sendikacılık ve toplu pazarlık sistemi de gelişmiştir. Dolayısıyla ücret talepleri ve yönetime katılma, devletin iş piyasasını denetimi şirketi baskı altında tutmaktadır. Bu durumda şirketler üretime devam edebilmek için maliyet avantajlarından faydalanmak üzere, özellikle emek yoğun işlerde yabancı ülkelere yatırım yapmak zorunda kalmaktadırlar (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.5. Ülkelerin Vergi Mevzuatı

Köken ülkede vergilerin yüksek olması şirketleri, faaliyetlerini uluslar arası alana kaydırmaya teşvik etmektedir. Ayrıca vergilerin, gelirin doğuşu sırasında değil de anavatana getirildiği sırada veya hissedarlara bölüştürüldüğü zaman vergilendirilmesi yabancı ülkelere yatırımı cazip hale getirmektedir. Böylece karın tamamı anavatana getirilinceye kadar veya hissedarlara intikal edinceye kadar sermaye olarak kullanılabilir (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.6. Ülkelerin Yeniden İthal Kolaylıkları Sağlaması

Dış ülkelerde üretime bulunan firmalara yeniden ithal kolaylıklarının sağlanması, bunları yabancı ülkelere, maliyet avantajlarından faydalanmak üzere yatırımda bulunmalarını ve buralarda ürettikleri malları iç piyasaya arz etmelerini teşvik etmektedir (Öznur, 1986; 159).

2.1.2.1.7. Ülkelerde Üretimin Rasyonel İşletmecilik Uygulamasına İmkan Verilmemesi

Gerek hammaddelerin köken ülkeye getirilmesi, gerek üretilen malların çeşitli ülkelere ihraç edilmesi esnasındaki yüksek taşıma masrafları, üretimin hammaddenin bulunduğu veya malın tüketildiği ülkelerde yapılmasını daha rasyonel kılmaktadır. Bazı hallerde uyulması zorunlu çevre kirlenmesi önlemleri, köken ülkede üretim masraflarını arttırmaktadır. Bu nedenle yabancı bir ülkeye kaydırılan yatırımlar, çevre kirlenmesi masraflarını gerektirmiyorsa daha rasyonel bir işletmeciliğe olanak vermektedir.

Ayrıca çokuluslulaşma, araştırma-geliştirme masraflarının bağlı şirketler ve ülkeler arasında bölüştürülmesine imkan vermektedir. Üretim ve satış faaliyetlerini çok sayıda ülkeye dağıtmak suretiyle hem araştırma-geliştirme masraflarını bu ülkeler arasında bölüştürmek, hem de teşebbüsün toplam karını arttırmak mümkün olmaktadır.

2.1.3. Ülkelerin Çekici Faktörleri

2.1.3.1. Pazar faktörü

Yapılan araştırmalar çokuluslu şirketlerin yabancı ülkelere doğrudan yatırım yapmasının ilk nedeninin pazarların muhafazası ve büyütülmesi amacı olduğunu göstermektedir. Yani yatırım yapılan ülkenin geniş bir pazara sahip olması kabul eden ülkenin en cazip yönünü teşkil etmektedir.

Koopman'ın ifadesine göre yabancı ülkelerdeki üretim ek masrafları, sabit masraflar karakterine sahip oldukları sürece şirketlerin davranışları şöyle olmaktadır. Önce yeni ürettikleri bir malı yabancı ülkeye ihraç etmekte, daha sonra yerli bir firmaya lisans vermekte ve en sonunda o ülkede bir yavru şirket kurmaktadır. Bu görüşe göre ihraç ve lisans verme işlemleri o piyasada belirli bir malın tanıtılmasına ve piyasanın genişletilmesine yöneliktir. Piyasa yeterli genişliğe geldiğinde doğrudan yatırım cazip hale gelmektedir.

2.1.3.2. Himayecilik Önlemleri

Yatırım yapılan ülke, geniş ölçüde ithal ikamesine yönelik bir sanayileşme politikası izliyorsa çokuluslu şirketlerin bu ülkedeki pazarı muhafaza edebilmesi ancak bu ülkede yatırım yapmakla mümkün olmaktadır. Yatırım yapılan ülkenin ithalata yüksek gümrük tarifleri uygulaması, ithalata kotalar uygulayarak çeşitli sınırlamalar getirmesi, bazı malların ithalini tamamen yasaklaması ihracatçı şirketleri pazar kaybetmemek için bu ülkede yatırımda bulunmaya zorlamaktadır. Japon çokuluslu şirketlerinin Avrupa Birliği içindeki gümrük tarifelerinden muaf olmak amacıyla son yıllarda İngiltere, İrlanda, İspanya ve Portekiz'e yatırımlarını kaydardıkları belirtilmektedir.

2.1.3.3. İşgücünün Ucuzluğu

Emek yoğun üretim tekniğini uygulayan iş kollarında faaliyet gösteren firmalar, daha düşük maliyetlerle üretimde bulunmak amacıyla yabancı ülkelerde yatırım yapmaktadır. İş gücünün vasıf seviyesinin yüksek olmasına ihtiyaç bulunmayan yatırımlar tercihen ücretlerin düşük olduğu bazı gelişmekte olan ülkelere yapılmaktadır. Çokuluslu şirketler tarafından ilk sırada tercih edilen hedefler Meksika, Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Filipinler, Brezilya, Arjantin, Uruguay, Senegal, Zaire, Kamerun, Çin, Tayland, Malezya, İspanya, İskoçya, Galler ve Portekiz'dir.

2.1.3.4. Kamu Otoritelerince Sağlanan Avantajlar

Genellikle sermaye ve üstün teknoloji sıkıntısı içinde olan gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, yabancı yatırımların ülkelerine gelmesi için çaba sarfetmişlerdir. Bazı hükümetler ülkelerinin potansiyel yatırımlar bakımından daha cazip olabilmesi için bir antisendikal kanunlar çıkarmakta birbirleri ile aktif olarak rekabete girişmişlerdir. Örneğin Malezya, Singapur'da yürürlükte olan sert kanunları almış ve bunları daha da katılaştırmıştır. Bu ülkelerde iş süreleri de gelişmiştir ve sanayi ülkelerindeki eğilimin aksine çok uzundur.

G. Bredenstein Alman yatırımlarının Avrupa Birliği dışındaki ağırlık noktasını teşkil eden Brezilya, Güney Afrika ve Singapur'da hür sendikaların yasak, toplum mücadele hakkının yok edilmiş olduğunu, buna karşılık özel yatırımcıların her türlü imtiyazla korunmuş olduklarını belirtmiştir. Ayrıca gelişen ülkelerde yabancılar için vergi muafiyeti ya da vergi indiriminin kural olduğunu, çevre koruma masraflarının da olmadığını ifade etmiştir.

2.1.3.5. Hammaddenin Ucuz Olması

Çokuluslu şirketlerin en önemli amacı kar maksimizasyonudur. Bunu gerçekleştirme yollarından biri de maliyet giderlerini düşürmektir. Kıt olan ve gittikçe pahalılaşan hammadde ve yardımcı maddelerin ucuz olduğu yerler çokuluslu şirketler için dikkate alınacak bir husus olmaktadır.

2.1.4. İşletmelerin Geçirdiği Evrimsel Aşamaların Dikkate Alınması

Bu tanım ise uluslararası firmaların gelişim aşamalarını dikkate alarak özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çokuluslu işletmeler için yapılan tanımlar şu şekilde özetlenebilir.

Uluslararası İşletme (International Company): Genellikle, “kendi ülkesi dışında bir veya daha fazla bir ülkede faaliyet gösteren işletmelerdir” diye tanımlanabilir. Bir çok kaynakta çokuluslu ve global işletme kavramları yerine de kullanılmaktadır.

Çokuluslu İşletme (Multinational Company) : İki veya daha fazla ülkede mülkiyeti tamamen veya kısmen kendisine ait olarak üretim ve pazarlama faaliyetleri yürüten, kendisine ait işletme stratejileri olan bu stratejileri tüm bağlı kuruluşları veya şubelerinde uygulayan işletmelerdir.

Uluslararası İşletme (Transnational Corporation) : Uluslararası ya da ülkelerarası sınırların ötesine geçebilen işletme anlamında olup, çokuluslu işletmelerin politik, ekonomik hatta ideolojik sınırları tanımadığını belirtir. Eğer bir işletmenin sahipliği ve yönetiminde belirli bir ulus ya da ulusların ağırlığı yoksa, diğer bir ifade ile işletmenin mülkiyet ve yönetimi çok farklı uluslardan oluşan kişilere ait ise, işletmenin yapı ve faaliyetlerinde ulusal bir kimlikten söz edilemez.

Uluslararası İşletme (Supranational Corporation) : Uluslar arası bir anlaşma ile kurulan, uluslar arası bir organ tarafından tescil ve kontrol edilmek ve bu organa vergi ödemek suretiyle varlığını sürdüren, gerektiğinde hukuki olarak milliyetini ortadan kaldıran işletmedir (Mutlu, 1999; 9).

2.2. Çok Uluslu Şirketler’in Tanımı

“Çokuluslu Şirketler” kavramının sınırlanmasında güçlük vardır. Başlangıçta “şirket” sözcüğü yerine “firma” veya “teşebbüs” sözcükleri yaygın olarak kullanılmış, bunların ekonomik güçleri büyüdükçe “tröst” deyimini kullananlar çoğalmıştır. Yazarlar kullandıkları kriterlere göre “çokuluslu” sıfatı ile ilgili olarak “uluslararası” (international), “uluslar ötesi” (transnational), “uluslar üstü” (supranational) ve “dünya” (World) sözcüklerini kullanmışlar ve bunların birleşiminden “uluslar arası şirketler”, “uluslar ötesi şirketler”, “çokuluslu şirketler”, “uluslar üstü şirketler”, “dünya şirketleri”,

“dünya teşebbüsleri”, “çokuluslu tröstler”, “Evrensel şirketler”, ve “global şirketler” gibi çeşitli deyimler türetmişlerdir (Kutal, Büyükslu, 1996; 55).

Çokuluslu şirket, üzerinde yoğun tartışmalar yapılan bir kavramdır. Çokuluslu şirket, "uluslarötesi şirket", "uluslararası şirket" ve "uluslarüstü şirket" kavramları ile karıştırılmaktadır. Bu tür karışıklığı önlemek açısından öncelikle bu kavramları açıklamakta yarar görölmektedir (<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>, Sölün, 2005):

- Uluslararası (International) Şirket; "Bir ölkede kuvvetli şekilde yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğör ölkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır.
- Uluslarötesi (Transnational) Şirket; "Çokuluslu bir şirket gibi kabul edilen ve yönetimi çeşitli uluslardan gelen kişilerden olan kuruluş tarafından geliştirilen firmadır.
- Uluslarüstü (Supranational) Şirket; "Halen mevcut olmayan ve hiçbir ölkeye mensup olmayan, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir kuruluş nezdinde tescil edilmiş ve bu kuruluşa bağılı olan, bu kuruluş tarafından denetlenen, bu kuruluşlara vergi ödeyen ve böylece milletini hukuken kaybeden şirkettir.
- Çokuluslu (Multinational) Şirket; "Bir ölkeden yönetilmeye başlanan ve yabancı ölkelerdeki faaliyetin sanki asıl ölkede cereyan etmiş gibi kabul edildiğı firmalardır". Bir diğör tanıma göre Çokuluslu Şirket; "Genel merkezi belli bir ölkede olduğı halde, etkinliklerini bir veya birden fazla ölkelerde kendisi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürütölen büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin teknolojik ve yönetim alanlarında üstün başarıya sahip oldukları görölmektedir.

- Ancak bu özelliklerinin, güçlü ekonomik yapıları ile ilişkili olduğu da bilinmektedir (<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>, Sülün, 2005).
- Küresel (Global) İşletme: Hiçbir ülkeye bağlı olmayan, milliyeti belli olmayan, uluslararası faaliyet gösteren, bilginin birlikte geliştirildiği ve geliştirilen işletmeler tarafından ortaklaşa kullanıldığı, üretim faktörlerinin ortaklaşa kullanıldığı, üretim faktörlerinin bütün dünyada etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını amaçlayan işletme (<http://www.uslanmam.com/ekonomi/23549-uluslararası-isletmeler.html>).

Günümüzdeki anlamıyla çokuluslu şirketlerin 19. y.y.'da ortaya çıktığı söylenebilse de; büyük şirketlerin yabancı ülkelerdeki firmalarla ortak faaliyette bulunması o kadar yeni bir olay değildir. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company) 1600 yılında işletme imtiyazı almış ve hemen hemen 200 yıl dünyanın en güçlü ve en büyük şirketi olarak faaliyet göstermiştir. Bu konudaki bir diğer örnek de Hollanda, Danimarka, İsveç, İspanya ve Avusturya'da faaliyette bulunma imtiyazına sahip olan "House of Rothschild" isimli Alman bankasıdır. Bu yüzyıldaki şirketlerin çoğu baharat, çay, alkollü içki ve kürk ticareti üzerine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde yatırım yapan şirketler sömürgeci bir nitelik taşıdığından bu şirketler daha çok kendi ülkelerine bağlı sömürgelerde ya da siyasi etki altında tuttıkları ülkelere yatırım yapmışlardır (Özalp, 1986; 199).

Çokuluslu şirketlerin oluşumunda ikinci dönem sanayi devrimiyle başlamış, hızla sanayileşen ülkelerin hammadde ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için petrol, kahve, çay, kakao ile ilgili çokuluslu şirketler doğmaya başlamıştır. Bu şirketler dışarıda üretimden çok, hammaddenin bulunduğu ülkelerdeki kaynaklardan ihtiyaçlarını karşılayıp Batı Avrupa'ya aktarılması şeklinde faaliyet göstermişlerdir (Özalp, 1986; 200).

Günümüzdeki anlamda çokuluslu şirketlerin oluşumu 19. y.y.'da gerçekleşmeye başlamıştır denilebilir. Bu yüzyılda; Avrupa ülkelerinin sermaye piyasalarında satılan hisse senedi ve tahvile finansmanı sağlanan az gelişmiş ülkelerdeki altyapı yatırımları ve gelişmiş ülkelerin hammadde ve ara mal ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan, yalnız finanslama olmayan aynı zamanda yabancı ülkede işletme kurulmasından dolayı tüm yönetim ve işletme işlevlerinin önem kazandığı iki tür faaliyet görülmektedir.

Çokuluslu şirketlerin gelişimleri 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Özalp'a göre savaştan günümüze yabancı yatırım üç aşama geçirmiştir. Bunlara kısaca değinecek olursak:

1946-1950 Birinci Aşama: Bu aşamada Amerikan ve İngiliz çokuluslu şirketleri petrol ve hammadde ağırlıklı yatırımlarda bulunmuşlardır.

1958-1960 İkinci Aşama: Yatırımlar, Ortak Pazar ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkelerinde imalat faaliyetlerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Amerikan firmaları, emekten tasarruf sağlayan, gelir elastikiyeti yüksek yeni ürünler icat etmişlerdir ve “ürün öncülüğü” nde uzmanlaşmışlardır. Avrupa ve diğer ülkelerde kişi başına düşen gelirin artması ve bu ülkelerin pazar potansiyelinin büyüklüğü, Amerikan firmalarının ek yatırımı göze alarak ihracattan yabancı ülkede üretime geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca oligopolistik rekabet de Amerikan firmalarını Avrupa ve diğer az gelişmiş ülkelere yöneltmiştir. Amerika, mallarının yüksek gümrük duvarları nedeniyle o ülkelere girişini sağlayamadığından mal olarak giremedikleri bu ülkelere sermaye olarak girmek zorunda kalmıştır. Amerikalılar işlenmiş gıda sanayiinde ve emek tasarrufu sağlayan elektriksiz çiftlik makinelerine yatırımlar yapmışlardır. Bu dönemde Batı Almanya ve İsveç'teki yurtdışı direkt yatırımların artmasıyla Amerikan ve İngiliz çokuluslu işletmeleri yabancı direkt yatırımlardaki yüzde paylarının bir kısmını bu ülkelere kaptırmışlardır.

Avrupa çokuluslu şirketleri; Amerikan çokuluslu şirketlerinden farklı olarak emek tasarruf edici ürünlerden çok, sentetik mallar gibi materyal tasarruf edici ürünlere yönelmişlerdir. Kimyasal ve ilaç konusunda önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir.

1970'lerin Başında Başlayan Üçüncü Aşama: Amerikan dolarının devalüe edilmesinden dolayı Amerika dışındaki çokuluslu şirketlerin sayısının arttığı ve Amerika'nın yatırım için bu şirketlere cazip geldiği bir dönemdir. Başlıca yatırım yapan ülkeler Hollanda, İngiltere, Kanada, İsviçre, Batı Almanya, Fransa ve Japonya olarak sayılabilir (Öznur, 1999; 115).

Japon şirketlerinin dışa açılması 1962 ve daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Japon dış yatırımlarının nedenlerinden biri hammadde ihtiyacı, diğeri işgücü kıtlığı ve yüksek ücretlerdir. Japonya'nın o yıllarda gerçekleştirdiği petrol ve emek yoğun sektör yatırımlarında bu sebepler rol oynamıştır. Avrupa'ya yatırım yapmaları ise 1968'de başlamış ve küçük yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir. Amerikan ve Avrupa işletmeleri mikro-ekonomik amaçlar güderken, Japonya kendi endüstriyel gelişimini tamamlamak ve bunun için gerekli hammaddeleri sağlamak için dışa açılmaktadır. Bu nedenle de sanayi hammaddesi ve enerji yatırımları Japon şirketlerinin başlıca dış yatırımlarını oluşturmuştur. Aynı zamanda işgücü kıtlığının önüne geçebilmek için yani işgücü arzı sağlayabilmek için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yatırımlara önem vermişlerdir. Amerikan şirketleri şirket satın alarak Avrupa'ya girerken Japonlar yeni şirket kurmayı tercih etmişlerdir (Öznur, 1999; 115).

Küreselleşen dünyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çokuluslu şirketler birden fazla ülkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyetlerde bulunan ve uluslararası üretimde bulunan firmalar olarak tanımlanabilir. Oligopolcü bir yapıda olma eğiliminde olan çokuluslu şirketler birden fazla ülkede üretim ve satış faaliyetlerini yürütür ve şirketin mülkiyeti ve yönetimi birden fazla ülke vatandaşına ait olabilir (Gilpin, 1987; 232). Bir başka tanım yapmak gerekirse, çok uluslu şirketler genel

merkezi belli bir ülkede olduğu halde, faaliyetlerini birden fazla ülkede genel merkez tarafından koordine edilen şubeler veya bağlı şirketler aracılığıyla yürüten büyük firmalardır. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma faaliyetleri ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır. Çokuluslu şirketler ulusal sınırlar arasında mal ve hizmet üretir, ürettiği mal ve hizmetleri pazarlar ve dağıtır; fikirleri, zevk ve teknolojileri dünyanın her yanına yayar ve küresel ölçekte planlar yapıp küresel stratejilerini hayata geçirir. Bu şirketler üretim, finans, teknoloji, güvenlik, enerji ve ticaret başta olmak üzere küresel ekonomik yapının tümünde temel belirleyici konumundadır (<http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktor.htm>).

Çokuluslu Şirketler birden çok ülkede fabrikaları ve şubesi olan ve dünya çapında mal ve hizmet satan büyük firmalara denir (Ataman, 2003; 47).

“Çokuluslu firma Multinational Form terimini ilk kez ortaya atan kişi olarak belirtilen David Lilienthal, 1960 yılında yaptığı bir konuşmada konuya değinmiştir.

Lilienthal'e göre “çokuluslu” kavramı birden çok ülkede faaliyette bulunma anlamına geliyordu. Lilienthal, “faaliyette bulunmak” ifadesiyle kendi ülkesi dışında doğrudan doğruya yönetim (işletme) sorumluluğu olan sanayi ve ticari faaliyetleri kastettiğini açıklamış ve sadece portfolyo yatırımlar, satış acenteliği ve dağıtım örgütü (distribütörlük) gibi çalışmalarını ifade etmediğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere bu yaklaşımda ağırlık firmanın yapısal özelliklerindedir. Sadece birden fazla ülkede faaliyette bulunmak veya faaliyette bulunulan ülke sayısı değil, aynı zamanda bu faaliyetlerin niteliği de vurgulanmaktadır (Özalp, 1986; 451).

“Çokuluslu firma” birçok ülkelerden gelen veya değişik ülke vatandaşlığını taşıyan kişilerin sahip olduğu bir firmadır. “Multi” çoklu genellikle birden fazla elemandan oluşma anlamına gelir. Bu nedenle multinational (çokuluslu) deyimini de birden çok ulustan oluşmak anlamındadır. Öte yandan çokuluslu ortaklığın mülkiyet yapısında “çokulusluluk” üzerinde durulduğu zaman, sadece ana ortaklığın yabancı

lkelerde sahip olduğu yavru ortaklıklar da mahalli girişimcilerin katkısı aranmamalı aynı zamanda ana ortaklığı oluşturan pay sahiplerinin de çokuluslu niteliği üzerinde durulmalıdır (zalp, 1986; 451).

okuluslu şirketler, gittikleri ülkede yabancı sermayeyi düzenleyen mevzuata uygun olarak direkt yatırım şeklinde özel bir yatırımda bulunan, örgüt yapısı, karar alma ve denetim davranışları açısında bir bütünlük gösteren ve uluslar arası faaliyetleriyle tanınmış olan firmalardır (Öznur, 1999; 115).

En çok rastlanan tanıma göre - çokuluslu şirketler genel merkezi belirli bir ülkede olduğu halde, etkinliklerini bir veya birden fazla başka ülkelerinde kendisi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler veya bağlı şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma faaliyeti ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınır.

Bu tanımları daha fazla uzatmak da mümkündür. okuluslu şirketlerin çeşitli tanım yaklaşımlarının olması ve her bir yaklaşımın eleştirilmesi bir yandan bu alanın heterojenliğini gösterirken diğer yandan da çokuluslu şirket adı altında çok farklı kavramların yattığı gerçeğini yansıtmaktadır. nemli olan nokta farklı tanımların farklı kamu politikalarına yol açmasıdır. Örneğin, okuluslu şirket çıkarlarının daha çok ev sahibi ülke çıkarları ile atışması, uluslar ötesi şirketlerin çıkarlarının ise daha çok ana ülke çıkarları ile atışması beklenir. Aynı zamanda bu tanımsal farklılıklar şirket davranışlarını da etkileyebilir. Örneğin, karar almada ulusal eğilim gibi. Daha genel bir yaklaşımla çokuluslu şirketleri şu şekilde tanımlayabiliriz: okuluslu şirket/ler, gittikleri ülkede yabancı sermayeyi düzenleyen mevzuata uygun olarak direkt yatırım şeklinde özel bir yatırımda bulunan, örgüt yapısı, karar alma ve denetim davranışları açısında bir bütünlük gösteren ve uluslar arası faaliyetleriyle tanınmış olan firmalardır (Öznur, 1999; 99).

2.3. Çokuluslu Şirketlerin Oluşum Biçimleri

Uluslararasılaşma sürecinde genel kabul görmüş bir yaklaşıma göre bu süreç 6 aşamada değerlendirilmiştir. Bu aşamalar şunlardır (Mutlu, 2005; 88):

1. İhracat Aşaması: İhracat aşaması genelde işletmenin dış piyasalarla tanıştığı ilk adım olarak sayılmaktadır. İşletmenin sınır ötesi faaliyetlerde bulunmaya başlaması için başlıca iki neden bulunur.

Birincisi; yerel kaynaklardan daha ucuz maliyetlere sahip girdi sağlamak için ithalat yapma seçeneği tercih edilebilmektedir.

İkincisi; yerel faaliyet sonucu elde edilen üretim var olan pazarları korumak veya yeni pazarlar elde etmek için dış pazarlara satma amaçlıdır. Kısaca dolaylı ya da dolaysız ihracat yapılmaktadır. Her iki durumda da uluslararasılaşmanın ilk adımı atılmış olur.

2. Doğrudan Satış ve Pazarlama Aşaması: İhracat yoluyla dış pazarlara girebilen firmalar ikinci aşama olarak yabancı ülkelerde satış veya pazarlama birimleri açmak ya da ürettiklerini pazarlayacak işletmelerle araştırmalar yapma yoluna giderler. İhracat yapılan ülkelerde pazarlama birimleri kullanmanın iki önemli avantajı vardır.

Birincisi; açılacak olan bu birimlerin (şubelerin) yerel arz ve talep koşullarına olan yakınlıkları ve tecrübeleridir.

İkincisi ise; ticari ilişkilerin ve dolayısıyla satışların artışına yapacakları potansiyel katkıdır.

3. Dışarıda Ortak Üretim Aşaması: Bu aşamada üretim sürecinin bir kısmı ev sahibi ülkeden yabancı bir ülkeye transfer edilmiş olmaktadır. Dışarıda ortak üretime başlayan

işletme, çoğu zaman teknoloji ve bilgi transferini de gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır.

4. Ortak Yatırım Aşaması: Bu aşama uluslararasılaşmanın en önemli aşamasıdır. Bu aşamada birçok değişken, işletmenin kararlarını etkilemektedir. Bunlar: Tecrübe faktörü, ölçek ekonomisi, firmanın arz kapasitesi, üretim sürecinin esnekliği veya transfer edilebilirliği, yatırım yapılacak ülkedeki yasal düzenlemeler ve teşvikler, rakiplerin hareketleri, bilgiyi veya know-how'ı dış ülkeye taşıma maliyetleri, kültürel ve politik faktörler vb.'dir.

5. Dışarıda Doğrudan Üretim Aşaması: Bu aşama daha önceden ortak yatırımlara girişmiş çokuluslu işletmelerin şartlar uygun olduğunda gerçekleştirdikleri bir aşamadır.

Bu aşamada çokuluslu işletme dış ülkede kendi tesislerini tamamen kendisi kurmakta, dış ülkenin özelliklerine göre yeni ürün üretmekte ve ürettiği ürünlerde değişiklik yaparak ürünlerin pazarlanmasını kendisi üstlenmektedir.

6. Global Entegrasyon Aşaması: Bu aşamada çokuluslu işletmeler tamamen global işletmeye dönüşmektedir. İç ve dış faaliyetler tamamen entegre hale gelmekte, farklı bir ifade ile bütünleşmektedir.

Bu aşamada çokuluslu işletmelerin yönetim ve organizasyon yapısı, üretim ve pazarlama faaliyetleri birleşmekte ve tüm dünyadaki faaliyetlerde global stratejiler uygulanmaya başlanmaktadır.

2.4. Çokuluslu Şirketlerin Ülke Dışına Çıkma Nedenleri

Ülke dışında faaliyet göstermek büyük riskleri doğurur. Çeşitli ülkelerdeki ekonomik ve politik baskıların varlığı çokuluslu işletmelerde birçok sorunlara neden olur. Buna rağmen çokuluslu işletmeler ülke dışında yatırım yapmayı tercih etmektedirler (Özalp, 1986; 32). Bunun nedenleri:

2.4.1. Ülke Dışında Fırsatların Doğması ve Karda yaşanan İç Tıkanıklıklar

Çokuluslu işletmeler ülke içindeki ekonomik baskılar sonucunda ortaya çıkmıştır (Özalp, 1986; 32). Ekonomik baskıların artması işletmeleri ülke dışında yeni fırsatlar yakalamaya itmiştir. Örneğin; ülkemizde buzdolabı, bilgisayar, televizyon, ve otomobil hayat düzeyinin yükselmesi nedeniyle zaruri ihtiyaç maddesi haline dönmüştür. Bu ülkelerdeki talep artışı çokuluslu işletmeler için büyük fırsatlar sağlamıştır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve çağa ayak uydurma nedeniyle ülkemizde bilgisayarlara karşı olan talebin artması, çokuluslu bilgisayar firmalarının ülkemizde faaliyette bulunması buna güzel bir örnek teşkil eder.

2.4.2. Ticaret Engellerinin Kaldırılması ve Yeni Kuruluşlar

Ticaret engellerinin kaldırılması çokuluslu işletmeler açısından yeni fırsatların doğması olarak tanımlanabilir.

Yeni kurulan dünya çapındaki kuruluşlarda çokuluslu işletmelerin ticaretlerini güvenle yapmalarına imkan sağlamıştır. Örneğin; Uluslararası para fonunun temel amacı uluslararası ticaretin yayılmasını ve dengeli gelişmesini kolaylaştırmaktır (Özalp, 1986; 33). Genel Gümrük Tarifeler ve Ticaret anlaşması (GATT) çokuluslu işletmelerin yayılmasını ve ülke dışı faaliyetlerini artırmasını sağladı (Özalp, 1986; 34).

2.4.3. Ülkelerin Politik Düşüncelerinin Değişmesi ve Ekonomik Zorunluluklar

Ülkeler daha önce aşırı milliyetçilik düşüncesiyle dışa kapattıkları kapılarını bazı zorunluluklar sonucunda tekrar açmak zorunda kaldılar. Bunun sebebi de gelişmenin yeni yatırımlarla gerçekleşeceğinden yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmektir. Örneğin; Türkiye’de 1950’ den sonra yabancı sermayeyi teşvik uygulaması hızla başladı. Bu amaçla 18 Ocak 1954’ de 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır.

2.4.4. Ülke İçinde İşletmelerin Aşırı Büyümesi ve Sermaye Birikimi

İşletmelerin büyümesi, ülke içi talebin artık yetersiz kalmaya başlaması işletmeleri dış pazarlara açılmaya itmiştir. Ayrıca sermaye birikiminin artışı işletmeleri bu sermayeyi karlı bir şekilde kullanması için dış pazarlara yöneltmiştir (Özalp, 1986; 35). Örneğin; Nestle'nin merkezi İsviçre'de Veney'dir. Yüzlerce çeşit ürüne sahip olan Nestle, Fransız Perrier firmasını satın alarak soda piyasasında liderliği ele geçirmiştir. Nestle'nin 71 ülkede 494 fabrikası ve 210.000 çalışanı bulunmaktadır. Satışların ve kârların %40'ı Avrupa'dan, %35 'i Güney ve Kuzey Amerika'dan ve %20 'si diğer bölgelerden sağlanmaktadır.

2.4.5. Teknolojik Gelişim

Hızlı teknolojik gelişim sayısız yeni mal ve yöntemler, işletmeler için yeni fırsatlar yarattı. Bu teknolojik gelişmeler gelişmemiş ülkelerdeki tabii kaynakların işlenmesini kolaylaştırdı. Geri kalmış ülkeler bu teknolojik gelişmeden ancak kapılarını çokuluslu işletmelere açarak yararlandı. Bu durum çokuluslu işletmeleri ülke dışına çıkmaya itmiştir (Özalp, 1986; 34). Ayrıca teknoloji işletmeleri işbirliği yaparak yeni ürünler yaratmaya da itmiştir. Örneğin; “*Bridgestone teknolojisini paylaşacak*” başlıklı haberde Japon otomotiv lastiği şirketi Bridgestone, Alman lastik şirketi Continental AG ile havası indikten ya da patladıktan sonra da bir süre işlevini gören "inik-lastik" teknolojisini paylaşacak. Bridgestone şirketinden yapılan açıklamaya göre, iki şirketin herbiri gelişmiş inik-lastik sistemlerini, diğerinin bu alandaki teknolojisini kullanarak ayrı ayrı geliştirmek için çalışacak. Söz konusu lastik sistemleri otomotiv kazalarını önüyor ve yedek lastik ihtiyacını ortadan kaldırıp motorlu araçların daha uzun süreyle trafikte seyretmesini sağlıyor. Bridgestone'un bu teknolojiye dayalı olarak üretilen lastikleri, havası söndükten sonra 80 kilometreye kadar, Continental'inkiler ise lastik patladıktan sonra 200 kilometreye kadar mesafede güvenle işlevini görüyor. Bu tür lastiklerden geçen yıl 100 bin adet satan Bridgestone, iniklastik teknolojili lastik

satışlarının 2005`de 1.5 milyon adede yükseleceğini tahmin ediyor (<http://arsiv3.hurriyet.com.tr/haber/0,,sid~4@tarih~2002-01-22-m@nvid~86941,00.asp>).

Haberleşme ve ulaşım alanındaki gelişmeler çokuluslu işletmelerin faaliyetlerini uluslararası alana yayılmasını kolaylaştırdı (Özalp, 1986; 35). Örneğin; bilişim sektörünün önde gelen işletmelerinden Hewlett Packard, dünya üzerinde yayılmış binlerce şubesini bir intranet aracılığıyla koordine etmektedir. Bu ağ üzerinde 100.000'den fazla kişisel bilgisayar ve yaklaşık 23.000 UNIX iş istasyonu mevcuttur. Böyle büyük ölçüde merkezkaç bir yapıya sahip olan HP, kurduğu iletişim ağıyla dağınık parçaları arasında işbirliği sağlayarak önemli bir esnekliğe ulaşmıştır.

2.4.6. Üretim Faktörlerinin Fiyatlarının Farklığı

Maliyet masrafları içinde en önemlilerden biri de ücretlerdir. Bu yüzden bazı işletmeler ekonomik açıdan zor duruma düştükleri zaman bu yola başvururlar. Örneğin; “Gateway işçi çıkarıyor” başlıklı haberde ABD’nin dördüncü büyük bilgisayar üretici şirketi olarak adlandırılan Gateway, personel kısıtlamasına gideceklerini açıkladı. Gateway şirketi, 2,250 çalışanını işten çıkaracaklarını bildirdi. Gateway’in bu politikayı izlemesine, şirketin son zamanlarda maliyetlerinin artmasına karşılık, satışlarının ve ABD pazarındaki payının azalması neden olarak gösterildi. Öte yandan, Gateway Şirketi yetkilileri, Güney Kaliforniya, Massachusetts, New Mexico ve Colorado eyaletleri başta bulunmak üzere şirketin 19 şubesinin kapatılacağını bildirdi. ABD’de Dell, Compaq ve Hewlett-Packard’dan sonra gelen en büyük bilgisayar şirketi olarak nitelendirilen Gateway Şirketi, eleman kısıtlaması gibi tasarruf tedbirlerine yönelerek eski karlı dönemlerine geri dönme umudu taşıyor. (<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~114@tarih~2002-02-04-m@nvid~88129,00.asp>).

Ücretlerde ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde işgücü fiyatları çok düşüktür. Bu yüzden çokuluslu işletmeler bu ülkelerde faaliyet

göstermeye başlarlar. Hammadde maliyeti de ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Bu da işletmeleri ucuz olan bölgelerde faaliyette bulunmasına neden olur.

2.5. Çokuluslu Şirketlerin Yatırım Yaptığı Ülkeye Sağladığı Yararlar Zararlar

Çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye yaptığı katkıların en önemlisi ev sahibi ülkenin ihracat rekabet gücünü artırmasıdır. Çokuluslu şirketler herhangi bir ülkede yatırım yaparken beraberinde sermaye, teknoloji ve yönetim bilgisi getirir; ev sahibi ülke küresel pazarlara kolayca erişme olanağına sahip olan çokuluslu şirkete mal ve hizmet tedarik eden yerli firmalar sayesinde bölgesel ve küresel piyasalara erişim olanağına kavuşabilir. Yerli firmalar, yaparak öğrenme süreci sonrasında ihraç ürünlerinin çeşitlenmesini sağlarlar. Teknoloji transferi yoğun ise ihracatın teknolojik yoğunluğu da artar ve çokuluslu şirketlerle rekabet ederek iç piyasada palazlanan yerli firmalar küresel ölçekte rekabet edecek bir hale gelebilirler. Çokuluslu bir şirketin herhangi bir ülkede yatırım yapması halinde çokuluslu şirketin ev sahibi ülkeye getirdiği sermaye, bilgi ve beceri ile teknoloji ölçüsünde ev sahibi ülkenin reel milli gelirinde bir artış olur. Ev sahibi ülkenin vergiler yoluyla elde ettiği ek gelirler ile toplumun elde ettiği dolaylı faydalar (daha yüksek gelir veya daha ucuz mal ve hizmet sunumu) çokuluslu şirketin elde ettiği getiriden daha yüksekse çokuluslu şirketin doğrudan ekonomik etkileri ev sahibi ülke lehine gelişir. Dışsal fayda taşmaları (dolaylı etkiler) ile birlikte ev sahibi ülkenin çokuluslu şirketin faaliyetlerinden olumlu etkilenmesi pazarlık ilişkisinde üstün konumda olmasına bağlıdır (<http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/etkileri.htm>).

2.6. Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Etkileri

Çokuluslu şirketler için oldukça önemli nitelendirmelerde bulunmak her zaman için geçerli değildir. Öncelikle öyle bir cüsse ve ölçeğe sahip bir şirket için, sömürücü

bir biçimde davranış her zaman söz konusu olabilir. Tek bir ülkede yerleşik olan firmalar için, o ülkenin kurallarına (yasalarına ve sosyal değerlerine) uymaktan başka bir seçenek yoktur. Şirketler bir malı üretmekten vazgeçerlerse, o ülke ithalat yoluna giderek alternatif bir çözüm arayabilir. Çokuluslu şirketler için üretimin yerini değiştirmek olanağı her zaman vardır. Eğer Amerika'daki işgücü sağlığı veya iş güvenliği konularında çok sıkıştırılırsa, Çokuluslu şirketler kendilerini bu konuda rahatlatan bir başka ülkeye (örneğin, Meksika'ya) fabrikalarını taşıyabilir. Aynı şekilde vergi faturalarını da düşürebilme olanakları vardır. Kendi içlerinde bir fiyatlandırma düzeni kurarak; kârlarını yüksek oranda vergi uygulayan ülkeden, düşük oranlı vergi uygulayan bir başka ülkeye aktarabilmektedirler. Bu çeşit esneklikler, hükümetlerin; gelir artırmak, çevreyi korumak ve işçi sağlığını güvence altına almak çabalarını boşa çıkarabilmektedir. Çokuluslu şirketler muhaliflerine göre; “tabana doğru” bir düşüş söz konusudur. Zor durumdaki hükümetler, Çokuluslu şirketler yatırımlarını çekmek için asgari toplumsal koruma standartlarından bile ödün verme yarısına girebilmektedirler (<http://www.tkb.com.tr/esa/GA/2004-GA/GA-04-01> 02_CUS_ve_Dogrudan_YS_Yatirimlari.pdf).

2.7. Küreselleşme Aktörleri Olarak Küresel Şirketler

Bir firmanın küresel alanda kendine yer bulması dört temel kategoride gerçekleşir. Bunlar; lokal, uluslararası, çokuluslu ve küresel aşamalardır.

Lokal bir firma sadece kendi ülkesinin sınırları içerisinde faaliyette bulunurken, uluslar arası firma (**international corporations - INC**) üretim merkezi bir tek ülkede bulunmak şartıyla farklı ülkelerde ticari ilişkilerde olan firmayı ifade eder. Çok uluslu firmalar, birden çok ülkede ticaret ve üretim faaliyeti mevcut olan firmalar; küresel firmalar (ulus ötesi – **transnational corporations - TNC**) ise, tüm dünyayı bir iş alanı gibi gören firmalar olarak tarif edilmektedir.

BXKİ esas olarak yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren, yabancı ülkede fiziki yatırıma sahip olan, bunu işleten ve üretimle ilişkili kararları tek merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin (**foreign affiliates**) kararlarına etkileyebilen çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.

BXKİ, farklı şekillerde bir ülkeye girebilir: Şirket evlilikleri, satın almalar, özelleştirme, ortak girişimler, sıfırdan başlayan yeni yatırımlar ve mevcut işlemlerin genişlendirilmesi. Çokuluslu şirketleri tasnif etmekte kullanılan en temel kriter, bu şirketleri tek merkezli (**ethnocentric**), çok merkezli (**polycentric**) ve dünya merkezli (**geocentric**) şirketler olarak ayırmaktır. Bunun için, eğer ana şirket (**parent company**) üretimle bağlı kararları türeme şirketlere (**subsidiary company**) sunarsa tek merkezli, türeme şirketlere belli bir özerklik tanınmışsa (firmanın uzun dönemli büyüme konusundaki stratejik kararları ana şirket tarafından verilirken, firmaya ait kısa ve orta dönemli kararları lokal (yerli) idareciler tarafından alınması) çok merkezli, şirket idarecileri ve sermayedarları farklı milletlerden organize edilmişse (uzun dönemli stratejik planlamalarla bağlı kararların ana ve türeme şirketler arasında ortak alınması) dünya merkezli çokuluslu şirketten söz edilmektedir. Birincisini geleneksel, ikincisini girişimci ve sonuncusunu da profesyonel şirketler şeklinde de tasnifleştirilebilir. Burada türeme şirketin ana şirketten özerkliğini belirleyen dört esas kategori mevcuttur (Küreselleşme ve yabancı yatırımlar Bakü 2006 Natig Sabiroğlu http://www.anl.az/el/s/ns_qvxi.pdf):

1. Türeme şirketin ülke içinde ve dışında yeni yatırım, birleşme ve satın alma gibi mevzularda karar sürecine katılma imkânları;
2. Yukarıdaki şartla bağlı olarak, türeme şirketin, şirketler arası (ana şirket-türeme şirket, türeme şirket-türeme şirket arası) menfaat transferlerinde söz sahibi olması;
3. R&D, standart, keyfiyet gibi stratejik konularda ve şirketin vizyon ve misyonun yaranmasında söz sahibi olma;

4. İstihdam stratejilerinde (özellikle, üst yöneticiler açısından) belirleyici bir rola sahip olma.

Yukarıda sözü geçen, karar ve yönetim şekillerine mekanizmalarına çalışanların katılmayışı önemli bir beşeri yatırım kaybı etkisine (yaratıcı yetenek ve beceri kapasitesinin olgun kalması gibi) sebep olmaktadır. Barlett ve Ghoshal çokuluslu şirketlerin, uluslar arası kalan değer faaliyet şebekesini yönetmelerinin temeli olduğunu ileri sürdükleri üç anahtar **fenomen** üzerinde durmaktadırlar:

- Küresel Milyas: Uluslararası entegrasyonun getirdiği milyas ve alan kaplama ekonomilerinin avantajlarından yararlanmak;
- Lokal (Yerel) Milyas. Farklı ülkelerdeki tüketici ihtiyaçlarını değerlendirmek, yerli üretimi buna uygun hale getirmek ve bunu karşılayabilecek teklifi temin etmek;
- Öğrenme Milyası. Küresel ve yerel pazarlarda toplanılan deneyim ile bir bütün olarak firmanın kaynak deposunu güçlendirmek.

Barlett ve Ghoshal, ekonomik başarı için bu üç milyas arasında, farklı sektörlere ve farklı ürün alanlarına göre doğayı değişen bir dengelik kurulması lüzumluluğunu ileri sürmektedirler. 1990'lı yıllarda çokuluslu şirket kavramı yerine, bu şirketlerin daha ileri aşaması olan, millet-ötesi, çokuluslu veya küresel şirket kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Dünya ekonomisindeki küreselleşme ile birlikte çokuluslu şirketler küresel bir özellik kazanmaya başlamıştır.

Çokuluslu şirketlerin, sermayesinin birden fazla ülkenin girişimcilerine ait olabilmesi, aynı anda birden fazla milli/bölgesel pazara hitap edebilmesi ve yatırımcıların dünyanın çeşitli bölgelerine yayılması gibi özelliklerinden dolayı dünya ekonomisinde önemli bir değişim vasıtası olarak işlem gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Küresel şirketlerde ise, çokuluslu şirketlerden başka bazı özelliklere de bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, küresel şirketlerde sermayenin milli özelliğini kaybetmesi, buna

rağmen bu şirketlerin dünya çapında kendilerine özgü kurum kültürlerinin ön plana çıkmasıdır.¹⁶² Günümüzde çokuluslu şirketlerin büyük bir kısmı faaliyetlerini dünya çapında organize etmekte, küresel pazarlardaki fırsatlardan yararlanabilmek için transformasyon olmakta ve her hangi bir ülke ile organik ilişkilerini kesmektedirler.

“Nestle” bir çokuluslu şirketin küresel hale gelmesine örnek olarak gösterilebilir. “Nestle”nin merkezi İsviçre’nin Vevey kentindedir. Fakat şirketin faaliyeti her gün tüm dünyada devam etmektedir. Yüzlerce çeşit mala sahip olan “Nestle”nin 71 ülkede 494 fabrikası ve 210.000 çalışanı mevcuttur. Satışların ve sermaye karlarının %40’ı Avrupa’dan, %35’i Güney ve Kuzey Amerika’dan ve %20’i diğer bölgelerden temin edilmektedir. ¹⁶³ Yine, başka bir İsviçre firması olan ve ecza sektöründe faaliyette bulunan Roche Groupun varlıklarının % 87’i ve satışlarının da % 98’i ülke dışındadır.

Dört kıtadan 10 küresel yönetici ortak tesnifatlarına göre küresel şirketler aşağıdaki üç genel özelliğe sahip olması gerek.

1. Küresel şirket olabilmek için dünya miqyasını göz önünde bulunduran bir imalat, lojistik, pazarlama, mal ve R&D planını kapsayan küresel bir stratejinin mevcut olması gerekmektedir. Küresel şirketler tüm bu faaliyetlerini holistik bir yaklaşımla ile sınır tanımadan sürdürmektedirler.
2. Küresel bir şirket, lokal müşterilerin ihtiyaçlarını mükemmel bir şekilde karşılaya bilecek oldukça hassas bir dağıtım sistemine sahip olmalıdır. Küresel şirketlerin temel bir değer prensip ve iş sistemi yığınınına sahip olmaları ve bunları faaliyette bulundukları bölgelere aynen taşımaları gerekir.
3. Küresel şirketler kendi küresel planlarıyla lokal hassaslıklar arasında dengelilik kurmaları lazım. Lokal ihtiyaçların karşılanabilmesi için organize güç maksimum derecede özenle kullanılırken, küresel sistemin esas bütüncül hedefleri gözden kaçırılmamalıdır. Bahsedilen dengeliliğin oluşturulması küresel bir şirketin en önemli

sorunudur. Bu nedenle küresel şirketlerin kolaylıkla anlaşılabilen bir felsefesinin mevcut olması ve tüm çalışanların bu prensiplerin gerçekleştirilebileceğine inandırılması gerekmektedir.

Küresel ekonomide dev şirketlerin egemen oldukları ve bu durumun önümüzdeki dönemde de devam edeceği görüşü şüphelidir. Çünkü günümüzdeki bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim sonucu müşteri tercihlerinin değişmesi, küresel malların ortaya çıkması, ulaşım bilginin işlenmesi alanındaki ilerlemeler küresel iş fırsatlarını artırmış ve yakın zamana kadar başarılı görünen dev şirketleri ataletli yapılarını bırakmaya mecbur kılmıştır. Naisbitt tarafından “Küresel Paradoks” olarak adlandırılan bu duruma göre, dünya ekonomisi büyüdükçe en küçük oyuncuların gücü artacaktır. Yani, küresel ekonominin dinamik faktörü küçük ve orta boydaki girişimler olacaktır. Naisbitt’e göre, bilgi ve iletişim teknolojileri büyük küresel ekonomiyi ortaya çıkaran ve aynı zamanda parçalarını küçültüp güçlendiren lokomotif güçtür (http://www.anl.az/el/s/ns_qvxi.pdf).

2.8. Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY)

Günümüzde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) genelde, mal ve hizmetlerin ulusal sınırların dışına çıkmasını temin eden, faaliyetlerini küresel makyasta planlayan ve tüm dünyaya fikir, zevk ve teknoloji ihraç eden çok uluslu veya millet-üstü şirketler olarak adlandırılan dev şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bugün yaşanan küreselleşme sürecinin merkezinde de bu uluslararası üretimin yer aldığı söylenebilir. 2000 yılında dünyada, küresel makyasta üretim yapan 60.000 ana şirket ve bunların dış ülkelerde tesis edilmiş 500 binden fazla katılımı (**foreign affiliates**) mevcuttu. 1990’ların başlarında ise, 170.000 asılı organizasyonu kontrol eden yaklaşık 37.000 ÇUŞ vardı. Bunlardan 24 bini (%70 civarında) on dört gelişmiş OECD ülkesine ait idi. 2001 yılında 65.000 ÇUŞ’ın dış ülkelerdeki 850.000 katılımı yaklaşık 56 milyon

kişiyeye iş imkanı temin etmekteydi (bu rakam 1990'da 24 milyon kişiydi) ki, bu da toplam ÇUŞ istihdamının (67 milyon kişi) % 83'ne eşdeğerdir. 2002 yılında 64 bine yakın ÇUŞ, 870.000 bağılı şirketin kontrolünü elinde tutmakta ve dünya direkt yabancı yatırım kaynağı miktarı 7.1 trilyon \$ değerinde idi. 2002 yılında ÇUŞ sayısı 1980 yılındakine oranla yaklaşık 10 kat daha fazlaydı. Ayrıca asılı şirketler tarafından oluşturulan istihdam, 1980'de 21 milyon kişiyken, bu rakam 2002'de 53 milyona yükselmiştir.

Ayrıca tüm ÇUŞ'lerin katılımlarının mevcut olduğu ülkelerde veya uluslararası pazarlarda gerçekleştirdiği satışlar 1998'de 11 trilyon \$'a ulaşmıştır. Şimdi de ÇUŞ'lerin katılımları tarafından toplam dünya ihracatının 2 katı civarında yaklaşık 17.6 trilyon \$'lık satış (bu 1990 rakamının 3 katıdır) gerçekleştirilmektedir. Sadece katılımla dünya üretiminin %10'nu ve dünya toplam ihracatının 1/3'ini gerçekleştirmektedirler. Bu şirketlerin, ayrıca çok sayıda dış şirketle sermaye ilişkisi, yani ortaklık ilişkisi kurmayan anlaşmaları vardır. 1990 yılında sadece 100 ÇUŞ toplam DYSY kaynak miktarının 1/3'i ve toplam akımın da %14'ünü oluşturmaktaydı.

1998 yılında finansal sektör dışında dünyanın en büyük 100 ÇUŞ'nin dış ülkelerdeki varlıkları, yani katılımları 1.8 trilyon \$'a varmıştır. O senede bunlar 2.1 trilyon \$ ihracat gerçekleştirmekteydiler ki, dünya ihracatı o sen 7 trilyon \$ civarındaydı. Bu yüz büyük firma dış ülkelerdeki katılımlarında 6 milyon kişiyeye istihdam sağlamaktaydı. 2000 yılına gelindiğinde ise en büyük 100 ÇUŞ'in dış ülkelerdeki katılımlarının satışları 2.4 trilyon \$'a varmıştır ki, o sene dünya mal ve hizmet ihracatı 7.6 trilyon \$'dı. En zirvedeki 300 şirketin toplam varlıkları tüm dünya üretiminin 1/4'i civarında oluşturmaktaydı. Tablo 1'de en büyük 100 ÇUŞ'in 2002 yılında toplam varlıklarının değerinin 6.9 trilyon \$, katılımlarının ise 3.3 trilyon \$ (% 48) olduğu görünmektedir. Aynı zamanda bu 100 ÇUŞ'in toplam satışları 4.7 trilyon \$'dır ki, bunun 2.4 trilyon \$'ı ülke dışındaki satışların (% 58) payına düşmektedir.

Tablo 1. Dünyadaki En Büyük 100 Çokuluslu şirketlerin Genel Görünümü (milyar \$)

	2001	Ülke dışındaki/ Toplam (%)	2002	Ülke dışındaki/ Toplam (%)	2002 yılı 2001 yılıyla kıyaslamada (%)
Varlıkları					
Ülke dışındaki	2.958	48.9	3.317		12.1
Toplam	6.052		6.891		13.9
Satışları					
Ülke dışındaki	2.247	50.5	2.446	57.5	8.9
Toplam	4.450		4.749		6.7
Ortalama Küreselleşme Endeksi	58		57		-1.7

Kaynak: (http://www.anl.az/el/s/ns_qvxi.pdf).

Ülkelerin GSYİH'ları ile şirketlerin yıllık satışları bir sıralamaya tabi tutulduğunda, 100 büyük ekonomiden 51'nin ÇUŞ, diğer 49'unun ise ülke olduğu görülmüştür. Fakat bu kıyaslama bir az kusurludur. Çünkü GSYİH belirli bir zaman aralığında (daha çok bir yılda) oluşturulan toplam kalan değeri itiva etmektedir. Yani her kalan değer toplam GSYİH içinde sadece bir kereye mahsus olmak üzere yer almaktadır. Toplam satışlar açısından ise, bir yılda oluşturulan her kalan değer birkaç kere toplam satış hesabı içinde yer almaktadır. Bundan dolayı toplam satışlar GSYİH'dan her zaman birkaç kat daha büyüktür.

Yine en büyük 200 ÇUŞ'in yıllık satışları toplamı, en büyük 10 ülke dışında kalan ülkelerin toplam hasilatını aşmaktadır. En büyük 200 ÇUŞ'in yıllık satışları toplamı dünya nüfusunun %24'ünü oluşturan çok fakir 1.2 milyar kişinin yıllık menfaatleri toplamının 18 katı civarındadır (http://www.anl.az/el/s/ns_qvxi.pdf).

Bu ÇUŞ'ler dünyasında, çoğu gelişmiş ülkelerde kurulmuş büyük firmalar yanında gelişmekte olan ülke firmaları, son zamanlarda geçiş ekonomisinde kurulmuş firmalar ve hatta bazen Küçük ve Orta Boyuttaki firmalar (KOBİ) da yer alabilmektedir. Fakat bu firmalar topluluğuna baktığımızda, bu ÇUŞ'ler içinde az sayıda büyük firma duruma hakim görünmektedir, yani bir konsolidasyon fenomeni, oligopol durumu mevcuttur. Nitekim 1992 yılında DYSY kaynak miktarı 2 trilyon \$ idi. Bu miktarı kontrol eden ÇUŞ'lar 5.5 trilyon \$'lık (ulusal ve uluslar arası) satıştan sorumludurlar. Bu rakam, 1992 yılındaki 4 trilyon \$'lık toplam dünya ticaretinden daha yüksekti. DYSY kaynağının sadece %5'nin kökeninde gelişmekte olan ülkelere ait ÇUŞ vardı (http://www.anl.az/el/s/ns_qvxi.pdf).Küresel alanda dünya çapında büyük şirketlerin satış, kar, varlık ve pazar değerleri büyüklüklerine göre en büyük ÇUŞ'lerle ilgili yapılan bir araştırma sonuçlarında (2004 yılı), 192 dünyanın en büyük şirketi, yüzden çok ülkede yaklaşık 200 milyon müşteriye hizmet veren Citigroup olmuştur. Toplam 51 ülkeden 27 sektöre dahil şirketlerin analiz edildiği "The Forbes Global 2000" araştırma listesinde yer alan şirketlerin dünya ekonomisinde, bulunduğu mevkiele itibari ile, ciddi seviyelere vardığı görünmektedir.

Listede Citigroup'u General Electric izlemekte ve sıralama AIG, Exxon Mobil, British Petroleum, Bank of America, HSBC Group, Toyota, Fanie Mae, Wal-Mart şeklinde devam etmektedir. Listede yer alan 2000 şirketin toplam satışları 19 trilyon \$, toplam menfaatleri 760 milyar \$, toplam varlıkları 68 trilyon \$ ve toplam pazar değerleri de 24 trilyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu şirketlerin, toplam 64 milyon kişiye istihdam sağladığı da tahmin edilmektedir.

Bölüm 3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER’İN ULUS DEVLETLERİN EKONOMİK YAPILARINA ETKİLERİ; AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

3.1. Ulus Devlet Kavramı

Ulus, tanımlamalarda ağırlık verilen unsura göre çeşitlilik ve farklılık arz eden, dinamik ve çok boyutlu bir olgudur. Alman romantizminin kaynaklık ettiği etniklik kavramı ekseninde dönen ulus tanımlamalarından, Fransız milliyetçiliğinin benimsendiği, coğrafi sınırları ön plana çıkaran, teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir yelpaze içinde incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu açıdan ele alındığında ulus tanımlarında hem objektif unsurlara (aynı coğrafi sınırlarda yaşamak, aynı dili konuşmak gibi) önem veren hem de “ortak kader”, “ortak soy” gibi duygularda ifadesini bulan bireyin duygusal alanına yönelik tanımlamalar da vardır.

Ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden biri, ulus ise, ulus-devletin kendini meşrulaştırmada kullandığı bir kavram (Erözden, 1997; 58-59) olarak tanımlanır.

XVI. yüzyılda başlayan ve özellikle XVIII. Yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet, egemenliğin cisimleşmesi ve her türlü topluluğu egemenliği altına alarak kendisine sadakat isteyen en büyük kurumdur. Ulus-devlet’in yapmak istediği; devleti ya da siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitlik ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu süreç bazı sosyologların da dikkatimizi çektiği gibi kapitalizm ile gelişen bir süreçtir. Bu anlamıyla ulus-devlet, o zaman kadar ki yapılardan farklı olarak, merkeziyete ve toplumun homojenleştirilmesine dayanmaktaydı (Sarıbay, 1998; 4).

Küreselliğin nasıl bir değişim ve dönüşüme neden olduğunu ve ne tür bir vasatın

doğuşuna zemin hazırladığını görebilmek için yapılması gereken ilk iş, modern dönemin temel kurumsal aktörlerinin konumuna ve onların küreselleşme sürecinden hangi ölçüde ve ne istikamette etkilendiklerine bakmaktır. Bilindiği üzere sanayi devrimi sonrası dönemde gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde temel kurumsal aktör ulus devlettir. Ulus devlet teritoryal bir devlettir; yani onun egemenliği belirli bir mekânı zapturapt altına almasının bir fonksiyonudur. Vatan diye tanımlanan ve sınırları çok net bir şekilde çizilen bu coğrafya üzerindeki sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik aktivitelerin tamamı bu devlet tarafından regüle edilmektedir. Sınır ötesi çoğunlukla farklı bir kültür, tarih, dil ve kısaca farklı bir ulusa işaret etmektedir. Bu nedenle ulus devlet sisteminde sınırlar üzerine özel bir vurgu yapılmaktadır. Sınır ötesi farklı bir ulusa farklı bir kültüre işaret etmektedir. O kadar ki ulus devletin sınırları ile toplumların sınırları kesişmektedir. Toplumlar, kültürler, ekonomiler hep bu sınırlar içindeki mekânı yani yurt kavramına bağlı olarak yapılmaktadır. Ulus devlet ise söz konusu sınırlar içindeki bütün ilişkileri yasama faaliyetleriyle regüle eden, refah politikalarıyla vatandaşlarını koruyan politik bir varlıktır.

Ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden biri, ulus ise, ulus-devletin kendini meşrulaştırmada kullandığı bir kavram (Erözden, 1997; 58-59) olarak tanımlanır. Ulus-devletin bir siyasal kurum olarak etkinliği büyük ölçüde toprakları üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Bu da sınırlarından geçen bilgi, mal, kapital ve insan kaynakları üzerindeki denetimi yoluyla sağlanır (Tekeli, İlkin, 2000; 118).

3.2. Ulus Devletin Geçirdiği Değişim

İnsan etkinliği mekânı aşır, insanların ve ekonominin hareketliliği coğrafi bölümlenmeyi geçersiz kılınca, mekân bir yönetim ölçeği olma özelliğini yitirmektedir. Ulus-devlet ölçeği de, mekânın bu aşınmasından pay almaktadır. Guehenno'ya göre "Ülke topraklarına dayanan zorunluluk" aşılmıştır ve bunun yerine devletin hiçbir

yarararı, işlevsel bakışı konulamamıştır (Şaylan, 1995; 99). İster savunma ya da adalet gibi geleneksel egemenlik işlevleri söz konusu olsun, ister ekonomik yeterlilikler söz konusu olsun; ulus, gittikçe aşınan, dünyanın büyüyen bütünleşmesine uyum sağlayamayan dar bir çerçeve olarak göze çarpmaktadır.

Kitle iletişim ağının yaygınlaşması ve bu yolla ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel vb. değerlerin karşılıklı akışı, ulusal düzeydeki piyasaların yapısından, benimsenen siyasal sisteme kadar birçok alanda değişimi ve benzeşmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Yine bu yolla hemen her ülke, topluluk veya bireyin benimsediği birtakım evrensel değerlerin ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu bağlamda demokrasi, insan hakları, barış, özgürlük, çevre bilinci gibi değerler topyekün insanlık için arzulanır ve savunulur olmuştur (<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>).

İster savunma ya da adalet gibi geleneksel egemenlik işlevleri söz konusu olsun, ister ekonomik yeterlilikler söz konusu olsun; ulus, gittikçe aşınan, dünyanın büyüyen bütünleşmesine uyum sağlayamayan dar bir çerçeve olarak göze çarpmaktadır (Guehenno, 1998; 24).

İkinci Dünya Savaşı sonundan 1970’li yılların başına kadar, dünya ekonomisinin çizgisi savaş sonrası koşulları, kurumlaşmaları ve Soğuk Savaş’ın kamplaşmasını etkisinde oluştu. 1970’li yıllar geçiş dönemini simgeledi. 1980’li yılların başından itibaren, geçiş döneminin sonucunda belirginlik kazanan Yeni Ekonomik Düzen devreye girdi. Bu düzen 2000’li yılların başına kadar sürme olasılığı çok yüksek gözüküyor. Yeni düzen, eski düzenden çok farklı. 1970’li yılların başından 1980’li yılların başına kadar süren yeni ekonomik düzene geçiş, yeni teknoloji devriminin devreye girmesinden, dünya ekonomisinde rekabet gücü yükselen yeni ülkelerin ve bölgelerin ortaya çıkmasına; Bretton Woods’un istikrarlı finans piyasalarının yerini dalgalı kurlara bırakmasından borç krizlerinin 1970’li yılların sonundan itibaren patlamaya başlamasına kadar sürüp gitti. 1980’li yılların başından itibaren ABD öncülüğünde başlatılan tam

serbest piyasa ekonomisine geçiş gelişmekte olan (ve ağır dış borçlu) lkelere yaygınlaştırılırken, teknolojik devrim, bunu yaşamayan Doğu Bloku’nu çoktan geri kalmaya mahkm etmişti; devrimin askeri boyutu da eklendiğinde eski dünya düzeninin temel ayağı olan ideolojik kamplaşma son buldu, Doğu Bloku tarih sahnesinden silindi. Bu açıdan, belki de geçiş dönemini 1980’li yılların sonuna kadar uzatmak, Yeni Ekonomik Düzen’i bundan ötede düşünmek daha gerçekçi sayılacaktır. Ancak, 1985’de, M. Gorbachev iktidarında Sovyetler kendini yenilemek için yola çıktığında, zaten kamplaşmanın sona erdiği görülüyordu (Kutlu, 2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

3.2.1. Yeni Dünya Ekonomik Düzeninin Ortaya ıkışı

1980’li yılların başından itibaren ABD’den kaynaklanan yeni bir ekonomik düzen anlayışı adım adım dünyaya yayıldı; Berlin Duvarı’nın yıkılmasını ve SSCB’nin dağılmasını izleyerek neredeyse küresel kapsama ulaştı. Başlangıçta ekonomide serbestleşme, ihracata dönük büyüme yaftasıyla sunulan yeni dönüşüm, aslında bu tanımı çok aşan bir değişimi ateşledi: Ulus–devlet olarak son üç yüzyılı aşan bir sürede dünyaya yayılan ulusların oluşması ve örgütlenme biçimi, giderek aşındırılma ve aşılma sürecine sokuldu. Bununla da kalmadı; 1930’u izleyen yarım yüzyılda kapitalizmin aşırılıklarının tprlemeye katkı yapan ve çok ülkede ulus-devletin işlevleri arasına giren “sosyalleşme” askıya alınma baskısına girdi. Bu sürecin ateşleyicisi “Washington Consensus” diye bilinen ABD Hazinesi, Uşlar ve Wall Street üçlüsünün temsil ettiği ABD kaynaklı “finans kapital”di (Wade, 1999; 33-44, Akt.:. Kazgan, 2002 ; 33)

1980’li yılların başından itibaren ABD’den kaynaklanan yeni bir ekonomik düzen anlayışı adım adım dünyaya yayıldı; Berlin Duvarı’nın yıkılmasını ve SSCB’nin dağılmasını izleyerek neredeyse küresel kapsama ulaştı. Başlangıçta ekonomide serbestleşme, ihracata dönük büyüme yaftasıyla sunulan yeni dönüşüm, aslında bu

tanımı çok aşan bir değişimi ateşledi: Ulus-devlet olarak son üç yüzyılı aşan bir sürede dünyaya yayılan ulusların oluşması ve örgütlenme biçimi, giderek aşındırılma ve aşılma sürecine sokuldu. Bununla da kalmadı; 1930’u izleyen yarım yüzyılda kapitalizmin aşırılıklarını törpülemeye katkı yapan ve çok ülkede ulus- devletin işlevleri arasına giren “sosyalleşme” askıya alınma baskısına girdi. Bu sürecin ateşleyicisi “Washington Concensus” diye bilinen ABD Hazinesi, Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) ve Wall Street üçlüsünün temsil ettiği ABD kaynaklı “finans kapital”di (Wade, 1999; 33-44, Akt., Kazgan, 33).

Yeni ekonomik Düzeni yaratan temel neden 1960’lı yılların sonu ile 1970’li yılların başından itibaren ileri sanayi ülkelerinde sermayenin kâr haddinin düşmeye başlamasıdır. Buna, bazı ek siyasal-ekonomik olayların Batı’nın gücünü sorgular niteliği eklenmelidir: Biri, ABD’nin Vietnam’daki başarısızlığıdır; bir diğeri 1973 ve 1979-1980’deki birinci ve ikinci petrol krizlerinde OPEC’in başarısıdır; nihayet, Japonya’nın ve Asya Kaplanlarının sanayi ve ihracat alanındaki devlet destekli başarılarıdır. Hepsi sonuçta kâr haddini etkiliyor olsa da, ciddi siyasal boyut da içermektedirler. Kârlılıktaki değişimler kapitalizmin olağan konjonktürel iniş çıkışlarından ibarettir. Böyle olsa da, kâr hadlerinin dibe vurduğu 1979-1982 arası yıllar, işte, Yeni Dünya düzeni denilen programın yürürlüğe sokulmasıyla eş-anlılık gösterir. 1970’li yılların başından itibaren yürürlüğe girmeye başlayan yeni teknoloji devrimi, önlem paketinin bir boyutunu oluşturur: Kapital yoğunluğu, yüksek yeni teknoloji, kâr haddini yükseltme olanağı vermektedir (Kutlu, 2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

3.2.2. Yeni Dünya Ekonomik Düzeninin Amaçları

Yeni düzen’in temel öğretici ögesi evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiştir; bütün ülkelerin dünya pazarı ile bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesi ile küreselleşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu amaçla,

ithalat-ihracat dış ticaret koruma politikalarının etkisinden arındırılacak, fiyat sübvansiyonları kalkacak, paraların konvertibilitesi sağlanacaktır; devlet tekelleri kaldırılacak, kamu teşebbüsleri özelleştirilecektir; mallar gibi hizmetlerin ve sermayenin dolaşımındaki kamu müdahaleleri de kaldırılacak; dolaysız yatırımlar, portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri denetimden arındırılacaktır. Böylece, dünya ekonomisi, katılanları özel girişimler olan, piyasalarına rekabet koşullarının egemen olduğu ve dürtüsünün kâr olduğu bir alana dönüşecektir. Devletlerin bürokratik müdahaleleri ortadan kalkacağı için, özel girişimler kendi rekabet güçlerine göre kazanacak ya da kaybedecek; rekabet koşulları verimliliği ve kârlılığı artıracaktır. Özetle, Yeni Dünya Ekonomik Düzen'in hedefi devletlerin "asli" görevleri dışında rolünün kalmadığı ve çok küçüldüğü, özel girişimin dünya ekonomisi ile rekabet koşullarında bütünleştiği bir dünya ekonomik düzeni yaratmaktır (Kutlu, 2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Son yıllarda sosyal bilimler, sosyal teorinin bir alanı tarafından kuşatılmış bulunmaktadır. Bu alan, küreselleşme sürecinin teori ve dinamikleridir. Bu ilginin temel sebebi, günümüzdeki sosyal yapının sürekli olarak ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri hızlandırdığının gözlenmesidir ki bu, uluslararası sistem içerisinde ulus-devletin konumunun değişmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bununla birlikte önemli olan, gittikçe daha da küreselleşen bir dünyada ulus-devletin otonomisini koruyup koruyamayacağıdır... Küreselleşme sonucunda ulus-devletin niteliği değişmiş midir ve eğer değişmişse, devletlerin geleneksel rollerinin yerini hangi mekanizmalar ya da sistemler almıştır (<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>)?

3.3. Küreselleşme'nin Ulus Devletlere Etkisi

Küreselleşme, ulus-devletin fonksiyonlarındaki değişimleri gerektiren önemli bir etken olmuştur. Dünya ölçeğindeki sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel

etkileşimlerin ülkelerin arasındaki birbirine bağımlılığı artırdığını vurgulamıştık. Ayrıca, bu etkileşimler dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olayın, dünyanın başka yerlerinde de etki göstererek küresel bir olgu haline gelmesine yol açmaktadır. Örneğin, ulusal ekonomiler birbirlerine bağlanmış durumda ve ekonomik faaliyetler de ulusal sınırları aşmaktadır. Uluslararası ticaret bütünleşmiş ve dünyanın her yanındaki mali piyasalar teknolojik gelişmeler sayesinde birbirlerine bağlanmış durumdadır. Bu yeni küresel ekonomik düzen, ulusal ve uluslar arası düzeyde bir düzenleme sistemini de gerekli kılarak ortak bir makro-ekonomik yönetim biçiminin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/altinkas_01.pdf).

Küreselleşen bir çağda ulusların kendi geleneksel kimliklerini olduğu gibi muhafaza etme şansları da kalmamıştır. Kimliklerin değişmezliği artık bir efsane olmuştur. Ulaşım kolaylıklarının yaygınlaşması, elektronik haberleşme teknolojisinin olağanüstü hızla gelişmesi, nüfus hareketleri, emek ve sermayenin akışkanlığı gibi etkenler insanların hem kendilerinden çok uzaktaki olaylardan ve değerlerden etkilenmelerini kolaylaştırmakta, hem de onları hayatın her anında farklı kimliklerle yüz yüze getirmektedir. Bu da ulus devletlerin kendi toplumlarını küresel gelişmeden tecrit etme imkânını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Toplumların bilgi kaynakları, hayat tarzları ve değerler bakımından hızla çeşitlendiği böyle bir çağda homojen bir kültürel-etnik kimliğe dayanan ulus ve yurttaşlık anlayışlarının kendini idame ettirmesi mümkün görünmemektedir. Uluslararası, hatta küresel bir kültürün ortaya çıkması ulus-devletlerin dayandığı ayrı ulusal kültürleri ve kimlikleri zayıflatmıştır. Bu şartlar altında, öyle görünüyor ki, ulusal kültürlerin gücü kendini dış etkenlerden koruyabilmesinde değil, tam tersine onlara açık olmasında ve kendini yenileyebilmesindedir. Bu yenilemeden kastettiğim; elbette tam bir kendini onlara benzetme değil, tersine onları da özümseyip aynı anda kendini özümsettirmesidir (http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/altinkas_01.pdf).

Küreselleşmeye, daha önce de belirttiğim gibi ilk ivmeyi imparatorluklar sağlamıştır. Ancak bu imparatorluk olmanın gereği olarak ortaya çıkmıştır. Emperyal bir bakış açısı, tüm dünyanın imparatoru olmayı zorunlu kılar. Bu eğilim ise sınırları keskince çizilmiş teritoryal anlayışa sahip ulus-devlette yoktur.

Ulus-devlet, yeryüzünün artık bir küre olarak tasavvur edildiği zamanda modernizm bir görüngüsü olarak tüm dünyaya yayılması da küreselleşmenin bir sonucudur. Bu yüzden, küreselleşme ile ulus-devlet ortadan kalkmıyor (http://uiportal.net/e107_plugins/content/content.php?content.79).

Küresel boyuttaki yeniden yapılanmada amaç: Mal, hizmet, here biçimiyle sermaye için dünya pazarı serbestleşme/özelleştirme yoluyla kurulurken, yerel yönetimler doğrudan küresel pazarla ilişki kuracak; ulusal pazar, ulusal sermaye ve emeğe ilişkin ekonomi düzlemindeki işlevler, yetkileri ve sorumlulukları açısından ulus-devlet, erki en aza indirilmiş bir örgüte dönüşecek. Geçmişte ulus-devletin ulusal pazarı ve emeği koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçları karşılama yolunda güçlendirme gibi işlevleri sona erecek. Uluslar arası sermaye, ulus-devletten karşılanan hiçbir dirençle karşılaşmadan, küresel bir pazara ulaşacak ve istediği gibi at oynatabilecek. Cüce boyuttaki yerel yönetimler, tabii, uluslar arası sermayenin taleplerine ya da baskılarına direnme gücüne sahip değil; ayrıca, ekonomi kuramı gösteriyor ki, ekonomik birim ne kadar küçükse, onun uluslar arası pazarla serbest ticaret koşullarında ilişki kurmasında yarar ve korumacılık (gümrük vergisi koyma, ithal yasakları getirme, ihracata teşvik verme gibi) yapmada uğrayacağı zarara o kadar büyüktür. Böylece, şirketler devleşirken cüce boyuttaki yerel yönetimler bunlara tam tabi olacaklar. (Krugman, 1995; 199-200, Akt., Kazgan, 2002; 34-35).

Bir ülkenin kalkınması ve gelişmesi, ekonomik konjoktürün o yönde dalgalanmalar göstermesine bağlıdır. Bilindiği gibi en önemli ekonomik göstergeler milli gelir (GSMH), fert başına düşen milli gelir, dış ödemeler dengesi, paranın

satınalma gücü, büyüme hızı, sektörel yatırımlar, üretim, üretimde yatırım rekabeti, tüketim, ithalat, ihracat vs'dir. O halde azgelişmişlikten, gelişmiş ülke kategorisine yönelmeninya da sıçramanın yolu, bu ekonomik göstergeleri gelişmiş ülkeler düzeyinde maximuma ulaştırmaktır. Bunun için ülkeler kalkınma planları, ekonomik istikrar stratejileri hazırlar. Bütçelerini dengeleme yönünde kararlı atılımlarda bulunurlar. Kapalı ekonominin kalmadığı günümüzde, ülkeler dışa açılıp ekonomilerini uluslararasılaştırmaktadırlar. Uluslararası ekonominin yasaları, ülke ekonomilerini keyfi ve yanlış uygulamalardan uzaklaştırmak zorunda bırakmıştır. Uluslararası ekonominin temel ölçütleri, üretimde niteliksel ve niceliksel artışı en az maliyetle sağlamak, kârda yükselişi sağlamak, üretimde rekabet dayanıklılığı, kaliteyi yaratmak, aynı malı üreten üreticiler arasında tüketici istek ve çıkarlarını koruyucu yönde Ar-Ge (Araştırma Geliştirme) çalışmaları uygulamaktır. Günümüzde ülkelerin kalkınmışlıkları, ihracatlardaki sanayi ürünleri yüzdesi ile belirlenmektedir. O halde ülkeler ekonomilerini, sanayii üretimlerini artırmaları ile güçlendirebilirler. Sanayi üretimleri ise sanayi yatırımlarının arttırılması ve sanayi ürünleri pazarının genişletilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu ise ülkeleri kalkınma hızlarını yükseltmek yönünde bütçelerinden büyük pay ayırmaya zorlanmaktadır. Ya da yabancı sermaye, kredi, destekleme, hibe gibi kaynaklarla olayın gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Burada en önemli nokta kaynak bulma ve kaynakları rasyonel (akılcı) bir şekilde kullanmaktır (Kutlu, 2007; <http://www.aof.edu.tr/kitap/ioltp/2292/unite10.pdf>).

Ulus-devlet olgusunun meşruiyet kaybını dünya düzeyinde büyük dönüşümler sonucu ortaya çıkan bunalımlara ve dolayısıyla küreselleşmeye bağlamak, küreselleşmenin tanımını gereği zorunludur. Çünkü küreselleşme, doğrudan ekonomik güçler hakimiyetinin/uluslarüstü sermaye gücünün bunalımdan çıkmak için toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlara yeni anlamlar katma, dünyayı tek bir pazar haline dönüştürme çabalarıyla ilintilidir. Bunalımdan çıkmak için öncelikle dünyanın yaşamaya başladığı dönüşümü kavrayabilmek gerekiyordu. Bunun için değişik senaryolar geliştirilmeye başlandı. Ortaya konulan senaryolar yaşanan bu dönüşümün dört farklı

yönüne işaret etmektedir. Bunlardan birincisi sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ikincisi Fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine, üçüncüsü moderniteden postmoderniteye, dördüncüsü ise ulusal devletler düzeyinden küreselleşmiş bir dünyaya geçiş üzerine yoğunlaşmaktadır (Tekeli, İlkin, 2000; 119).

Ulus-devlet olgusunun meşruiyet kaybını dünya düzeyinde büyük dönüşümler sonucu ortaya çıkan bunalımlara ve dolayısıyla küreselleşmeye bağlamak, küreselleşmenin tanımı gereği zorunludur. Çünkü küreselleşme, doğrudan ekonomik güçler hakimiyetinin/uluslarüstü sermaye gücünün bunalımdan çıkmak için toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlara yeni anlamlar katma, dünyayı tek bir pazar haline dönüştürme çabalarıyla ilintilidir. Bunalımdan çıkmak için öncelikle dünyanın yaşamaya başladığı dönüşümü kavrayabilmek gerekiyordu. Bunun için değişik senaryolar geliştirilmeye başlandı. Ortaya konulan senaryolar yaşanan bu dönüşümün dört farklı yönüne işaret etmektedir. Bunlardan birincisi sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ikincisi Fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine, üçüncüsü moderniteden post-moderniteye, dördüncüsü ise ulusal devletler düzeyinden küreselleşmiş bir dünyaya geçiş üzerine yoğunlaşmaktadır (Tekeli, İlkin, 2000; 119).

Ulus-devletin aşılmasında iki boyut devreye girdi: Birincisi, ulus-devlet ekonomi düzlemindeki yetkilerini giderek ulus-üstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kaldı. Bunun bir ayağını ulus-üstü, neredeyse küresel çapta üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturuyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) dönüşerek (1994) denetim ve yargılama erkine de kavuştu.

Ulus-üstü örgütlerde ikinci ayağı bölgesel anlaşmalarla kurulan, eski imparatorluklara alan genişliği ve nüfus büyüklüğü itibarıyla benzese de, yapısı farklı olan bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturuyor. Ulus-devlet'in kara alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran iki boyutlu ulus-üstü (küresel örgütler ve bölgesel anlaşmalar) bir oluşum ortaya çıktı böylece (Kazgan, 2002; 33).

Ulus-devlet erkinin aşılmasında ikinci boyut yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi, merkezi devletin olanaklarını, yetkilerinin ve sorumluluklarının kendi içindeki alt birimlere devredilmesi oluyor. Yani yerel yönetimlerin giderek mali, idari, ekonomik düzlemde özerkleşmesi merkezi devlete bağıllılığının azaltılması amaçlanıyor. Böylece, ulus- devlet'in erki tepeden ve tabandan aşındırılma yoluyla, sadece bir "ara-örgüt" haline dönüşmesi süreci başlatılmış bulunuyor (Ohome, 1996; 22-23, Akt., Kazgan, 2002; 34).

Çokuluslu işletmenin fabrika düzeyindeki üretimleri pek çok ülkeyi kapamaktadır. Bu fabrikalar montaj fabrikalarından, tamamen entegre fabrikalara kadar değişik türde olabilir. Çokuluslu işletme yönetiminin aldığı kararlar dünya perspektifi üzerine kuruludur. Çokuluslu işletme üretim faaliyetlerini sağlayan ve aynı zamanda yatırımın ilave karlılığını gerçekleştirmesi için farklı ülkelerde üreten ve pazarlama faaliyeti yapan bir organizasyondur. Bu tanıma göre, çokuluslu işletme değişik ülkelerde yavru şirketler ve bayilerle faaliyet gösteren ve toplam satışları, varlıkları veya işgücünün %20' si ana ülke dışında olan bir işletme olarak tanımlanabilir. Dünyadaki ilk modern çokuluslu işletme 1950 yılında Alman işletmesi Uni ve İngiliz İşletmesi Lever Brothers tarafından gerçekleştirilmiştir. İki işletme birleşerek Unilever ismini almışlar ve 60 farklı ülkede faaliyet gösteren, 500 bayisi olan dünyanın en büyük işletmesi haline gelmişlerdir (<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/146.pdf>).

Günümüzde ise, küreselleşme sürecine paralel olarak dünyada çokuluslu işletmelerin sayısı ve etkinliği büyük artış gösterdi. Bu tür işletmelerin dünyadaki toplam sayısı 37.000' e yükseldi. Çokuluslu işletmelerin dünyanın çeşitli ülkelerindeki şube veya temsilciliklerinin sayısı ise 450.000' e ulaşmıştır. (Öymen, 2000; 42).

Bankalar ve mali kuruluşlar hariç, çokuluslu en büyük 100 işletmenin varlıkları 1,8 trilyon dolara, yıllık satışları ise 2,5 trilyon dolara ulaşmaktadır.

1996 yılında gerçekleşen bu satışlar, Çin, Hindistan, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Filipinler' in gayri safi milli hâsılları toplamını aşmaktaydı(<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/146.pdf>).

Küreselleşme bütün devletleri aynı ölçüde etkilememekte, ülkeler de küreselleşmeye aynı oranda tepki göstermemektedirler. Kalkınmalarını tamamlamış güçlü ülkeler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası organizasyonların bünyesinde yüksek seviyede nüfuz etme ve düzenleme gücüne sahipken, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler daha kısıtlı bir pazarlık gücüne ve düzenleyici kapasiteye sahiptirler. Küreselleşmenin etkisi, bir ülke politik, askeri hiyerarşi içerisindeki konumundan, ekonomik ve siyasi yapısından ciddi şekilde etkilenmektedir (<http://www.caginpolsi.com.tr/46/17-18.htm>)

3.3.1. Küreselleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketlerin ulus-devletlerin ekonomik yapılarına etkileri ; Azerbaycan Örneği

Günümüzde hükümetler sorunları uluslararası boyutta çözüme kavuşturmak durumundadırlar. Bu uluslararası bağımlılık, iç politik bağımsızlığı daraltmaktadır. Öyle ki bir ülkenin ulusal kamu yönetimi bile artık diğer ülkeler için dikkate alınması gereken bir husus haline gelmiştir. Ticari politikalar artık uyum içerisinde ve rekabetçi bir anlayışla yapılmak zorundadır. Bu gibi durumlar geleneksel egemenlik anlayışının büyük ölçüde değişmesi anlamına gelmektedir. Ulus-devlet, küreselleşme içinde hayati önemini korurken egemenliğinin parçalarını kaybetmektedir. Finansal pazarların küreselleşmesi bu durumun önde gelen sebeplerindendir. Ayrıca iç meseleler, ulusal hükümetlerin bireysel veya kolektif olarak kontrol edemediği uluslararası aktör ve olaylar tarafından etkilenirken ulusal egemenliğin yok olmakta olduğu endişesini doğurmuştur (<http://www.caginpolsi.com.tr/46/17-18.htm>).

Sınırlar üstü ekonomik düzen ulus-devletlerin her birine egemenlik açısından olumsuzluklara mâl olmuştur. Ulusal para ve mali piyasalar yoğun bir kontrole maruz

kalmaktadır. Küresel sermayenin aktörleri devlet egemenliğine müdahalede bulunurlar. küreselleşen sermayenin altında adeta ezilmektedir. Egemen devletler makroekonomik politikalarını belirlemek için çok taraflı antlaşmalar yapma yetkilerini kaybetmektedirler. Böylece bölgesel ya da dünya çapında faaliyet gösteren devletler üstü örgütlere bazı sorumluluklar devredilmektedir. Kısaca değindiğimiz bu etkiler daha da çoğaltılabilirken bunun sonucunda klasik anlamda ki ulus-devlet egemenliği aşınmıştır. Ancak aşınma tam anlamda devletin egemenliğinin sonu değildir. Her şeye rağmen ulus-devletin esas kurum olma nitelikleri kaybolmamıştır. Ulus-devlet sınırlar ve insanların sınırlar arasındaki hareketler üzerinde hâlâ kontrol sahibidir. Ülke nüfusu kendi sınırları içinde kaldığı müddetçe ulus-devlet bu sınırlar içinde egemenliğini korur, sınırları denetler ve bu sınırlar içinde vatandaşlarını temsil eder. Diğer taraftan, sermaye kaynaklara erişebilmek için ulus-devletlere bağımlıdır ve ulusal kontrol ve etkilerden bağımsız değildir. Sermaye devletlerin, haklarını koruyabilecek, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını güvence altına alabilecek, finansal istikrar sağlayabilecek ve piyasa tarafından çözülemeyen problemlerle, kendilerine karşı gelen iç muhalefetten kaynaklanan sorunları çözebilecek güçlü bir devlet olmasını ister. Aslında devlet küreselleşme sürecinin bir kurbanı değil, tam tersine sürece aktif bir katılım sağlayan bir öge durumundadır. Ulus-devletler artan oranda uluslararası yönetimin çok yönlü biçimlerini oluşturan örgütlere katılmışlardır (<http://www.caginpolsi.com.tr/46/17-18.htm>).

Dünya sistemini oluşturan ulusal devletlerin egemenlik haklarının kısıtlanması, aslında bu devletlerin üstünde yeni bir egemenlik düzeyinin varlığı ile olanaklı olmaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin bazı temel alanlarda politika belirleme kapasitelerinin zaafa uğraması, devlet üstü organizasyonların iktidarlarının güçlenmesine paralel olarak gelişmektedir. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi ulus-ötesi yönetim örgütleri bu alanda bir tür "takviye" işlevi görmektedir. Bunların kararları ve yönetsel kuralları, ulus devletler üzerinde, onların yönetim sistemlerini etkileyen bağlayıcı kararlar haline getirilmiştir. Dünya politikasına

yön veren ABD gibi devletlerin, askeri ve teknolojik kapasitelerini artırarak, küresel düzeyde bir hegemonya oluşturmakta olduğu da yaygın olarak paylaşılan bir kanıdır (<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>).

Dünya ticaret hacmindeki artışlar küreselleşmenin en belirgin kanıtı olarak kabul edilmektedir. 1950 yılından bu yana dünyada toplam milli gelir 5 kat artırken, dış ticaret hacmi 15 kat artmış ve gelirdeki payı yüzde 7’den yüzde 15’e çıkmıştır. Tarihsel olarak, 2. Dünya savaşı sonrasında, galip devletler, Bretton Woods anlaşmasıyla sabit kur sisteminin benimsenmesi ve sermaye hareketlerinin kısıtlanmasına paralel olarak, ekonomik kalkınmayı frenlememesi açısından, dış ticaretin gelişmesini önleyen engellerin kaldırılması için, Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşmasını (GATT) imzalamışlardı. 1947 yılından beri yapılan 8 tur devresel Çok Taraflı Ticaret Görüşmeler’i sonucunda (4) ithalat engelleri büyük ölçüde kalkmış ve imalat sanayii ürünlerinde ortalama gümrük vergisi yüzde 4’e düşmüştür. En sonuncusu Uruguay’da Punta del Este’de yapılan görüşmelerin sonucunda, önemli bir kurumsal değişiklik olmuş ve 1995’li Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ-World Trade Organisation- WTO) kurulmuştur. Kurallar açısından da yapılan değişiklikler çok önemli olmuştur. Birinci olarak, dünyada en çok korunan tarım ve tekstil sektörleri sürece dahil edilmiştir. İkinci olarak, malların yanı sıra kurallar hizmetlere de genişletilmeye başlanmıştır. Üçüncü olarak ise, dış ticarete teknik engeller oluşturan marka, patent gibi fikri haklara eğilinmesi kararlaştırılmıştır. Gelişmiş ülkeler, DTÖ bünyesinde dış ticaret, çalışma şartları ve çevre koruma arasındaki ilişkileri de gündeme getirmek istemektedir. Ancak, özellikle Güneydoğu Asya ülkeleriyle bu konuda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Uluslararası şirketlerin dünya .içindeki faaliyetleri, küreselleşme olgusunun diğer önemli yüzünü oluşturmaktadır. Bu şirketlerin örgütlenme biçimleri, uluslararası ticaretin coğrafi yapısını ve dolayısıyla, dünya ekonomisinin bölgeselleşme eğilimlerini yakından etkilemektedir. Dünya ticaretinin önemli bir bölümünü uluslararasılaşmış şirketler-içi mal ve hizmet değişimleri oluşturmaktadır. Bu konudaki tahminler, ABD ve Fransa için toplam dış ticaretin üçte birine yakın bir büyüklüğe işaret etmektedir.

Firmaların örgütlenme biçimi, uluslararası ticaret eğilimlerinin yanı sıra, uluslararası yatırım eğilimlerini de belirlemektedir. Uluslararası firmaların küreselleşme sürecinin en önemli itici gücü olduğu doğrudur. Ancak, bu konuda da çok kesin yargılardan kaçınmak gerekir. Örneğin, ölçeğe göre verimlilik konusu, şirketleri her zaman büyümeye iten bir olgu olmakla birlikte, otomatik olarak küreselleşmeyi zorunlu kılmaz. Ekonomilerin giderek entegre olduğu bir dünyada, tabii olarak, büyüme ve uluslararasılaşma çabaları, başarıyı da çoğu zaman beraberinde getirmektedir. Kendi sınırlarınız içerisinde kalma arzunuz da, sizi uluslararası rekabetten kendi ülkenizde koruyamamaktadır. Dikey entegrasyonla girdilerinizi garanti altına almak ise uluslararasılaşmanın diğer bir nedenini oluşturmaktadır. Nihayet, bütün şirketlerin uluslararasılaşma davranış eğilimleri sergilediği bir ortamda rekabetten kopmamak için, çoğu şirket aynı yolu izlemektedir. Yukarıda altı çizilen eğilimler nedeniyle, küreselleşme süreci içerisinde, şirketlerin, çeşitli bölgesel ticari liberalizasyon proje tartışmalarına aktif olarak katılma isteği doğal bir istek olarak ortaya çıkmaktadır. Şirket yöneticileri, genellikle, ticaretin liberalizasyonu yönünde bir davranış sergilemekte ve kamu yöneticilerinin alacağı kararlarla, kendi şirketlerinin uluslararası stratejileri arasında bir tutarlılık sağlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle, büyük ölçeklerde çalışan çokuluslu şirketler ile çokuluslulaşmaya çabalayan orta ve küçük boy şirketlerin yöneticileri bölgeler-içi veya bölgeler-arası faaliyetlere paralel olarak çeşitli ekonomik forumlar oluşturmaktadırlar (Tükel, 1998; 66-68).

3.3.1.1. Küreselleşme ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği

Gelişen küreselleşme eğiliminin paralelinde dünyanın çeşitli yörelerinde çok sayıda bölgesel bütünleşme hareketi ortaya çıkmaya başlamıştır. DTÖ kurallarına göre, ülkeler, kendi aralarında serbest ticaret alanları oluşturabilirler. Hatta serbest ticaret alanlarına ulaşamıyorsa gümrük birliği, ikinci en iyi çözüm olarak kabul görmektedir. Bölgeselleşme hareketleri, ülkelerin kendilerine coğrafi olarak yakın ülkelerle

ticaretlerini arttırarak, Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri'nde pazarlık güçlerini arttırmaya çalışmışlardır. Ancak, küreselleşmeye ayak uydurabilmenin en iyi yöntemini, bölgesel ekonomik entegrasyon süreçleri oluşturmaktır. Bu süreçlerin izlenmesi ve incelenmesi Türkiye açısından önemli stratejik dersler çıkarabilme imkanı vermektedir. Küreselleşme sürecinde başarı, bölgeselleşme sınavında başarılı olmayı gerektirmektedir. Gelişme düzeyleri ve coğrafi yakınlık özellikleri açısından birbirine yakın veya yakınlaşması mümkün ülkelerin bölgeselleşme arzuları, küreselleşme sürecinden bir korunma veya karşı koyma güdüsü taşımamaktadır. Bilakis, bölgeselleşme sürecini, küreselleşme sürecine bir hazırlık, mevcut olan ticari ilişkilerin konsolidasyonu ve ilişkilerin daha fazla gelişmesini önleyen engellerin kaldırılması gibi konulara yönelik bir işlev üstlenmektedir. Bu tespitler, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Avrupa Birliği'nin siyasi bir entegrasyon sürecine girmesi Tek Pazar ve Tek Para temelli ticari entegrasyon sürecinin doğal bir sonucu olup küresel süreçte Avrupa'nın yerini sağlamlaştırmaya yönelik ileri aşamada bir bölgeselleşme projesidir. Bölgeselleşme projelerini Kuzey Amerika için NAFTA (Kanada, ABD, Meksika), Güney Amerika için MERCOSUR(Arjantin, Brezilya, Paraguay,Uruguay), Güneydoğu Asya için AFTA (Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam) ve CER (Avustralya, Yeni Zelanda) olarak sıralamak mümkündür. Uruguay Round görüşmelerinden kaynaklanan beklentilerin aksine bir şekilde bölgesel entegrasyon çabaları, çok taraflı liberalizasyon çabalarını baltalamam ıştır. Bölgesel entegrasyon süreçleri, üstüne kapalı, korumacı nitelikte girişimler olmaktan ziyade; çoktaraflı bölgelerarası liberalizasyon süreçlerini de geliştiren süreçler olmuşlardır. Nitekim, bu bölgeselleşme projelerine paralel olarak, APEC (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği), ASEM (Asya-Avrupa Forumu), TAFTA (Transatlantik Serbest Ticaret Antlaşması) gibi bölgelerarası bir dizi ekonomik forum da devreye girmiş bulunmaktadır (Tükel, 1998; 66-68).

Günümüzde, uluslararası şirketlerin, ulus devletlerin koruyuculuğu altında daha büyük pazarlar ve ekonomik faaliyet sahaları yaratma çabaları bakımından kritik bir eşiğe geldikleri söylenebilir. Hızlı küreselleşme süreci içinde, ulusal bağlılığını yitirmeye başlayan sermaye, ekonomik avantajlar nerede bulunuyorsa oraya yerleşir duruma gelmiştir. Uluslar arası şirketler, giderek, belirli bir ulus devlette yerleşik çokuluslu şirketlerden, hiç bir devlete bağlılık duymayan ulus-ötesi şirketlere dönüşmektedirler. Bir süreden beri, uluslar arası sermayenin çıkarları ile ulus devletlerin politikaları çatışmaya başlamıştır. Bu çatışmanın yanı sıra, ulus devletler, kendi ülkelerinde yerleşik uluslararası ekonomik güçlerin çıkarlarını savunma olanakları bakımından her geçen gün dezavantajlı konuma düşmektedir. Günümüzde sömürgecilik, emperyalizm, askeri işgal geçerli yöntemler olmaktan çıktığından, uluslar arası şirketler, çıkarlarını uluslararası hukuk aracılığıyla korumaya çalışıyorlar. Bunun en tipik örneği **Çok Taraflı Yatırım Antlaşması** (MAI)dır (http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/altinkas_01.pdf).

MAI, ülkemizde ve dünyanın her köşesinde büyük tepkilere yol açmış, “*küresel sermayenin anayasası*” olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, ilk tasarlandığı biçimiyle pratiğe aktarılsa bile ne MAI, ne de uluslararası sermayenin Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kurumları, kapitalizmin bugünkü gelişmişlik düzeyinde ortaya çıkan sorunları çözme kapasitesine sahip yapılanmalar değildir. Ulus devleti aşan bu tür yapılanmaların arkasında, belirlenen politikaları gerekirse ulus devletlere karşı zor kullanarak savunacak, işlerliği olan etkin bir siyasal güç bulunmamaktadır. Uluslararası sermaye, küreselleşme sürecinin giderek hızlanması ile birlikte ulusüstü siyasal birliklere gereksinim duymaktadır. Oluşan yeni üçlü ekonomik bloklaşma (Kuzey Amerika, Avrupa Birliği, Japonya), aynı zamanda siyasal bloklaşmaya dönüşmediği sürece, uluslararası sermayenin çıkarlarının yeterince korunamayacağı anlaşılıyor. Ekonomik blokların siyasal bloklara dönüşmesi ise, ulus devletin öneminin azalarak çözülmesi ve ulusüstü ölçekte demokratik meşruiyeti olan yeni siyasal birimlerin kurulması anlamına gelecektir. Avrupa Birliği, büyük olasılıkla, 21. Yüzyılın ilk

çeyreğinde bu muazzam dönüşümü gerçekleştiren ilk blok olacaktır. Birinci küreselleşme dalgasında, ulus devlet olarak adlandırılan daha büyük siyasal birimin yaratılmasında itici güç burjuvaziydi. Ticaret yoluyla zenginleşen ve giderek ekonomik üstünlüğü ele geçiren bu yeni sınıfın ulusal ölçekte yapılandırılmış güvenli bir pazar gereksinimi, küreselleşme dalgasının siyasal boyutu açısından belirleyici oldu. Üçüncü küreselleşme dalgasının ardında da böyle bir itici güç bulunmaktadır: tarım toplumunda zenginliğin kaynağı topraktı; ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran sınıf toprak sahipleriydi. Sanayi toplumunda toprak ve dolayısıyla tarımsal üretim zenginlik kaynağı olma özelliğini yitirerek yerini sınai üretime bıraktı. Sanayiciler yeni hakim sınıf konumuna geldiler. Günümüzde, bilgi toplumunda ise en büyük zenginlik kaynağı bilgidir. Gelişmiş ülkelerde, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sınai üretimi ve dolayısıyla sanayicilerin gücünü ikinci plana düşürecek düzeye ulaşmak üzeredir. Dünyanın en zengin insanları, artık sanayiciler ya da bankacılar değil bilgi ve iletişim sektörünün temsilcileridir. Dünyanın en büyük şirketleri arasında, her geçen yıl yeni sektörün temsilcileri çoğalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin siyasal liderleri bir süreden beri “ağır sanayi hamlesi” benzeri söylemlere programlarında yer vermemektedir. Artık, bilginin gerçek sermaye ve zenginlik yaratan başlıca kaynak haline gelmeye başladığı bir ekonomide yaşıyoruz. 1960’lara kadar çalışan kesim içinde en büyük kitleyi oluşturan sanayi işçilerinin toplam işgücü içindeki oranının 2010 yılında % 5-10 civarında olacağı tahmin edilmektedir. Üretimde beden işçilerinin oranı hızla azalırken bilgi işçilerinin sayısı çoğalmaktadır. Bu değişim, şimdilik, yeni bir sınıf savaşına yol açmadan işleyen bir süreç gibi gözüküyor. Asgari eğitim olanaklarından yararlanamayan kitle hariç, toplumun her kesiminden gelen kişilerin bu yeni sınıfa girme olanağı bulunmaktadır. Bilgi toplumunda emek, sanayi toplumuna göre çok daha fazla mobilize hale gelecektir. Bilgi işçileri ülke içinde sıklıkla iş değiştirebilecekleri gibi, ülkeler arasında da kolayca hareket edebileceklerdir. 2020’li yıllarda, bilgi ve iletişim sektöründe çalışan eğitilmiş insanların sermaye kadar hareket yeteneği kazanmasıyla birlikte emeğin de küreselleşmesine tanık olacağız. Günümüzde bilgi ve iletişim sektörü,

bu alanda eğitim görmüş bir kaç üniversite mezunu gencin bir araya gelerek çok kısa sürede en çok kar eden şirketleri kurabildiği bir alan haline gelmiştir.

Bu alanda çalışanlar, sanayi ve tarım toplumunun temsilcilerine oranla dünya görüşleri, kültürel yapıları ve yönetim anlayışları bakımından daha fazla küresel eğilimlere sahiptirler. Yaşamı küresel olarak algılayan bu yeni sınıfın 21. Yüzyılın ilk yarısına kadar önce ekonomik sonra da siyasal üstünlüğü ele geçirmesi kuvvetle muhtemel gözüküyor. Bu büyük değişimin geçmişteki proleterya / kapitalist benzeri bir sınıf çatışmasına yol açmadan gerçekleşme olasılığı yüksek olmakla birlikte, sorunsuz yürümeyeceği de açıktır. En liberal ülkelerde bile, sanayi toplumunun nüfuzlu temsilcileri, bilgi toplumunun zenginleşen üyelerine engel olmaya, kendi sektörlerinin çıkarlarını korumaya çaba göstereceklerdir. Bu çabanın etkisiz kaldığı anda, yok olmamak için yeni sektöre geçmeye çalışacaklardır. ABD’de, serbest rekabetin korunması ile ilgili kurallara aykırılık nedeniyle yakın tarihte verilen Microsoft’un bölünmesine ilişkin yargı kararının, bir sonraki kuşak tarafından sanayi uygarlığı ile bilgi uygarlığının çatışması olarak yorumlanması şaşırtıcı olmamalıdır(http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/altinkas_01.pdf).

3.4. Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan

1960’lı yıllarda sosyo-ekonomik göstergelerdeki yükselişle, eski birlik içinde Azerbaycan, en son basamakta yer almaktaydı. 1969’da Azerbaycan’a üst yönetime atanan Haydar Aliyev’in gayretleriyle, mevcut ekonomik potansiyeli, sosyal ve kültürel kalkınma gerektiğini göz önünde bulundurarak, daha planlı mülkiyet sistemindeyken günümüzdeki bağımsızlığın ekonomik alt yapısını hazırlamıştır. 1970-1980’li yıllarda sanayi ve tarım yapısındaki unsurların tamamen geliştirilmesi, ülkenin ekonomik ve sosyal ilerlemesinde alt yapı rolündeydi. 70’li yıllarda bir tek petrol ve pamuk değil, buzdolapları ve klima üretimi de gerçekleştirilmekteydi.

Azerbaycan sanayi potansiyelinin % 20'lik bölümünü petrol işleme makinaları üretim sektörü ve bağlı makina-inşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makineleri üretimi Azerbaycanın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının % 70'ini karşılamaktaydı. Büyük bir kısmı eski teknolojiye dayalı bu sektör halen kapasitenin çok altında çalışmaktadır. Hükümet petrole bağlı endüstrileri stratejik sanayi dalları olarak kabul etmiş ve özelleşme kapsamına almıştır. Bununla birlikte ulusal çıkar nedeniyle bu alandaki yabancı yatırımlara bazı sınırlamalar getirilmiştir

SSCB dağıldıktan sonra ülke, planlı sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçmiştir. 1990-1995'li yıllarda Azerbaycan'da düşüş süreci başladı. (<http://www.oncevatan.com.tr/Detay.asp?yazar=42&yz=11196>) Ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin bozulması ve dengeli kalkınmanın dağılması, bu düşüşün genel nedenleriydi. Ülke, Ermenistan tarafından işgale uğramış, nakliye çemberine düşürülmüş, derin içsel-siyasal buhranla, iç savaşı tehlikesine, devlet darbesi kalkışmalarına ve devlet malının sömürülmesiyle karşı karşıyaydı. 1992-1993'lerde sosyal gerilimi ortadan kaldırmak amacıyla yapılan toplantılar ülkenin gerçek durumuyla uzlaşmadığından enflasyon giderek daha da artmış, iyi düşünülmemiş para politikası yüzünden maliye-banka ve dış ticarete ciddi sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Sonuçta, ekonomi ve toplumun rifahı görmedik düşüş yaşamıştır. İşletmeler, fabrikalar çalışmamaktaydı, istikrarsızlık ise yabancı yatırımcıları ülkeye gelmelerine engel olmaktaydı .

1993 yılını halkın istek ve talebiyle Azerbaycan yönetiminin başına getirilen Haydar Aliyev, Azerbaycan ekonomisinin yeni kalkınma modelini hazırladı. Onun azimli çabaları ve gerçekleştirdiği dahiyane iç ve dış politikalar sonucunda çok kısa zamanda yani 1994'ün sonunda ülkede az da olsa toplumsal-politik istikrar sağlandı. Bu da ülkenin siyasal ve ekonomik güvenliğine karşı olan gerçek korkuyu ortadan kaldırmış ve iptal edilmeden sosyal ekonomik reformların yapılmasını gerçekleştirmeye uygun

ortam hazır hale getirildi. Özellikle 1994 sonrası dengeli kalkınma ve istikrar ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan, yeni yüzyıla daha hızlı kalkınmaya garanti veren itibarlı temeliyle, girmiştir. Azerbaycan ekonomisi, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği çerçevesinde başlatılan yeniden yapılanma ve özelleştirme programıyla hayat kazanmış ve ekonomideki küçülme, yerini büyümeye bırakmıştır. Bu büyüme sürecinin başlatılmasında ve güç kazanmasında 1998 yılından itibaren giderek artan oranlarda giren enerji alanındaki yabancı yatırımların büyük etkisi vardır.

XXI. Yüzyılda Azerbaycan ekonomisinin enerji kaynaklarını, tarım ve onlara bağlı sanayi ağını, ülkenin bölgelerinin kullanılmamış işgücü ve ekonomik potansiyellerinin en üst düzeyde ekonomi devriyesine katılımını sağlamak, ülkenin başlıca stratejik amacıdır.

Maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak, dünya çapında hızla yayılması anlamına gelen küreselleşme, bir süreç olarak SSCB'nin dağılmasının ardından önemli bir ivme kazanmıştır.

Bağımsızlıklarını kazandıkları günden beri etkisi altına aldığı Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerinde ise küreselleşmenin etkisinin günümüze kadar daha çok olumsuz yönünün ağırlıkta olduğu görülmektedir. Azerbaycan'a 1994 yılından itibaren yabancı sermaye girmektedir. Ancak yabancı sermayenin daha çok petrol sektöründe yoğunlaşıyor olması ülke açısından bazı sorunları da birlikte getirmektedir.

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Azerbaycan'da petrolün yanı sıra, petrol dışı sektörlerin de batı sermayesine açılması girişimleri oldu. Bunun için önce serbest piyasa ekonomisine geçişin hukuki altyapısını oluşturmaya yönelik çalışmalara girişildi. 1991 yılından başlayarak yabancı yatırımların korunması için bazı önlemler alınmıştır. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında

Anayasa maddesinin kabulünden sonra, ilk önemli adım 1992 yılında atıldı. 15 Ocak 1992’de “Yabancı Yatırımların Korunması” hakkında kanun kabul edilmiş, ülke arazisinde yabancı yatırımların hukuki ve iktisadi esasları belirlenmiş ve korunması için devlet garantisi verilmiştir. Zaman içerisinde üzerinde çeşitli düzeltmeler yapılarak güncelleştirilen bu kanun ile Azerbaycan hükümeti yabancı sermayeye; kanunların değişmesi, millileştirme, istimlak, tazminat, zararın ödenmesi, transfer ve gelirini kullanma gibi hususlarda devlet garantisi verdi. Bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı alan ve yabancı sermayeye kapılarını açan Azerbaycan’a karşı yabancı sermayenin ilgisi gecikmedi. Özellikle zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına yönelen yabancı sermaye şirketleri yanı sıra diğer sahalarda da ilk yıllarda çoğalmaya başladı (Sancak, 1999; 44).

Azerbaycan ekonomisine yabancı sermayenin akımı 1994 yılından itibaren başlamıştır. 1994-97 yıllarında yabancı sermayenin ülkeye akımını sağlamak amacıyla yapılan kanuni ve idari düzenlemeler sonucunda yabancı sermayenin reel olarak akımının sağlanmaya başlandığı görülmektedir. 1994 yılından başlayarak Azerbaycan’a yabancı sermayenin akını yıldan yıla artarak 1998’de maksimum miktara çıkmıştır. Ancak 1998 Rusya krizinin Azerbaycan’da etkisini göstermesiyle, ülkeye gelen yabancı sermaye ve kurulan yabancı şirketlerin sayısı hızla azalmaya başlamıştır. 2000 yılının son aylarından itibaren yabancı sermaye girişinin yeniden arttığı görülmektedir. Kanunlarda yapılan bazı değişiklikler, gümrük ve vergi oranlarının kısmen azaltılması ve bu süreci devam ettirilmesi, yabancı sermayenin korunması ve bu yolda devlet tarafından atılan adımlar yabancı sermaye artışına hareketlilik kazandırmıştır.

Makroekonomik yapının istikrara kavuşması, özel sektörün güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler ve petrol sektörünün daha da geliştirilmesi Azerbaycan’a dünya finans merkezlerinden yüksek sermaye akımının gerçekleşmesi için geniş imkânlar oluşturmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankı, Bakı, 2001; 22).

Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, ulaşım sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmaktadır. Ekonominin geri kalan kısmında ise genel bir durgunluk hâkimdir. Diğer sahalarda önemli adımların atılamaması durumunda yakın gelecekte herhangi bir gelişme olması beklenmemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Ekonomik iyileşme daha çok petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımın sonucu olarak son derece yüksek düzeyde sermaye yatırımı ile desteklenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur.

Kişi başına düşen yabancı sermaye hacmine göre, Azerbaycan BDT ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Günümüzde Azerbaycan'da sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla, işsizliğin azaltılması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi ve Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik ilişkilerinin genişlemesi için önemli adımlar atılmıştır (Ceferzade, 2000; 3).

Şekil 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası

Kaynak: (<http://www.igeme.gov.tr/tur/rapor/ulke/Azerbaycan.pdf>)

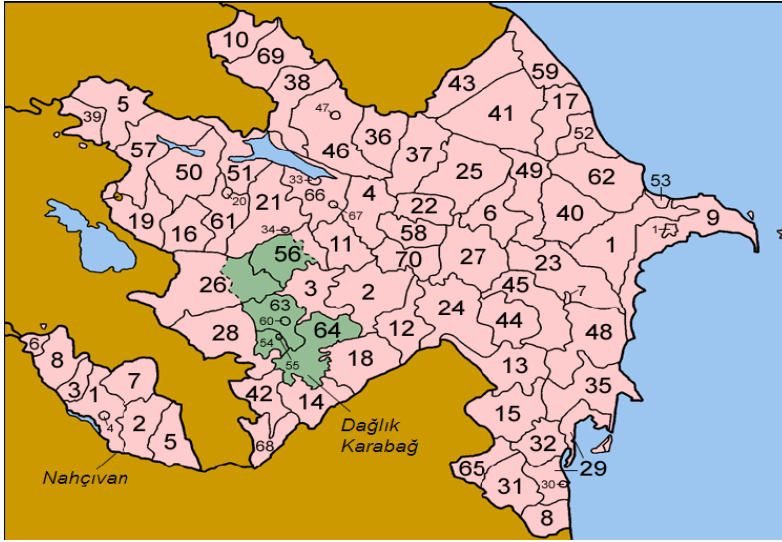
Tablo 2. Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Bilgi

Resmi adı	Azerbaycan Cumhuriyeti
Yönetim şekli	Cumhuriyet
Başkent	Bakü
Diğer şehirler	Gence, Nahçıvan, Sumgayıt, Lenkeran
İdari yapı	59 bölge (rayon), 11 şehir, 1 özerk cumhuriyet
Komşuları	Türkiye, İran, Gürcistan, Ermenistan, Rusya Federasyonu
Yüzölçümü	86,600 km ² (Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 112. ülkesi)
Nüfus	7.9 milyon (Dünyanın en fazla nüfusa sahip 91. ülkesi)
Etnik dağılım	Azeri (% 90.6), Dağıstanlı (% 2.2), Rus (% 1.8), Diğer (% 1.5)
Dil	Azerice
Para birimi	Manat (4 Ekim 2007 itibarıyla 1 USD = 0,8507 AZN)
Saat dilimi	Türkiye saati + 2

Kaynak: (<http://www.igeme.gov.tr/tur/rapor/ulke/Azerbaycan.pdf>)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Ermenistan'la yapılan savaş ve planlı ekonominin sona ermesinden sonra Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle oldukça istikrarsız bir dönem geçirmişse de 1990'lı yılların sonlarından başlayarak ülke istikrar kazanmaya başlamıştır (<http://www.igeme.gov.tr/tur/rapor/ulke/Azerbaycan.pdf>).

Azerbaycan, idari olarak 59 bölgeye (rayon), 11 şehir idaresine ve 1 özerk cumhuriyete ayrılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de kendi içerisinde 1 şehir ve 7 bölgeden oluşmaktadır. Haritada yeşille gösterilmiş olan Dağlık Karabağ bölgesi, halen Ermenistan'ın silahlı kontrolü altındadır. 10 Aralık 1991 yılında bölgedeki yerel Ermeni toplumu, bağımsızlığını ilan etmiş ancak bu girişim Ermenistan dışında hiçbir ülke ve uluslararası örgüt tarafından tanınmamıştır.

Şekil 2. Azerbaycan'ın Bölgeleri (Rayonlar) ve Şehirleri:

Kaynak: (<http://www.igeme.gov.tr/tur/rapor/ulke/Azerbaycan.pdf>)

Azerbaycan'ın Bölgeleri (Rayonlar) ve Şehirleri:

1. Abşeron	21. Goranboy	41. Guba	61. Hanlar
2. Ağcabedi	22. Göyçay	42. Kubadlı	62. Hızı
3. Ağdam	23. Hacıkabul	43. Gusar	63. Hocalı
4. Ağdaş	24. İmişli	44. Saatlı	64. Hocavend
5. Ağstafa	25. İsmayıllı	45. Sabirabad	65. Yardımlı
6. Ağsu	26. Kelbecer	46. Şeki	66. Yevlah
7. Ali Bayramlı (ŞEHİR)	27. Kürdemir	47. Şeki (ŞEHİR)	67. Yevlah (ŞEHİR)
8. Astara	28. Laçın	48. Salyan	68. Zengilan
9. Bakü (ŞEHİR)	29. Lenkeran	49. Şamahı	69. Zakatala
10. Balakan	30. Lenkeran (ŞEHİR)	50. Şemkir	70. Zerdab
11. Berde	31. Lerik	51. Samuh	
12. Beylagan	32. Masallı	52. Siyezan	NAHÇIVAN:
13. Bilasuvar	33. Mingçeşevir (ŞEHİR)	53. Sumgayıt (ŞEHİR)	1. Babek
14. Cebrayıl	34. Neftalan (ŞEHİR)	54. Şuşa	2. Culfa
15. Celilabad	35. Neftçala	55. Şuşa (ŞEHİR)	3. Kengerli
16. Daşkesen	36. Oğuz	56. Terter	4. Nahçıvan (ŞEHİR)
17. Deveçi	37. Kebele	57. Tovuz	5. Ordubad
18. Fuzuli	38. Gah	58. Ucar	6. Sederek
19. Gedebeş	39. Kazak	59. Haçmaz	7. Şahbuz
20. Gence (ŞEHİR)	40. Gobustan	60. Hankendi (ŞEHİR)	8. Şerur

3.4.1. Azerbaycan Ekonomisi

Azerbaycan ekonomisi, devletin halen ciddi bir ağırlığa sahip olduğu, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geiş sürecinde olan bir yapıya sahiptir. Ülkenin ekonomik açıdan en büyük zenginlikleri, sahip olduğu büyük petrol ve doğalgaz yatakları ile tarıma elverişli topraklarıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ciddi bir küçölme yaşamış olan Azerbaycan ekonomisine Ermenistan ile çıkan savaş ayrıca bir darbe vurmuştur. Bağımsızlığın ilan edildiğı 1991 yılından 1995 yılına kadar olan sürede yüzde 60'lık bir küçölme yaşayan Azerbaycan ekonomisinde Sovyetler Birliği dönemindeki pazarlarını ve devlet teşviklerini kaybetmiş olan plastik, kimyasallar ve imalat gibi birçok sektör yok olma seviyesine gelmiştir. Diğer yandan tarım sektörünün de ülke ekonomisindeki ağırlığı hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir (<http://www.deik.org.tr/bultenler/200612817323azerbaycan-aralik2006.pdf>).

Azerbaycan ekonomisi, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği çerçevesinde baslatılan yeniden yapılanma ve özelleştirme programıyla hayat kazanmış ve ekonomideki küçölme yerini büyümeye bırakmıştır. Bu büyüme sürecinin

başlamasında ve güç kazanmasında 1998 yılından itibaren giderek artan oranlarda giren enerji alanındaki yabancı yatırımların büyük etkisi vardır.

Azerbaycan ekonomisini sektörel açıdan iki ana başlık altında incelemek mümkündür: enerji sektörü ve diğerleri. Yaklaşık yüz yıldan beri Azerbaycan'da ekonominin belkemiği olan enerji sektörü, büyük miktarlarda yabancı yatırım çekmektedir. 2004 yılı itibariyle bu sektör, ülkenin tüm ihracat gelirlerinin yüzde 80'inin karşılamakta ve Azerbaycan ekonomisine giren toplam doğrudan yabancı yatırımların da yüzde 97'sine tekabül etmektedir. Diğer yandan enerji sektöründe yatırımların artması, taşımacılık ve inşaat gibi yan sektörleri de olumlu yönde etkilemektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bugüne kadar geçen süre içinde ekonomide tarımın ağırlığının azaldığı, buna karşılık enerji de dahil olmak üzere bütün olarak sanayi sektörünün ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. Sanayinin GSYİH içindeki payı 1991 yılında yüzde 24 iken, 2005 yılında yüzde 51.3'e yükselmıştır. Aynı dönemde tarımın GSYİH içerisindeki payı ise yüzde 30'dan yüzde 9.6'ya inmiştir. 2005 yılında hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı ise % 27 civarındadır. Azerbaycan ekonomisinde son yıllarda artan doğrudan yabancı yatırımlar, düşük enflasyon oranları, sıkı mali politikalar ve para politikaları sayesinde yüksek büyüme oranları yakalanmış, dengeli bir bütçe oluşturulmuş ve makroekonomik istikrar büyük ölçüde sağlanmıştır. Hükümet, bu çerçevede petrol gelirlerinin, ekonominin diğer sektörlerinin kalkındırılmasında kullanılmasını amaçlayan bazı uygulamalara gitmekte ve bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlanarak kalkınmanın sürdürülebilirliğinin temin edilmesini amaçlamaktadır. Ancak, buna rağmen ekonominin ihtiyaç duyduğu yapısal reformlarda istenen hızın yakalanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Son yıllarda yaşanmakta olan olağanüstü yüksek büyüme hızı genel olarak petrol ihracatına dayandığından, ülke ekonomisi küresel petrol fiyatlarına son derece duyarlı hale gelmiştir. (<http://www.deik.org.tr/bultenler/200612817323azerbaycan-aralik2006.pdf>).

3.4.2. Ekonomide IMF Destekli Politikalar Dönemi (1995 ve Sonrası)

Küreselleşme süreciyle birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın dünya ekonomisine yönelik rol ve işlevlerinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte buradaki ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini yönetme rolünü de üstlenen IMF, bu ülkelerin çoğunda kendi politikalarını uygulama şansı bulmuştur.

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Azerbaycan gibi zengin petrol kaynakları nedeniyle yabancı sermaye açısından cazibe merkezi durumunda olan bir ülkede uygulanan IMF destekli politikaların gelişimi ve sonuçları, ilginç bir alan araştırması niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede bildirinin temel amacı ülkede uygulanan IMF destekli politikaların bazı sonuçlarını ortaya koymak ve bu sonuçların ne denli sağlıklı bir ekonomiye dayandığı konusunda saptamalar yapmaktır. (http://paribus.tr.googlepages.com/soyak_nesirova.pdf).

SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi merkezi planlı ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşımakta ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş mekanizmaları SSCB'nin planlama stratejisi doğrultusunda biçimlenmekteydi. Sanayi tesislerinin tümü SSCB'nin ihtiyacına göre kurulmuş, dev tesislerden meydana gelmekteydi. Azerbaycan ekonomisinin itici gücü niteliğindeki sanayi öteden beri petrol sanayii olmuştu. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı (Azerbaijan, IMF Economic Review, 1992; 3).

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte (1991 sonrası) mevcut ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle bir çok tesisin

durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmıştır. Bu süreç hiperenflasyon olarak yorumlanabilecek boyutlara varan enflasyon olgusuyla birleşince ekonomik yapının bozulmasına yol açılmıştır. Buna ilaveten 1992-1993 yıllarında Ermenistan'ın müdahalesiyle kaybedilen toprakların getirdiği iç politik kriz ve iç savaş tehlikeleri ülkenin sosyoekonomik açıdan zayıflamasını beraberinde getirmiştir. Uygulanan yanlış para ve maliye politikaları sonucunda ciddi bütçe ve dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bütçe açıklarının Milli Bank (Azerbaycan Merkez Bankası) vasıtasıyla kapatılmaya çalışılması, para arzının artmasına ve iç borç stokunun yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte dolaşıma çıkarılan Manat (AZM) derhal değersizleşmeye başlamış ve örneğin ABD doları karşısında 245 kat değer kaybetmiştir. Sonuçta 1992-1994 döneminde dış ticaret hacmi yaklaşık %50 azalmış ve 1994 yılında ilk kez dış açık verilmiştir. 1992 yılında ekonomik yapıda her hangi bir radikal değişikliğe gidilmeksizin gerçekleştirilen fiyat liberalizasyonu, enflasyonun 1994 yılında %1664.lük seviyelere gelmesinde önemli etken olmuştur (Nesirova, 2002; 48-49). Geçiş döneminin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz 1991-1994 yılları arasındaki bazı makroekonomik göstergelere bakıldığında durumun vahameti açık bir şekilde kendini gösterecektir: 1990 yılına oranla 1994 yılında GSYİH %53, sanayi üretimi % 62, tarımsal üretim % 44, hane halkının tüketimi % 75 ve tüm finansal kaynaklara yatırım anlamında gerçekleşen birikim % 45 azalma göstermiştir. Bu ekonomik düşüşün sonucunda ne yazık ki, hane halkının yaşam seviyesi 3,6 defa azalırken, ortalama aylık reel ücret seviyesi % 60'lık bir düşüş göstermiştir⁶. Bu veriler, geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir *fakirleşme dönemi* olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir (http://paribus.tr.googlepages.com/soyak_nesirova.pdf).

Geçiş döneminin ilk yıllarında ekonomide yaşanan kötü gidişat 1995 yılının başından itibaren iktisat politikalarında köklü önlemlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Aslında Azerbaycan ekonomik krizden çıkma arayışlarında dış yardıma daha önceki yıllarda da sıcak bakmış ve 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'ye üye olmuştur. Ancak IMF'den ilk krediyi 19 Nisan 1995 tarihinde kullanabilmiştir. Aynı şekilde Dünya Bankası ve Uluslararası Kalkınma Birliği'ne 1992'nin Eylül ayında katılmış olmasına rağmen Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje 1995'in Nisan ayında tasdik edilmiştir. Bunda savaşın sona ermesi, 1995 yılında yapılan seçimlerle Azerbaycan'ın ilk parlamentosunun oluşturulması ve yeni iktidarın ekonomik krizle mücadelede kararlılık göstermesinin rollerinin olduğu söylenebilir. Ancak IMF'in ve Dünya Bankası'nın Azerbaycan'da böylesi bir reform programına 1995 yılından itibaren destek vermesinin altında çok daha farklı bir gerekçenin aranması gerektiğini düşünüyoruz. 20 Eylül 1994 tarihinde dünyanın en önde gelen petrol şirketleri, *Asrın Mukavelesi* adı verilen petrol anlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve bu durum ülkenin dünya ile entegrasyonu konusunda ilk ciddi adım olarak yorumlanmıştır (Yusifzade, 1996). IMF, petrol kaynaklarıyla yabancı sermayenin iştahını kabartan böylesi bir petrol ülkesinin daha fazla ekonomik istikrarsızlık içinde bocalamasına seyirci kalamamış ve dış krediye yeşil ışık yakmıştır. Diğer taraftan Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a yardım programının temel amacının da petrol kaynaklarını idare etmek için Hükümetin yapısal kapasitesini güçlendirmek yönünde teknik yardım sağlamak ve reformları hızlandırmak için esas ilkeleri belirlemek olduğu görülecektir. Sonuçta Azerbaycan hükümetinin teşviki ile dünyanın önemli ekonomik, finans kurumları ve bankalarıyla ilişkiler kurulması için tedbirler alınmış, onların danışmanlık ve teknik yardımıyla iki ekonomik paket 1995-1996 yıllarında uygulamaya konmuştur. Bu reform politikalarının IMF tarafından desteklenmesine 2000.li yıllarda da devam edilmiştir (Aliyev, 2002; http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf)

Azerbaycan'ın da küreselleşme sürecine doğal olarak katılımı, milli ekonominin gelişim stratejisinde belirli faktörlerin göz önünde bulundurulmasını şartlandırmıştır. Ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonunun hızlanması, onun birçok uluslararası anlaşmalara, yabancı ticaretin liberalleşmesi sorumluluğunu üstlenerek Dünya ticaret Örgütü'ne üyeliğe hazırlanması, böylece milli ekonominin açıklık derecesinin yükselmekte devam etmesi, ülkede sanayi alanlarının, üretim sektörlerinin rekabet kabiliyetinin artırılmasının, onların yabancı alternatifleri ile rekabette dayanıklı olması için uluslararası standartlara yükseltilmesinin güncelliğini artırmıştır. Bu genelde küreselleşme sürecinin her bir ülke için güncelliğini artırılması konusudur. Yalnız Azerbaycan'da halen pazar ekonomisi ilişkilerinin tam faaliyette bulunmayışı, sanayi alanlarının büyük çoğunluğunun buhran halinde olması milli ekonominin açıklık derecesinin artırılmasının ciddi sorunlara sebep olabileceğini söylemeğe izin veriyor. Azerbaycan hem de petrol imal ve ihraç den bir ülkedir. Bunu göz önünde bulundurarak yukarıda bahsedilen söz konusu ülke için iki kat güncel olduğu söylenebilir

(http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf)

Nitekim ilk önce küreselleşme sürecinin esas yönü olan uluslar arası ticaretin liberallaşması sonucunda yabancı ürünlerin piyasaya kolaylıkla girmesi zaten rekabet kabiliyeti düşük olan yerli ürünleri piyasadan sıkıştırıp çıkarabilir. İkincisi ise, petrol ihracatı sonucunda ülkeye büyük ölçülü yabancı sermayenin gelmesi milli ekonomide meşhur '*holand vakası*'nın özelliklerini taşır ki, bu da yerli üretimin zaten zayıf olan rekabet kabiliyetini daha da azaltır. Buna göre diğer ülkelerden farklı Azerbaycan'da yerli üretim ve hizmet alanlarının rekabet kabiliyetinin artırılması, petrol dışı sektörlerin, sanayi alanlarını kalkınması konuları hem bilgi toplumunda, hem de hükümetde daha büyük mercek altına alınmıştır. Görüldüğü gibi Azerbaycan petrol sanayisinden büyük çaplı gelirler elde edeceğini getirmekle mevcut ekonomik sorunların kolaylıkla çözüleceğine, küreselleşme sonucunda ülkenin ekonomi sisteminde kendi konumunu güçlendireceğine umut bağlamak azdır. Bunun için beklenen büyük petrol

gelirlerinin verimli kullanımının bilimsel esaslarını işlenip hazırlanması, onun pratikte uygulanması fırsatlarının artırılması önemli ve kaçınılmazdır. Petrol ihracı sonucunda büyük mali akışın ekonomi için ciddi problemler çıkarması bir çok petrol ülkelerinin deneyimlerinde gözlemlenmiş ve hali hazırda da bu söz konusu ülkelerin karşısında dayanan en güncel sorun olduğu dikkate alınmalıdır (http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf).

Azerbaycan GSYİH'nın yüksek gelişim temposu üzere son yıllar dünya ülkeleri arasında en önemli yerlerden birini tutmaktadır. Sanayinin gelişmesinde de bir takım ilerlemeler görülmektedir. 2005 yılında ülke sanayisi önceki yıla oranla % 133,5, ayrıca hasılat sanayisi % 141,5, petrol dışı sektör ise % 112,3 artmıştır. Sanayi ürününün % 1%'lik nisbi artışı % 24,3 artarak, 2004 yılında 56,0 milyon manattan 69,6 milyon manata yükselmiştir. Milli ekonominin esas önem taşıyan alanı olan sanayinin son 15 sendeki diğer genel göstergeler aşağıdaki Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3. Son 15 yılda Milli ekonomi

Göstergeler	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ürünün miktarı (Milyon manat)	1220	1771	3639	3769	4019	4982	5961	9290
Çalışan işletme sayısı	1969	2094	1974	2038	2357	2421	2439	2571
Sanayide çalışan sayısı	450.0	334.4	200.2	185.9	176.9	170.9	175.3	179.3
Ortalama aylık nominal maaş	21.9	20.7	87.2	100.0	113.6	137.1	187.0	213.2
Ülke genelinde ortalama aylık maaşla kıyaslama	112.3	165.6	196.7	192.2	180.0	177.2	188.1	172.5
Genel üretim fonları (2005 sonu/milyon manat)	4142	5838	8074	8615	9856	12408	15372	19384
KDV (milyon manat)	322.7	582.6	1699	2000	2270	2667	3269	5638
KDV'nin GSYM'de payı (oranla)	22.0	27.3	38.4	40.8	40.7	40.4	41.3	51.4
Genel sermaye yatırımları (milyon manat)	107.0	105.9	659.6	825.9	1630	1005	3916	4170
Yatırımların ülke ekonomisinde payı (oranla)	37.4	46.4	68.2	70.5	77.3	79.4	79.6	72.3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2006;
(http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf)

Yukarıda gösterilen yıllarda alt yapı ve yöntemine göre Azerbaycan'ın istatistik göstergeleri Tablo dan da görüldüğü gibi, faaliyette bulunan işletmelerin sayına göre

1990-1995 yılları artış, 1995-2000 yıllarında azalma, 2001 senesinden başlayarak tekrar artış görünmektedir. İşletmelerin sayısının artmasına rağmen 2004 yılına kadar sanayide çalışanların sayısı azalmaktaymış. Aynı zamanda sektörde çalışanların ortalama maaşları dinamik artmış, 2005 senesinde ülke üzere ilgili göstergeler ile kıyaslamada 1.7 kat yüksek olmuştur. Göstergelerdeki değişikliklere esas sebep girişimcilik faaliyetinin artması ve ülkede yapılan özelleştirme olmuştur. Nitekim, 2005 yılında ülkede 2571 sanayi işletmesi, bunların da 605 devlet, 1966 gayri-devlet (1758 özel, 94 pazar, 114 yabancı) faaliyette bulunmuştur. 2005 senesinde sanayi üretiminin % 29,3'u devlet, % 70,7'i gayri-devlet (özel işletmelerde % 15, büyük işletmelerde % 3,6, yabancı işletmelerde % 52,1) şubesi sayesinde elde edilmiştir (http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf).

Tablo 4. Temel Makroekonomik Göstergeler

GÖSTERGELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSYİH (milyon \$)	4,581	5,272	5,707	6,236	7,138	12,261
GSYİH (büyüme, %)	11.1	9.9	10.6	11.2	10.2	26.4
Sınai üretim (büyüme, %)	6.9	5.1	3.6	6.1	6.0	34.0
Enflasyon (TÜFE, ort., %)	1.8	1.5	2.8	2.1	6.7	11.6
İhracat (milyon \$)	1,858	2,079	2,305	2,625	3,743	6,451
İthalat (milyon \$)	1,539	1,465	1,823	2,723	3,582	4,119
Döviz Kuru (ort., \$:AZN)*	0.89	0.93	0.97	0.98	0.98	0.95
Cari denge (GSYİH'ye oran, %)	- 3.2	- 0.9	- 12.3	- 28.3	- 30.4	- 5.1
Dış borçlar (GSYİH'ye oran, %)	24.4	22.4	23.7	23.5	22.6	17.8

Kaynak: (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

* Kurlar, Yeni Manat olarak hesaplanmıştır.

Büyüme: Son yıllarda enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlarla kapasitenin yükselmesi ve dolayısıyla artan petrol üretimi ile küresel piyasalarda petrol fiyatlarının rekor seviyelere yükselmesi sayesinde Azerbaycan, oldukça yüksek büyüme

oranlarına ulaşmıştır. 2000-2004 döneminde GSYİH artışı yıllık ortalama yüzde 10.2 olarak gerçekleşmiş, 2005 yılında ise büyüme yüzde 26.4 seviyesine ulaşmıştır. 2005 yılında Azerbaycan'ın büyüme oranını yüzde 20'lerin üzerine çıkartan süreç, söz konusu yılın ilk çeyreğinin sonunda yabancı petrol firmalarının oluşturduğu bir konsorsiyum olan Azerbaijan International Operating Company'nin (AIOC) mevcut yataklarında üretimi artırmasıyla başlamıştır. (<http://www.azerievi.com/archive/t-6418.html>)Yıl içerisinde AIOC, 13.2 milyon ton petrol üretmiştir. Maliye Bakanı Avaz Alekperov'un 1 Subat 2006 tarihinde yapmış olduğu açıklamada, 2005 yılında yüzde 26.4 olarak gerçekleşen büyümenin AIOC'nun katkısı olmadan ancak yüzde 7.9 olabileceği ifade edilmektedir. 18 Eylül 2005 tarihinde Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hükümete iletilen "2006-2009 Sosyo-Ekonomik Tahminler" belgesine göre 2006 yılında GSYİH'nin bir önceki yıla göre yüzde 30.5 büyüyerek 15.9 milyar dolar seviyesine ulaşması öngörülmektedir. 2007 yılı için büyüme ise petrol ve gaz üretimi artışının ve doğrudan yabancı yatırımın azalmaya başlaması göz önünde bulundurulduğundan yüzde 27.3 olarak öngörülmektedir. (<http://www.azstat.org/macroeconomy/>)Söz konusu yüksek büyüme trendi 2006-2007 döneminde enerji sektöründeki üretim ve ihracat artışına paralel olarak devam edecektir. Azeri-Çıralı-Günesli petrol yataklarında üretim Subat 2005 itibarıyla başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı'na ise halen petrol verilmektedir ve Ceyhan limanından ilk petrol tankeri 4 Haziran 2006 itibarıyla hareket etmiştir. Azerbaycan'da petrol üretiminin önümüzdeki dönemde düzenli olarak artarak 2008 yılında günde 1 milyon varile ulaşması öngörülmektedir. Diğer yandan, Sahdeniz doğalgaz yataklarının da 2006 yılında üretime başlanması, Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine ek katkıda bulunmaktadır.

Enflasyon: Azerbaycan, hiperenflasyon yaşamış bir ülkedir. Ermenistan ile yapılan savaş sırasında ülkede sürekli para basılmasından dolayı enflasyon 1994 yılında yüzde 1,664 seviyesine ulaşmış, ancak 1995 yılından itibaren uygulanan sıkı para

politikalarıyla fiyatlar kontrole alınarak 2003 yılında enflasyon oranı yüzde 2.1'e kadar inmiştir.

Yeni Manat Banknotları: Azerbaycan'da son dönemlerde hız kazanan enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve dolayısıyla ülkeye yüksek miktarlarda para girişi, 2004 yılından itibaren enflasyonist bir baskı oluşturmuş ve 2005 yılından itibaren Azerbaycan Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. (http://www.nba.az/download/neshrler/illik_2005.pdf). Söz konusu yılda yüzde 11.6 olarak gerçekleşen TÜFE artışının, kontrol altına alınarak 2006'da yüzde 7.4, 2007 yılında ise yüzde 4.5 oranına inmesi öngörülmekle beraber IMF kaynakları 2006 yılı enflasyonunun yüzde 12 civarında olacağını tahmin etmektedir. (http://www.nba.az/download/neshrler/illik_2006.pdf)

Döviz kuru: Azerbaycan'a enerji alanındaki yabancı yatırımlar ve petrol ihracatından kaynaklanan yoğun ve sürekli bir döviz akısı söz konusudur. Her ne kadar bu tür gelirler Devlet Petrol Fonu'nda toplansa da, döviz akısı, para arzını ve genel olarak ekonomiyi etkilemektedir. 2005 yılında Azerbaycan para birimi Manat, Amerikan dolarına karşı sürekli olarak değer kazanmıştır. Bu da petrol dışındaki sektörlerin gelişimini önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. 1 Ocak 2006 tarihi itibarıyla Manat, 1 Yeni Manat = 5,000 Manat olacak şekilde "Yeni Manat" ile değiştirilmiştir. Azerbaycan Merkez Bankası'ndan yapılan açıklamada, Manat'ın 1992 yılından beri 10 binde bir oranında değer kaybettiğini ve bu nedenle böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, söz konusu değişiklik sayesinde ülke içerisindeki para sirkülasyonunun artacağı, muhasebe sistemlerinde kolaylık sağlanacağı ve önemli derecede bir tasarruf sağlanacağı ifade edilmiştir. Merkez Bankası tarafından 1, 5, 10, 20, 50 ve 100 Yeni Manat'lık banknotlar ve 1, 3, 5, 10, 20 ve 50 Gepik'lik madeni paralar piyasaya sürülmüştür. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_Manat)

Ödemeler dengesi: Azerbaycan'ın ödemeler dengesinde en fazla çekici husus, ekonominin bağımsızlığın ilk yıllarından beri cari açık vermesidir. Bu açıklar, büyük ölçüde enerji sektörünün ekonomideki ağırlığından ve bu sektörün yabancı sermayeye olan bağımlılığından, diğer sektörlerin ise yeterince gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan, enerji sektörünün gelişimi için ihtiyaç duyduğu tüm sermaye malları ile hizmetleri ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bu nedenle enerji sektöründe faaliyetlerin artması, cari açığı da büyötmektedir. 2004 yılında cari açık, GSYİH'nin yüzde 34.1'i ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Diğer yandan, uzun vadede artan petrol üretimi ve ihracatı, ithalatın finansmanı için kullanılmakta ve cari açığın kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır. Bu durum, 2005 yılında belirginlik kazanmış, 2004 yılında 2.6 milyar dolar olan cari açık, 2005 yılında 678 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde cari açığın GSYİH'ye oranı ise yüzde 30.4'ten yüzde 5.1'e inmiştir. Yeni Manat'ın sembolü 2006-2007 döneminde petrol ihracatının artması ve sektördeki altyapı yatırımlarının (boru hattı, vs) büyük ölçüde tamamlanmış olması, dolayısıyla da bu alandaki ithalatın azalması nedeniyle cari hesabın fazla vermeye başlayacağı tahmin edilmektedir.

Döviz rezervleri: Doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan enerji sektöründeki ihracat artışı, Azerbaycan'ın döviz rezervleri açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Azerbaycan Merkez Bankası verilerine göre rezervler, 2005 yılında bir önceki yıla göre yüzde 8.8 oranında artarak 961.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

Dış borçlar: Hükümetin yaklaşımı, ekonomik kalkınmayı dış borçlanma yerine doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla finanse etmek yönündedir. Bu durum, toplam kamu borç yükünün kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. 2005 yılında ülkenin toplam dış borçları, bir önceki yıla göre yüzde 5 oranında artarak 1.67 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu artışın, elektrik ve karayolları projeleri için yapılan

borçlanmadan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Dış borçlar, halen GSYİH'nin yüzde 17.8'ine tekabül etmektedir ve kişi başına düşen dış borç miktarı 201.5 dolardır. Azerbaycan hükümeti, tüm dış borçların 2008-2010 döneminde ödenmiş olacağını açıklamıştır.(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

3.4.3. Başlıca Sektörler

Enerji: Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Tüm enerji kaynaklarının 2/3'sini kapsayan petrol ve doğalgaz sanayisi, ayrıca, ülkenin sosyo ekonomik kalkınmasının en esas kaynağıdır. Günümüzde ülke bütçesinin % 60-70'ini petrolden gelen kar oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da toplam petrol rezervinin 9 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu oranın 6-8 milyar tonu Hazar Denizi'nde 1 milyar tonunun ise Azerbaycan topraklarında olduğu düşünülmektedir. Toplam petrol rezervinin şu andaki nüfusa oranı kişi başına 1000 tondan fazla olarak hesaplanmaktadır .

Şekil 3. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Yatakları

Kaynak:<http://www.azembassy.org.eg/browse.php?lang=az&page=0204>

Bu oran ise sanayisi kalkınmış ilk yedi ülkenin oranıyla karşılaştırıldığında hayli yüksektir.

British Petroleum firmasının verilerine göre ise Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir ve bu tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.6'sına tekabül etmektedir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın kanıtlanmamış rezervlerin de dahil edildiği hesaplamalarında ise ülkenin petrol rezervleri 17.5 milyar varil seviyesindedir. Doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.8'ine karşılık gelmektedir. SOCAR, ülkedeki petrol ve doğalgaz üretiminden, iki petrol rafinerisinin işletilmesinden, boru hatlarından ve petrol ile doğalgazın ithalat ve ihracatından sorumludur. Azerbaycan hükümeti, SOCAR'ı özelleştirmemiş, enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırım girişini üretim paylaşım anlaşmalarıyla sağlamıştır. Bugüne kadar 22 üretim paylaşım anlaşması yapmış olan Azerbaycan'da, enerji sektöründe yabancı yatırımcılara diğer sektörlerde mevcut olmayan bazı avantajlar sağlanmaktadır. (<http://www.525ci.com/2003/06/07/read.php?m=4&id=33>, 08.06.2003.)

Petrol stratejisinin temeli, 1994 yılı 20 Eylül tarihinde Bakü'de imzalanan "*Asrın Anlaşması*"nın yapılması ile atılmıştır. "*Asrın Anlaşması*" Azerbaycan'ın petrol sanayisi tarihinde en büyük olaydır. Bu anlaşma, Hazar denizinin Azerbaycan'a ait sektöründe bulunan "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" petrol kuyularının işlenmesi üzere imzalanmıştır. (<http://www.econturk.org/dtm3.htm>).

Bakü'nün Gülüstan sarayında Azerbaycan'la ABD'nin "AMOCO", "UNOCAL", "PENNZOIL", "McDERMOTT", İngiltere'nin "British Petroleum" ve "RAMCO", Norveç'in "STATOIL", Rusya'nın "LUKOIL", Türkiye'nin "Türk Petrolleri", Sudi Arabistan'ının "Delta" şirketlerinin oluşturduğu konsorsyum üzerinde tarihe "*Asrın Anlaşması*" olarak dahil olan petrol anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra bu anlaşmaya Japonya'nın "Itochu", ABD'nin "EXXON" ve "AMERADA HESS" şirketleri de katıldı. "*Asrın Anlaşması*" kapsamında 30 yıl içinde 504 milyon ton petrol çıkarılacağı

planlanmaktadır ki, bunun da 244 milyon tonu kar olarak Azerbaycan'a kalacaktır, 188 milyon tonu proje harcamalarına ve kullanım giderlerine harcanacak, yerde kalan 72 milyon tonu ise kar şeklinde yabancı şirketlerin payına düşecektir. (*Azerbaijan International Magazine*, Summer-1995, ss.40-44)

“*Asrın Anlaşması*” imzalandıktan sonra Azerbaycan yabancı şirketlerle 24 petrol anlaşması daha yapmıştır. Daha sonra ülke ekonomisine yabancı yatırım yapılması her yıl ortalama 1 milyar doları geçmiştir. Ülkenin petrol sektörüne yabancı sermayenin girmesi sonucunda büyük petrol platformları inşa edilmiştir. Azerbaycan, ürettiği petrolün yüzde 70'ini ihraç etmektedir. Şu anda Azerbaycan petrolü, üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan hat, diğeri ise yine Bakü'yü Rusya'nın Novorossisk limanına bağlayan hattır.

1999'da Bakü-Supsa petrol hattı yapılmıştır, 2002 yılının Eylül'ünde temeli atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ise şu anda Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına çıkarmaktadır. Bakı-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı dünyada eşi bulunmayan mühendislik ürünüdür. 1762 km uzunluğundaki hattın 443 km'si Azerbaycan, 249 km'si Gürcüstan, 1070 km'si ise Türkiye'den geçmektedir.(http://bizimasr.media-az.com/arxiv_2004/05/gundem.html) Bunların yanısıra Batum'a demiryolu üzerinden petrol sevkiyatı da yapılmaktadır.

Şekil 4. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Projede hem boru çekilişini hem de Sangaçal terminalinin genişletilmesini kapsamaktadır. Yılda 50 milyon ton, günde ise 1 milyon varil ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan "Azeri light" petrolü, Ceyhan limanından ilk 4 Haziran 2006 itibariyle hareket ederek dünya piyasalarına ihraç edilmeye başlanmıştır. Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2005 yılında ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 43'lük bir artışla 22.16 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Üretim artışı 2006 yılında da devam etmektedir ve yılın ilk çeyreğinde 6.85 milyon ton petrol üretilmiştir. (<http://www.btc.com.tr/proje.html>)

En büyük üreticilerden olan SOCAR'ın üretimi son yıllarda düşüşe geçmiş ve 2005 yılında 8.97 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. En büyük üretici ise İngiliz, ABD ve Norveç firmaları tarafından oluşturulan ve 1997'de üretime başlayan Azerbaijan International Operating Company (AIOC) isimli konsorsiyumdur. 2005 yılında AIOC'un üretimi bir önceki yıla göre yüzde 140 artarak 13.19 milyon ton olarak

gerçekleşmiştir. Konsorsiyum, 5.4 milyar varillik kanıtlanmış rezervlere sahip olan Azeri-Çıralı-Günesli yataklarını işletmektedir. Azerbaycan’da toplam kapasiteleri yılda 22 milyon ton olan iki adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. “Azerineftyağ” ve “Haydar Aliyev” rafinerileri, çıkartılan petrolün büyük bir kısmının ihraç edilmesi nedeniyle halen tam kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Azerbaycan halen Rusya ve Orta Asya’dan dogalgaz ithal eden bir ülkedir. Şahdeniz doğalgaz yataklarında üretimin 2006 yılının sonbahar aylarında başlamasıyla ithalata olan bağımlılığın azalacağı öngörülmektedir. Buradan çıkartılacak olan doğalgazın bir kısmı da Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı üzerinden Gürcistan ve Türkiye’ye ihraç edilecektir. Şahdeniz’de ulaşılması öngörülen yıllık üretim miktarı 8.38 milyar metreküp seviyesindedir.

Tarım ve gıda: Tarım sektörü, Azerbaycan’da en fazla istihdamı sağlayan sektördür, ancak bu sektör, yapısal yetersizlikler ve yatırım yetersizliği nedeniyle büyük ölçüde sübvansiyonlara bağımlı durumdadır. Azerbaycan ekonomisinin yüzde 26.4 büyüdüğü 2005 yılında tarımsal üretimdeki artış sadece yüzde 4.6 olmuştur. Diğer önemli bir nokta ise tarımsal üretim artışının son yıllarda hız kestiğidir. 2000 yılında yüzde 12.1 olan artış, 2001 yılında yüzde 11.1’e, 2002 yılında yüzde 5.3’e inmiş ve 2003 yılında yüzde 5.6 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan’da geniş çaplı toprak reformu yapılmış ve Sovyet döneminden kalma kollektifler ve devlete ait çiftlikler kaldırılmıştır. Bunların yerine daha küçük ve özel teşebbüs tarafından işletilen çiftlikler kurulmuştur. Bu çiftliklerin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı 1995 yılında yüzde 60 iken 2004 yılında yüzde 98’e yükselmiştir(http://cia.gov/cia_publications/fctbook/geos/aj.html). Diğer yandan ekimi yapılan ürün çeşitlerinde de son dönemde değişiklikler yaşanmıştır. Bir dönem ülkede ağırlıklı olarak pamuk üretilirken, son yıllarda sebze ve meyvelere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Hububat üretimi ise aynı dönemde ikiye katlanarak yılda 2 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. Tarım sektöründeki yetersizlikler nedeniyle Azerbaycan, gıda alanında ithalata bağımlı durumdadır. Ülkenin toplam ithalatının yüzde 15’ini gıda ve içecekler oluşturmaktadır. 2004 yılı itibariyle

Azerbaycan’da gıda işleme alanında faaliyet göstermekte olan 671 kuruluş vardır ve büyük ölçüde modernizasyona ihtiyaç duyan bu sektörde faaliyetler genellikle Guba ve Lenkeran bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Sektörde konserve meyve ve sebze üretiminin ağırlığı söz konusudur, ancak Sovyet döneminde bu alanda 43 fabrika faal iken şu anda bunların sadece birkaç tanesi üretime devam etmektedir. Gıda işleme alanında en büyük Azeri firması olan “Nabran”, meyve suyu, reçel ve turşu üretmektedir ve üretiminin önemli bir kısmını BDT ülkelerine, Almanya, İsrail ve ABD’ye ihraç etmektedir. Gıda alanında Türk sermayeli “Azersun Holding”in de büyük pazar payı söz konusudur. Azerbaycan’da süt ürünleri üretimi de önemli bir yere sahiptir ve bu alandaki başlıca firmalar “ADC”, “Milk-Pro” ve “Taimex”tir. Azerbaycan’da tüketilen etin dörtte biri ve yumurtanın üçte biri ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülkenin en büyük mezbahası ve et işleme tesisleri “Azet” tarafından işletilmektedir.(İGEME Azerbaycan Ülke Profili)

Perakende ticaret: Perakende ticaret sektörü, Azerbaycan’da halen geleneksel pazar ve çarşıların ağırlıkta olduğu, ancak son dönemlerde tüketim mallarına talebin ve dolayısıyla halkın özel tüketim harcamalarının artması (2000 yılında kişi başına 414 dolar’dan 2005 yılında 947 dolara) ile şekil değiştirmeye başlayan bir sektördür. Bakü’de yoğunlaşan Batı tarzı süpermarket zincirlerinden pazar payı en yüksek olanı, Türk sermayeli olan “Ramstore”dur. Diğer önemli süpermarket zincirleri ise Suudi Arabistan’dan “Citimart”, Alman-Azeri ortak girişimi olan “Continental” ve yerel bir marka olan “Progress”dir. Bu süpermarketlerde satılan ithal gıda ürünlerinin yüzde 46’sı Türkiye’den, yüzde 25’i Rusya’dan, yüzde 20’si İran’dan, yüzde 6’sı Avrupa Birliği’nden ve yüzde 2’si ABD’den ithal edilmektedir(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

İnşaat: İnşaat sektörü, enerji alanındaki altyapı projeleri nedeniyle 2002 yılından itibaren oldukça yüksek bir büyüme sergilemiştir. Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı verilerine göre söz konusu yılda yüzde 43.6 büyüyen sektör, 2003 yılında

yüzde 42.8, 2004 yılında yüzde 14.9 ve 2005 yılında yüzde 29.5’luk bir büyüme kaydetmiştir. Sektörün bu büyüme trendine devam etmesi ve enerji sektörünün yanısıra özel sektör tarafından finanse edilen konut, iş merkezi gibi inşaat projelerinin de ağırlık kazanması beklenmektedir.(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

Otomotiv: Azerbaycan’ın otomotiv alanındaki ihtiyacının yüzde 70’i Rusya’dan, yüzde 10’u Japonya’dan, yüzde 7’si ise Güney Kore’den yapılan ithalatla karşılanmaktadır. Diğer yandan Gence’deki bir fabrikada Rusya’dan Ulyanovsk ve Kamaz marka otomobillerin ve Samaki’deki bir fabrikada İran malı otomobillerin montajı yapılmaktadır. Ülkede refah seviyesinin artması ile taşıt araçlarına olan talep de artmış, 1998 yılında bin kişiye 35.6 otomobil düşerken, bu rakam 2005 yılında 52’ye yükselmiştir(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

Telekomünikasyon: Azerbaycan’ın telekomünikasyon altyapısı henüz yeterince gelişmemiş olsa da bu alanda büyük yatırımlar yapılmaktadır. Sadece 2005 yılında yapılan yatırımın toplam miktarı 500 milyon dolardır. Diğer yandan mevzuattan kaynaklanan bazı sıkıntıların sektörün istenen hızda gelişmesini engellemekte olduğunu da söylemek mümkündür. Azerbaycan’da 100 kişiye 12.8 sabit telefon hattı düşmektedir. Bu oran Bakü’de 100 kişiye 28.9 hatta çıkarken, kırsal kesimlerde oran son derece düşüktür. Devlete ait telekomünikasyon şirketi “Aztelecom”, sabit hatlarda ve telekomünikasyonun birçok alanında tekel konumundadır ve bu şirketin 2008 yılından önce özelleştirme kapsamına alınması öngörülmemektedir. Aztelecom, Sovyet döneminden kalan sabit hat sisteminin modernizasyonu için yatırımlarını artırmıştır. Mobil telefon sistemleri ise sabit hatlara göre daha gelişmiş durumdadır. Azerbaycan’da GSM sistemi kullanılmakta olup, 2000 yılında 420 bin olan abone sayısı (100 kişiye 5.2 hat) 2005 yılı itibariyle 1.85 milyona (100 kişiye 22 hat) ulaşmış durumdadır.

Bu alanda özelleştirmeler başlamışsa da devlet mevcut iki GSM şirketindeki stratejik payını devam ettirmiştir. Bu şirketlerden birisi Türk sermayeli Azercell, diğeri ise Bakcell'dir.(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

Tekstil: Tekstil ve hazır giyimin sınai üretim içerisindeki payı son on yıl içerisinde yüzde 9.5'ten yüzde 1'in altına inmiştir. Azerbaycan hükümeti, kırsal kesimdeki fazla işgücünün istihdam edilebilmesi için emek-yoğun olan ve fazla sermaye yatırımı gerektirmeyen bu sektörü canlandırmaya çalışmaktadır(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Turizm: Zengin bir kültürel mirasa ve doğal güzelliklere sahip olan Azerbaycan'a gelen turist sayısı her geçen yıl artmaktadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 1995 yılında ülkeyi 93 bin yabancı ülke vatandası ziyaret etmişken bu sayı 2005'te 1.66 milyona yükselmiştir. Ülkedeki turizm altyapısının yetersizliği ve vize işlemlerinin uzun sürmesi, bu konuda önemli birer handikap yaratmaktadır. Azerbaycan'da değişik kategorilerde toplam 91 otel vardır, ancak bu sayı enerji sektöründeki gelişime paralel olarak hızla artmaktadır.(http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf)

Ulaştırma: Azerbaycan'da beş havaalanı bulunmaktadır: Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı ile Gence, Nahçıvan, Yevlah ve Zerdab havaalanları. Azerbaycan'dan 30 ülkeye doğrudan uçuş yapılmaktadır. (<http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=11>.)Ulusal havayolları "Azal", 15 destinasyona doğrudan uçmakta, ülke içerisinde ise sadece üç bölgeye uçmaktadır. Ülke içerisinde seyahat etmenin en hızlı ve güvenli yolu şehirlerarası otobüslerdir. Bakü'den tüm şehirlere otobüsle ulaşım sağlandığı gibi Tiflis'e otobüsle 10 saatte

gidilebilmektedir. Bakü'den Tahran'a da otobüs seferleri düzenlemektedir. Azerbaycan karayolları ağıнын toplam uzunluğu 28,030 kilometredir, ancak bunun yüzde 60'lık bir kısmı rehabilitasyona ihtiyaç duymaktadır. Demiryollarının uzunluğu ise 2,957 kilometredir.(<http://www.addy.gov.az/>)

Bankacılık ve finans: 1992 yılında kurulan ve 1995 yılında bağımsızlık kazanan Azerbaycan Merkez Bankası ("Milli Bank"), para politikalarından ve finans sektörünün denetlenmesinden sorumludur. Merkez Bankası, çalışmalarını Aralık 2004 tarihli Merkez Bankası Kanunu çerçevesinde yürütmektedir. Azerbaycan halkı arasında bankacılık sistemine güvenin düşük olması, tasarrufların nakit olarak tutulmasına yol açmaktadır. 2005 yılı sonu itibariyle toplam mevduat hacmi, 1.4 milyar dolara, başka bir deyişle GSYİH'nin yüzde 10'una, karşılık gelmektedir. Bu mevduatın yüzde 80'i döviz mevduatıdır. Azerbaycan'da faal olan 43 bankanın birçoğunun mali durumları sağlıklı olmadığı için hükümet, asgari sermaye şartını Ocak 2006'da 3.5 milyon dolardan 5 milyon dolara yükseltmiştir. En büyük bankalar, kamuya ait olan "Capital Bank" ile kısmen özelleştirilmiş olan "International Bank of Azerbaijan"dır. Sektör, yabancı bankalara açıktır (Azerbaycan İqtisadi İcmalı, Rublük Bülleten Oktyabr-Dekabr 2006, Tacis Yayını, Bakı 2006). Bankacılık sektörünün özel sektöre açtığı krediler nominal olarak artsa da, toplam kredi hacminin GSYİH içindeki payı artmamaktadır. 2000 yılında özel sektöre 484.7 milyon dolarlık kredi açılır ve kredilerin GSYİH'ye oranı yüzde 21.2 olarak gerçekleşirken, 2005 yılında özel sektöre açılan kredilerin toplamı 1.26 milyar dolara yükselmiş, ancak GSYİH'ye oran yüzde 12.6'ya inmiştir. Aynı dönemde kredilerin varlıklara oranı yüzde 31.8'den yüzde 43.7'ye, kredilerin mevduata oranı ise yüzde 46'dan yüzde 53.1'e çıkmıştır.(Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı, 2001, s.22.)

Dış Ticaret: Azerbaycan ekonomisi, giderek daha fazla dışa açılmaktadır. 2003 yılında 124, 2004 yılında ise 119 ülkeyle ticaret yapmış olan Azerbaycan, 2005 yılında 135 ülkeyle ticaret gerçekleştirmiştir. Ancak, ticareti yapılan kalemlere bakıldığında,

ihracatın petrol ve petrol ürünleri, ithalatın ise enerji sektörü için ihtiyaç duyulan makine ve ekipman ağırlıklı olduğu ve bu alanda bir çeşitlilik söz konusu olmadığı görülmektedir.

Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra, Sovyet dönemindeyken sübvansiyonel olarak temin ettiği ürünleri piyasa fiyatlarından ithal etmek zorunda kalması ve Ermenistan'la yapılan savaş nedeniyle büyük ticaret açıkları vermiştir. 1996'dan itibaren enerji sektöründe yapılmaya başlanan yatırımlar ve söz konusu projeler için gerekli yatırım mallarının ithalat yoluyla karşılanmak zorunda kalması nedeniyle ticaret açığı giderek artmıştır. Ancak son dönemlerde yatırımların büyük ölçüde tamamlanmış olması ve gerek artan üretim gerekse yüksek fiyatlar sayesinde petrolden kaynaklanan ihracat gelirlerinin artması sayesinde ticaret açığı kapanmış, 2004 yılında ticaret fazlası verilmeye başlanmıştır.

Tablo 5. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Kalemler (2004)

<i>İHRACAT</i>	<i>(milyon \$)</i>	<i>İTHALAT</i>	<i>(milyon \$)</i>
Petrol ve petrol ürünleri	2,972.5	Makine ve ekipman	1,073.8
Gıda ürünleri	154.9	Metaller	611.1
Metaller	97.1	Gıda ürünleri	414.6
Kimyasal ürünler ve petrokimya	77.0	Petrol ürünleri	401.7
Plastik ürünler	67.4	Tasıma araçları, uçaklar	242.0
Tekstil ve hazır giyim	48.2	Kimyasal ürünler ve petrokimya	132.9
Makine ve ekipman	20.4	Plastik ürünler	88.3
Diğer	176.8	Diğer	539.9
TOPLAM	3,614.3	TOPLAM	3,504.3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi; 2004

(<http://66.102.9.104/search?q=cache:8lvjpRf5bOMJ:www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/Nisan2004.doc+azerbaycan+devlet+istatistik+komitesi&hl=tr&ct=clnk&cd=3&gl=tr>)

2005 yılı ise Azerbaycan'ın ihracatında büyük bir artış yaşandığı yıldır. Söz konusu yılda ihracat bir önceki yıla göre yüzde 72.3 oranında artarken aynı dönemde ithalat artışı yüzde 15.0 seviyesinde gerçekleşmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı bir yıl içerisinde yüzde 104.5'den yüzde 156.6'ya çıkmıştır (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Tablo 6 . Azerbaycan'ın Ticaret Yaptığı Başlıca Ülkeler (2004)

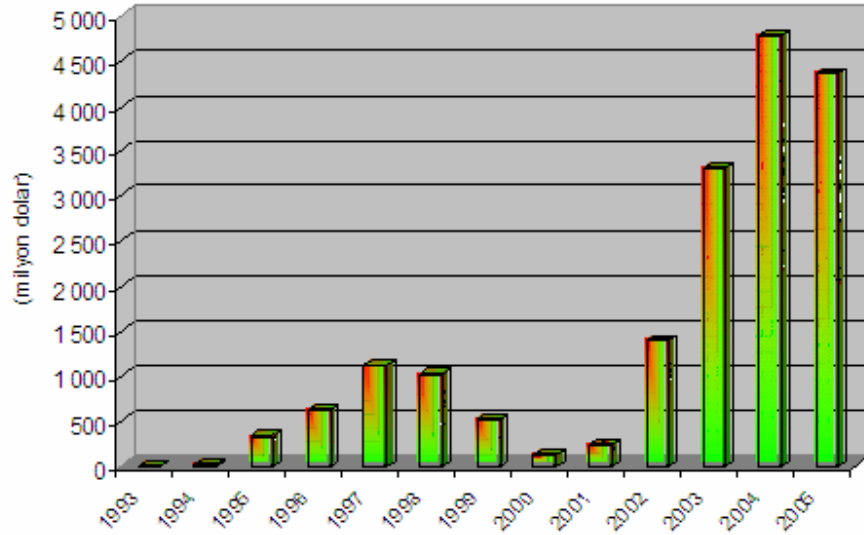
<i>İHRACAT</i>	<i>Pay (%)</i>	<i>İTHALAT</i>	<i>Pay (%)</i>
İtalya	44.7	Rusya	16.2
Rusya Federasyonu	5.8	İngiltere	12.0
Gürcistan	5.2	Kazakistan	6.8
Türkiye	5.1	Türkiye	6.4
İran	4.2	Almanya	5.7
Diğer	35.0	Diğer	52.9
TOPLAM	100.0	TOPLAM	100.0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi; 2004

Azerbaycan'ın ihracatının petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı olması, ticaretin ülkelere göre dağılımını da etkilemiştir. Birçok BDT ülkesi ağırlıklı olarak ihracatını diğer BDT ülkelerine yaparken, Azerbaycan'ın 2005 yılı itibariyle ihracatının yüzde 79.2'si BDT dışı ülkelerle gerçekleştirilmiştir ve bu oran giderek artmaktadır. Ülkenin ithalatında ise BDT dışı ülkelerin payı aynı dönemde yüzde 65.6 olmuştur. Azerbaycan, doğrudan yabancı sermaye çekme konusunda diğer bölge ülkelerine göre oldukça başarılı olmuş ve 2004 yılında Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından hazırlanan “Doğrudan Yabancı Yatırım Performansı Endeksi”nde 140 ülke arasında birinci sırada yer almıştır. 2004 yılında ülkeye doğrudan yabancı

yatırım girişı, GSYİH'nin yüzde 43.4'ü oranında gerçekleşmiş ve kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım 463 dolar olmuştur

(http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Şekil. 6 Azerbaycan'a Doğrudan Yabancı Yatırım Girişimleri

Kaynak:(http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Azerbaycan'daki doğrudan yabancı yatırım stoku, 2005 yılı itibariyle 17.8 milyar dolar seviyesine ulaşmış durumdadır. Ülkeye yabancı yatırım girişı 2000-2001 döneminde bir durgunluk sürecine girmiş, ancak ilerleyen yıllarda yeni petrol yataklarında çalışmaların başlamasıyla tekrar artmıştır. Azerbaycan'a doğrudan yabancı yatırımı girişı, büyük ölçüde petrol ve doğalgaz alanındaki projelere bağlı olarak gelişmektedir. 2005 yılında ülkeye giren tüm doğrudan yabancı yatırımın yüzde 98'i bu sektördedir. Diğer sektörlerde ise yatırım ortamının istenen seviyeye gelmemiş olması,

altyapının yetersizliği ve bürokratik sorunlar nedeniyle yabancı yatırım yeterince çekilememiştir. 2005 yılında enerji dışı sektörlerle sadece 87.1 milyon dolarlık yabancı yatırım çekilebilmiş ve bu yatırımların yüzde 67.5’u sanayi, yüzde 14.6’sı ticaret ve hizmetler, yüzde 11.1’i inşaat ve yüzde 3.7’si taşımacılık alanında gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında 3.6 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım miktarı, 2005 yılında 1.7 milyar dolar seviyesinde olmuştur. Bu düşüş petrol alanında yapılan yatırımların tamamlanma seviyesine gelmesi ve son dönemde iyice yükselen petrol fiyatları nedeni ile petrol şirketlerinin karlarını eskisine oranla daha yüksek bir oranda yurtdışına aktarmaya başlamaları ile ortaya çıkmıştır. Azerbaycan hükümeti bu düşüşün yurt içi yatırımın hızlanması ile kompanse edileceğini öngörmektedir. Azerbaycan’daki toplam yabancı sermayenin yatırımcı ülkelere göre dağılımı, büyük ölçüde petrol konsorsiyumu AIOC’nin hisse yapısına paraleldir. İngiliz firmaları AIOC’de yüzde 34 paya sahiptir. İngiltere’yi yüzde 25 ile ABD, yüzde 14 ile Japonya, yüzde 9 ile Norveç ve yüzde 7 ile Türkiye takip etmektedir. Yabancı yatırımlar enerji sektöründeki faaliyetlerin gerçekleştiği Bakü kenti civarında yoğunlaşmaktadır. En fazla yabancı yatırım alan bölge ise petrol rafinerisi ve petrokimya endüstrisine sahip olan Sumgayit’tir

http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf.

Yerli ve yabancı yatırımcılar 2005 yılında Azerbaycan sanayisine 4.2 milyar manatlık esas sermayeye yatırıma yönlendirmişler. Sanayi sektörü ülkenin kalkınmasında en esas faktördür. Ancak üretimin modernleşmesi dediğimizde ise sadece teknolojiler ve araç gereçlerin yenilenmesi anlamına gelmemelidir. Yani üretim yönetimi (production manegement) demek, daha büyük açıdan bakarak ameliyatların yönetimi (operations manegement) olarak anlaşılmalıdır. Bu ise bize üretime daha geniş bakmamızı ve ürünün alış harçlarını, kalitesine, verimliliğine etki yapan tüm faktörlere dikkat edilmesini sağlayacaktır. Dünya piyasasında rekabet edebilmek için ürünün dizaynı (Product design), fabrika içi düzenleme (Facility Layout), ürünün talebi

(Forecasting), üretim miktarı (Capacity), kaynakların yönetimi (Inventory Management), Hammadde ihtiyaç planlaması (Material Requirement), istatistiksel kalite yönetimi (Statistical Quality Management), projenin yönetimi (Project Management), Tedarik Zinciri Yönetimi (Supply Chain Management) gibi esas konuları dünya standartlarına uygun olarak değerlendirmelidir. Bunun için yeni üretim ve bilgi teknolojileri sağlanıp ve hem yabancı, hem de yerli uzmanların deneyimlerinden yararlanılabilir (http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf).

Ekonomik entegrasyon devletler arası üretim faktörlerinin ve ürünlerin serbest hareketini planlamaktadır. Dünya ekonomisine entegrasyonda yabancı ticaretin rolü çok büyüktür. Şöyleki, şu anda Azerbaycan Cumhuriyeti 129 ülke ile ekonomik ilişkidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya ekonomisine entegrasyonunun önemli yönlerinden biri de uluslar arası kuruluşlarla ittifakıdır. Ükenin İslam Konfrens Örgütü'ne, Kara Deniz Ekonomik İşbirliği'ne, BDT'ye, Dünya Bankası'na, Uluslararası Para Fonu'na, Uluslararası Yenidenyapılanma ve Kalkınma Bankı'na ve bir takım diğer uluslararası kuruluşlara üye olması, onlarla gerekli ilişkilerin kurulması ve işbirliği yapması dünya ekonomisinde entegrasyonun zaferi gibi değerlendirilmektedir. Ayrıca "Bakü-Tiflis-Ceyhan" petrol boru hattının faaliyette bulunması, "Bakü-Tiflis-Erzurum" gaz hattının ve "Bakü-Tiflis-Kars" demir yolunun yapımının gerçekleştirilmesinin planlanması ülkenin ekonomik küreselleşmede hızını daha da artırmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel ekonomi birleşmelerine dikkat ettiğimizde coğrafi mevkinin önem taşıdığının belirtileri görünmektedir. Ekonomik işbirliğinin önemli yönlerinden bir diğeri ise ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyine bağlıdır. Yakın ekonomik işbirliği daha çok aynı ekonomik kalkınma düzeyinde olan ülkeler arasında kendisini göstermektedir. İdeolojik, tarihi, kültürel yakınlık önem taşımaktadır. Bölgesel işbirliği, ülkelerin sosyal-ekonomik kalkınmasına, küreselleşme sürecinde yakından katılımları ile sonuçlanır. Azerbaycan'ın ağır şartlar altında modern dünyayla entegrasyonunun yönleri yeni fırsatlar ortaya çıkarmakla beraber, yeni problemler, bazen de tehlikeler ortaya

çıkarmaktadır. Bu fırsatlardan verimli yararlanmak, mevcut problem ve tehlikelerin zamanında tespit edilip öğrenilmesi Azerbaycan için hayati önem taşıyan konulardandır. Azerbaycan'da yeni ekonomi formasyona geçit birçok işletmenin faaliyetlerinin durdurulmasıyla sonuçlandı, bir kısmıysa aşınmaya yüz tutmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Azerbaycan'da petrolden başka petrol dışı sektörde, yabancı sermaye yardımıyla mali küreselleşme süreci başlatıldı. Dünya Bankası ve İngiltere'nin "Oxford Analytical" şirketi tarafından edinilen hesaplamalara göre geçit sürecinin 10 yıl içinde Azerbaycan Orta ve Doğu Avrupa'nın, Orta Asya'nın 26 ülkesi arasında 5. sırada yer almıştır. Azerbaycan'a yatırılan yabancı sermayenin miktarı, Polonya, Rusya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerden daha yüksek olmuştur. Yalnız yabancı ve ortak sermayeli işletmelerin faaliyetlerinin daha çok çabuk menfaat getiren ham madde yönlü ve hizmet alanlarına yönelişi, üretim sanayi alanlarına yabancı sermayelerin az yatırılması ve yatırımların hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması küresel sermayenin ülkeye getirdiği sorunlar olarak dikkat çekmektedir. Sekiz ülkede faaliyette bulunan birçok yerli girişimci, küreselleşme karşıtıdır. Lakin eğer küreselleşme olursa ürün çeşitliliği ve ayrıca yerli girişimcilerde sorumluluk duygusu daha da artabilir. Şöyleki, birçok ürünler sadece bir veya iki girişimci tarafından üretilirse, onlar kendi aralarında gizli anlaşma yaparak, fiyatları piyasaya, rekabete uygun değil, kendi istekleriyle sunarlar ve sonuçta ürünün kalitesinin artırılmasına dikkat etmezler. Bundan başka yeni teknolojinin üretime kullanılması (http://www.qafqaz.edu.az/kongre/pdf2007glob/II_A4_2_783-915.pdf).

3.4.4. Uluslararası Kuruluşlar ve Azerbaycan

Dünya Bankası: 1992 yılından beri Azerbaycan'da faal olan Dünya Bankası, Devlet Petrol Fonu'nun kurulmasına destek vermiş ve ülkenin tarım arazilerinin yüzde 99'unun özelleştirilmesinde ve dağıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. 2005 yılında Dünya Bankası, Azerbaycan'a 100 milyon dolarlık kredi sağlamış ve böylelikle banka tarafından son on yılda Azerbaycan'a verilen kredilerin toplam tutarı 720 milyon dolara

ulaşmıştır. Halen aktif olan projelere sağlanan kredilerin toplam miktarı ise 421 milyon dolardır. Bu projelerin sektörel dağılımı şu şekildedir: Tarım (yüzde 30), temiz su ve arıtma (yüzde 18), enerji ve madencilik (yüzde 11), kentsel kalkınma (yüzde 10), taşımacılık (yüzde 9) (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Uluslararası Finans Kurumu: Uluslararası Finans Kurumu (IFC), 1995 yılından bu yana Azerbaycan’a kendi kaynaklarından 198 milyon dolar, sendikasyon yoluyla ad 104 milyon dolar kredi sağlamıştır. Bu krediler, enerji, gıda ve içecek, finans ve sigortacılık, otelcilik ve turizm sektörlerindeki projelere kullanılmıştır. Son dönemlerde IFC, çalışmalarını enerji-dışı sektörlerin geliştirilmesine ve KOBİ’lere yoğunlaştırmıştır. Öncelikli olarak ele alınan konu, özel sektör ve KOBİ gelişimini destekleyecek sağlıklı bir finansal piyasa altyapısı oluşturulmasına destek olmaktır. Bu doğrultuda IFC, KOBİ kredilerinin artırılmasına destek vermiş, Azerbaycan Mikrofinans Bankası’nın kuruluşunda önemli bir rol oynamış ve Orta Asya Küçük işletmeler Fonu’na yatırımda bulunmuştur (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası: 30 Eylül 2005 itibariyle Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın (EBRD) Azerbaycan’da 28 proje için sağlamış olduğu kredilerin toplam tutarı 742.7 milyon Euro’dur. Bu kredilerin yüzde 53’ü özel sektöre kullanılmıştır. EBRD, “Erken Geçiş Ekonomileri” inisiyatifi çerçevesinde ele aldığı Azerbaycan’da bir yandan enerji sektörüne destek verirken, diğer yandan ekonominin sektörel olarak çeşitlendirilmesine de katkıda bulunmaktadır. EBRD’nin Azerbaycan’daki en önemli çalışmalarından birisi, KOBİ’lere finansman desteği sağlayan bir programdır. Bu program çerçevesinde Azeri bankalarına kredi açılmakta ve bu kredilerin KOBİ’lere kullanılması temin edilmektedir. Son olarak 11 Nisan 2006 tarihinde AzeriGazBank’a açılan 2 milyon dolarlık kredi ile program kapsamındaki bankaların sayısı dörde yükselmiştir. Diğer bankalar Azerdemiryolbank, Bank of Baku

ve Respublika Bank'tır (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

Asya Kalkınma Bankası: Azerbaycan, Asya Kalkınma Bankası'na (ADB), 1999 yılında üye olmuştur. Aralık 2005 itibariyle ADB, Azerbaycan'da sel ile mücadele, şehirlere su temini ve atık su arıtma ile Dogu-Batı karayolu modernizasyonu ile ilgili 3 projeye toplam 104 milyon dolar tutarında 5 kredi sağlamıştır. Bu kredilerin yanısıra, ADB'nin Azerbaycan'a sağlamış olduğu toplam 10.5 milyon dolar tutarında 20 teknik destek hibesi de söz konusudur (http://egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf).

SONUÇ

Küreselleşme olarak tanımlanan ve dünyadaki tüm ekonomilerin bütünleşmesine, diğer bir ifade ile tek pazar haline gelmesine neden olan olgu, günümüz ticari hayatına yön veren kuşkusuz en önemli faktördür. Küreselleşme, uygarlıklardan günümüze bilinen tüm ekonomik, kültürel, siyasal vb. devlet sistemlerinin modern hale getiren, bununla da kalmayıp modern sonrasını da alt yapı olarak zemin hazırlayacak seviyede kendiliğinden oluşan bir süreçtir. Fakat buradaki “kendiliğinden doğmak” arkasında müthiş bir gelişim sürecinin sonucudur aslında.

Serbest ticaret örneğinde olduğu gibi, küreselleşme bazı durumlarda taraflara ekonomik yararlar da sağlamaktadır. Gerçekte ise hem sürecin kendisi, hem de destek gördüğü ekonomik rejimler birçok bakımdan insanlığın huzuru, refahı ve barışı için ciddi tehditler de oluşturmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin ivme kazandırdığı bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, uluslararası ticaret ve kalkınmanın canlanması konusunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Yine de, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklardan yeterince faydalanıldığını söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Bilgi ve teknolojiye ulaşım konusunda hem ülkeler hem de bölgeler arasında belirgin bir eşitsizlik bulunmaktadır.

Son yılların en önemli tartışma konularından biri, “ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki ilişki”dir. Bu tür konulardaki tartışmaların çoğunun kaynağında dünyadaki hızlı teknolojik gelişmeler ve eko-siyasi çerçevede değişimler bulunsa da, konu daha çok gelip küreselleşme olgusuna dayanmaktadır.

Küreselleşmenin, ulus devletin uluslararası alandaki gücünü sınırlayan ve çokuluslu şirketlerin, hükümet dışı örgütlerin, araştırma ve düşünce kuruluşlarının ve medya kartellerinin uluslararası alandaki güçlerini artıran etkisi sonucunda, sivil toplum kuruluşlarının, bilim adamlarının, yazarların, akademisyenlerin, başka bir deyişle "bireylerin" uluslararası ilişkileri etkileme ve yönlendirme olanağı da eskiye oranla artmıştır.

Ulus-devletin bir siyasal kurum olarak etkinliği, büyük ölçüde toprakları üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Küreselleşmenin etkisini iyice hissettirdiği son yıllarda, çevrenin korunması, yoksulluk ve hastalıklarla uluslararası alanda mücadele gibi küresel planda faaliyet gösteren yeni kuruluşlar da ortaya çıkmıştır

Günümüzde Küreselleşme ile “ulus-devlet” kavramının öneminin giderek azalacağını, gelişen kapitalist rejim ilişkisinin uluslar arası etkileşimi artıracığı tartışılmaktadır. Fakat gerçek şu ki, küreselleşme; uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların milletlerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır.

Doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan jeopolitik konumu, Zbigniew Brezezinski’nin ifadesiyle *Hazar ve Orta Asya’nın zenginliklerini barındıran şişenin mantarı olması* sebebiyle, Azerbaycan’da hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin mücadelesi kaçınılmazdır. Bir geçiş ülkesi olan Azerbaycan’da günümüzde çok büyük siyasi, iktisadi, hukuki ve toplumsal değişimler yaşanmaktadır.

Azerbaycan’da bağımsızlığın ilk yıllarında BDT ülkeleri ile dış ticaret ağırlıklı bir yer tutmaktaydı. Azerbaycan’da petrol çok önemli bir yere sahiptir. Bu alan en çok yabancı yatırımı çeken alandır. Ülke, kalkınma konusunda umudunu enerji sektörüne bağlamıştır. Bu alan devletin de en çok ilgilendiği alandır. Petrolden gelen maddi kaynağı diğer ekonomi, sosyal alanları geliştirmek amacıyla ülkede plan ve programlar çizilmeye devam ede gelmektedir.

Azerbaycan küreselleşmenin pozitif anlamda gelişmesine kendi ekseninden gerekli katkıları yapmaktadır. Azerbaycan dünya çapında jeostratejik öneme sahip kendi coğrafi konumundan, rezervlerinden ve potansiyelinden yararlanarak, Doğu ile Batı arasında zengin tarihsel geçmişten gelen ve geleceğe yönelen köprü rolünü küreselleşmenin etkisiyle etkin bir biçimde yaşama geçirmektedir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 1995 yılına kadar olan süreçte ekonomik reformlar bakımından başarı gösterememiştir. Çünkü, piyasa ekonomisinin gerektirdiği, bankacılık, özelleştirme, dış ticaret gibi reform uygulamaları 1995 yılından itibaren başlatılmıştır. Azerbaycan, IMF ve Dünya Bankası’na 1993 yılında üye olmasına rağmen, bu kuruluşlardan ilk yardımını 1995 yılından itibaren almaya başlamıştır.

1995 yılından sonra Azerbaycan ekonomisinde canlanma görülmeye başlamış ve bu bağlamda önemli ekonomik reformlar yapılmıştır. 1995 senesinde Azerbaycan, IMF, Dünya Bankası ve EBRD ile işbirliği içinde yürüttüğü istikrar programını uygulamaya koymuştur. 1995- 1998 yılları arasında olumlu sonuçlar alınmaya başlamıştır. GSYİH’nın büyüme oranı % 10’a ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan reformların diğer amaçları; fiyat ve ticaret liberalizasyonunun sağlanması,

küçük ölçekli işletmelerin ve tarımsal alanların özelleştirilmesidir. Bunun yanında, derin yapısal reformlar olarak, orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, kamu hizmet ve kuruluşlarına düzenlemeler getirilmesi amaçlanmıştır.

Azerbaycan ekonomisinde 2001 ve sonrası dönemlerde gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak şunlar sıralanabilir: İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi, İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin arttırılması, İktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilerek, sosyal refah düzeyinin arttırılması, bunun için de enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektörlere yöneltilmesi. Dolayısıyla, bu aşamada uygulanacak olan iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanmasıdır.

Azerbaycan büyük İpek Yolunun restorasyonu, Avrupa- Kafkasya- Asya ulaşım koridorunun oluşturulması ve Hazar havzasının hidrokarbon rezervlerinin üretimi ve dünya pazarlarına taşınması için çok büyük çaba da harcamaktadır. Bu projelerin dünyanın birkaç bölgesinde bulunan devletlerin özgür ve tam gelişmesi açısından özel bir önemi vardır. Bunlar da doğal olarak uluslararası işbirliğine ivme kazandıracak ve küresel ortamın gelişmesi üzerinde belirleyici bir etki yapacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

BERGER, Peter L., **Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri, Bir Küre Binbir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik**, Editörler: Peter, L. Berger, SAMUEL, P. Huntinggton, Çeviren ORTAÇ, Ayla, Kitap Yayınevi Ltd. Şti., 2003

BHARADWAJ, Prashanth Nagendra, **Making Globalization globally advanttageous**, Advances in Competitiveness Research, Vol: 11, No: 1, 2003

DULUP, Murat Ali, **Küresel Rekabet Gücü Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**, Nobel Yayım Dağıtım, Ankara, 2001

ERÖZDEN, Ozan, **Ulus-Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997

KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997

KUTAL Gülten, BÜYÜKUSLU Ali Rıza, **Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi**, İstanbul, 1996

Mansfield, Becky, **Spatializing Globalization: Geography of Quality in The Seafood Idustry**, Economic Geography, January, 2003

MUTLU, Esin Can, **Uluslararası İşletmecilik**, Beta basım yayım dağ. A. Ş., İstanbul 1999

ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001

ÖYMEN, Onur, **Geleceği Yakalamak**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000

ÖZALP, İnan, **Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar)**, Eskişehir, 1986

ÖZKALP, Ever, ÇİĞDEM, Kırel, **Globalleşen Örgütler Ve Örgütsel Davranışın Bu Süreçteki Yeri ve Yeni İlgi Alanları, Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Derleyen, BOZKURT, Veysel, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000

ŞAYLAN, Gencay, **Küreselleşmenin Gelişimi, Küreselleşme**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997

ŞENKAL, Abdulkadir, **Sendikası Endüstri İlişkileri Genel Olarak Dünyada ve Türkiye’de**, Kamu – İş Kamu İletmeleri İşverenleri Sendikası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

MAKALELER

ACAR, İbrahim Atilla, YAVUZ, Ali, **Küreselleşme Olgusunun Finans Piyasaları Üzerine Etkisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı, 3, 1998

ARAS, Osman Nuri, **Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci**, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 19, Kasım 2003 - Ocak 2004

BALKANLI, A. Osman, **Küreselleşme Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine**, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2002

BECERMEN, Cengiz, **Küreselleşme ve Postmodernite**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE. Dergisi, Sayı: 3, 2001

Çağdaş Yerel Yönetimler, 1995; Sayı1, Cilt,4

KOÇDEMİR, Kadir, **Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme**, Türk İdare Dergisi, Yıl 72, Sayı: 429, Aralık 2000

NEWMAN, Christopher, **Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet**, Çeviren: TÜRKER, Muammer, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 64, Kış, 2001

NİŞANCI, Ensar, **Küresellik, Küreselleşme; Bir Tanıma Doğru**, İİBF, Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi, Sayı:1, 2003

OĞAN, Sinan, **Yüzyılın Dramı, Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu**”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, 2001, Cilt:7, Sayı:1, İlkbahar

OYDAKMAZ, Nemci, **Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma**, Dış ticaret Dergisi, sayı: 18, Temmuz 2000

ROGEL, Steve, **Globalization and The Role of The Global Corporation**, Journal of International Management, No: 9,2003

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB - Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması, Doğu-Batı**, Sayı:10, Şubat, 2000.

YILDIRIM, Nesrin, **Küreselleşme**, Öneri Cilt: 1, Sayı: 6, Ocak, 1997

SÜRELİ YAYINLAR

ASLAN, Adnan, **Kültür Komisyonu Müzakereleri, Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

AYDIN, Mehmet S., **Açılış Konuşmaları Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

BULAÇ, Ali, **Kültür Komisyonu Müzakereleri, Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

KARPAT, **Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

DAĞI, İhsan, **Siyaset Komisyonu Müzakereleri Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Küresel Bunalım**, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2002

DPT, **Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yıllık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995

EROĞLU, Ömer, MESUT, Albeni, **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi Yayınları, İsparta, 2002

GÜRSOY, Kenan, **Kültür Komisyonu Müzakereleri, Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

HOCAOĞLU, Durmuş, **Siyaset Komisyon Müzakereleri, Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

İSKENDER, Murad, Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü, Ed.: SELÇUK, Hasan **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004

JALEE, Pierre, **Üçüncü Dünyanın Yağması**, Çeviren: KAFAOĞLU, A. B., Sosyal Yayınları, İstanbul 1975

KAPLAN, Yusuf, **Kültür Komisyon Müzakereleri, Küreselleşme**, Hazırlayan, UŞAK, Cemal, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

Pilger, John, **Dünyanın Yeni Efendileri Küresel Yağmacılığın Gerçek Yüzü**, Çeviren: ÇİMEN, Ali, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003

SOBEL, Andrew, **Comments on Globalization, Interdisciplinayr Resarch, Myopia and Parochialism, Govrenment, Convergence and Culture**, Journal of International Management, No. 9, 1999, Aktaran, SEYMEN, Oya Aytemiz, BOLAT, Tamer, **Küreselleşme Ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel yayın, Ankara, 2005

SEYMEN, Oya Aytemiz, BOLAT, Tamer, **Küreselleşme Ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel yayın, Ankara, 2005

TUTAR, Hasan; **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2000.

YALINPALA, Jale, **Küreselleşmenin Emek Piyasası Ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, Küreselleşme İktisadi Yönelimleri Sosyopolitik Karşıtlıklar**, Derleyen: SOYAK, Aklan, OM yayınları İstanbul, 2002

YEUNG, Henry Wai-chung, **The Limits to Globalization Theory: A Geographic Perspective on Global Economic Change**, Economic Geography, July, 2002, Aktaran: SEYMEN, Oya Aytemiz, BOLAT, Tamer, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın, Ankara, 2005

YÜKSEL, Öznur, **Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Ankara, 1999

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm> 18. 01. 2007

<http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/me19.htm> 17. 01. 2007

<http://www.tubitak.gov.tr/tbtp.html> 17. 01. 2007

<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf> 17. 01. 2007

http://www.gençbilim.com/odev/odevgoster.php?il=izmir_buca&id=167 17. 01. 2007

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/ekonomik-global.htm> 18.01.2007

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tehlike.htm> 18. 01. 2007

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/firsatlar.htm> 18. 01. 2007
<http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTA%20ASYA-BDT/Azerbaycan.doc> 15. 01. 2007
<http://www.iqtisad.net/ns005.htm> 15. 01. 2007
<http://www.euroasiaforum.com/yazarlar/nihat-celik/31.pdf> 18. 01. 2007
http://www.azstat.org/publications/azfigures/2006/en/018.shtml#t18_3 15. 01. 2007
<http://www.iqtisad.net/proqramlar/0001.pdf> 15. 01. 2007
<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/146.pdf> 19. 01. 2007

ÖZET

Bu çalışmada özellikle küreselleşme ile birlikte gündeme daha çok gelmeye başlayan çokuluslu işletmelerin tarihsel gelişmeleri incelenmiş ve daha sonar dünya genelinde yer alan ulus-devletlerin farklı kültürel anlayışlardan dolayı karşılaştıkları yerel sorunlar Azerbaycan örneği ile analiz edilmiştir. Bir kavram olarak küreselleşme; zamanın ölümü ve mesafenin kısalmasını ifade eden süreci kavramsallaştırmak üzere geliştirilmiştir. Bu süreç bir taraftan, toplumlar, kültürler, uluslar ve kıtalar arasında tesviyeyi içerirken, diğer yandan da ulusal yapılanmaların çözümlerini ima etmektedir. Küreselleşme deregüle edici olmakla birlikte, küreselleşmenin araçları olarak sayılan araçların dünya ölçeğinde bir entegrasyon potansiyelini taşıdıkları da bir gerçektir..

Anahtar kelimeler: Küresellik, Küreselleşme, Deregülasyon, Çokuluslu İşletme Ulus-Devlet,

ABSTRACT

In this study, the historical evaluation of international organizations getting popular throughout globalization has been analyzed by giving example with Azerbaijan and the local problems of them caused by different cultural understandings have been studied. Globalization is a concept which is developed to tell the fact that the time is shortened and the distances between territories is wiped out. This process contains the relativization of societies, cultures, nations and continents on the one hand, and de construction of national formations on the other hand. Although, by nature, globalization involves deregulation, the means of globalization are also paving the way for global integration.

Keywords: Globality, Globalization, Deregulation, International organization, Nation state.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad	Emin Axundzade
Doğum Tarihi	30.08.1983
Doğum yeri	Lenkeran/Azerbaycan
Lise	1997-1999 Lenkeran Özel Türk Litseyi 1999-2000 2 numaralı okul
Staj Yaptığı Yerler	EGE İHRACATÇILAR BİRLİĞİ

SONUÇ

Küreselleşme olarak tanımlanan ve dünyadaki tüm ekonomilerin bütünleşmesine, diğer bir ifade ile tek pazar haline gelmesine neden olan olgu, günümüz ticari hayatına yön veren kuşkusuz en önemli faktördür. Küreselleşme, uygarlıklardan günümüze bilinen tüm ekonomik, kültürel, siyasal vb. devlet sistemlerinin modern hale getiren, bununla da kalmayıp modern sonrasını da alt yapı olarak zemin hazırlayacak seviyede kendiliğinden oluşan bir süreçtir. Fakat buradaki “kendiliğinden doğmak” arkasında müthiş bir gelişim sürecinin sonucudur aslında.

Serbest ticaret örneğinde olduğu gibi, küreselleşme bazı durumlarda taraflara ekonomik yararlar da sağlamaktadır. Gerçekte ise hem sürecin kendisi, hem de destek gördüğü ekonomik rejimler birçok bakımdan insanlığın huzuru, refahı ve barışı için ciddi tehditler de oluşturmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin ivme kazandırdığı bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, uluslararası ticaret ve kalkınmanın canlanması konusunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Yine de, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklardan yeterince faydalanıldığını söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Bilgi ve teknolojiye ulaşım konusunda hem ülkeler hem de bölgeler arasında belirgin bir eşitsizlik bulunmaktadır.

Son yılların en önemli tartışma konularından biri, “ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki ilişki”dir. Bu tür konulardaki tartışmaların çoğunun kaynağında dünyadaki hızlı teknolojik gelişmeler ve eko-siyasi çerçevede değişimler bulunsa da, konu daha çok gelip küreselleşme olgusuna dayanmaktadır.

Küreselleşmenin, ulus devletin uluslararası alandaki gücünü sınırlayan ve çokuluslu şirketlerin, hükümet dışı örgütlerin, araştırma ve düşünce kuruluşlarının ve medya kartellerinin uluslararası alandaki güçlerini artıran etkisi sonucunda, sivil toplum kuruluşlarının, bilim adamlarının, yazarların, akademisyenlerin, başka bir deyişle "bireylerin" uluslararası ilişkileri etkileme ve yönlendirme olanağı da eskiye oranla artmıştır.

Ulus-devletin bir siyasal kurum olarak etkinliği, büyük ölçüde toprakları üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Küreselleşmenin etkisini iyice hissettirdiği son yıllarda, çevrenin korunması, yoksulluk ve hastalıklarla uluslararası alanda mücadele gibi küresel planda faaliyet gösteren yeni kuruluşlar da ortaya çıkmıştır

Günümüzde Küreselleşme ile “ulus-devlet” kavramının öneminin giderek azalacağını, gelişen kapitalist rejim ilişkisinin uluslar arası etkileşimi artıracığı tartışılmaktadır. Fakat gerçek şu ki, küreselleşme; uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların milletlerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır.

Doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan jeopolitik konumu, Zbigniew Brezezinski’nin ifadesiyle *Hazar ve Orta Asya’nın zenginliklerini barındıran şişenin mantarı olması* sebebiyle, Azerbaycan’da hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin mücadelesi kaçınılmazdır. Bir geçiş ülkesi olan Azerbaycan’da günümüzde çok büyük siyasi, iktisadi, hukuki ve toplumsal değişimler yaşanmaktadır.

Azerbaycan’da bağımsızlığın ilk yıllarında BDT ülkeleri ile dış ticaret ağırlıklı bir yer tutmaktaydı. Azerbaycan’da petrol çok önemli bir yere sahiptir. Bu alan en çok yabancı yatırımı çeken alandır. Ülke, kalkınma konusunda umudunu enerji sektörüne bağlamıştır. Bu alan devletin de en çok ilgilendiği alandır. Petrolden gelen maddi kaynağı diğer ekonomi, sosyal alanları geliştirmek amacıyla ülkede plan ve programlar çizilmeye devam ede gelmektedir.

Azerbaycan küreselleşmenin pozitif anlamda gelişmesine kendi ekseninden gerekli katkıları yapmaktadır. Azerbaycan dünya çapında jeostratejik öneme sahip kendi coğrafi konumundan, rezervlerinden ve potansiyelinden yararlanarak, Doğu ile Batı arasında zengin tarihsel geçmişten gelen ve geleceğe yönelen köprü rolünü küreselleşmenin etkisiyle etkin bir biçimde yaşama geçirmektedir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 1995 yılına kadar olan süreçte ekonomik reformlar bakımından başarı gösterememiştir. Çünkü, piyasa ekonomisinin gerektirdiği, bankacılık, özelleştirme, dış ticaret gibi reform uygulamaları 1995 yılından itibaren başlatılmıştır. Azerbaycan, IMF ve Dünya Bankası’na 1993 yılında üye olmasına rağmen, bu kuruluşlardan ilk yardımını 1995 yılından itibaren almaya başlamıştır.

1995 yılından sonra Azerbaycan ekonomisinde canlanma görülmeye başlamış ve bu bağlamda önemli ekonomik reformlar yapılmıştır. 1995 senesinde Azerbaycan, IMF, Dünya Bankası ve EBRD ile işbirliği içinde yürüttüğü istikrar programını uygulamaya koymuştur. 1995- 1998 yılları arasında olumlu sonuçlar alınmaya başlamıştır. GSYİH’nın büyüme oranı % 10’a ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan reformların diğer amaçları; fiyat ve ticaret liberalizasyonunun sağlanması,

küçük ölçekli işletmelerin ve tarımsal alanların özelleştirilmesidir. Bunun yanında, derin yapısal reformlar olarak, orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, kamu hizmet ve kuruluşlarına düzenlemeler getirilmesi amaçlanmıştır.

Azerbaycan ekonomisinde 2001 ve sonrası dönemlerde gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak şunlar sıralanabilir: İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi, İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin arttırılması, İktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilerek, sosyal refah düzeyinin arttırılması, bunun için de enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektörlere yöneltilmesi. Dolayısıyla, bu aşamada uygulanacak olan iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanmasıdır.

Azerbaycan büyük İpek Yolunun restorasyonu, Avrupa- Kafkasya- Asya ulaşım koridorunun oluşturulması ve Hazar havzasının hidrokarbon rezervlerinin üretimi ve dünya pazarlarına taşınması için çok büyük çaba da harcamaktadır. Bu projelerin dünyanın birkaç bölgesinde bulunan devletlerin özgür ve tam gelişmesi açısından özel bir önemi vardır. Bunlar da doğal olarak uluslararası işbirliğine ivme kazandıracak ve küresel ortamın gelişmesi üzerinde belirleyici bir etki yapacaktır.

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğum Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler'in Ulus Devletlerin Ekonomik Yapılarına Etkileri; Azerbaycan Örneğİ adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Emin Axundzade
İmza

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad	Emin Axundzade
Doğum Tarihi	30.08.1983
Doğum yeri	Lenkeran/Azerbaycan
Lise	1997-1999 Lenkeran Özel Türk Litseyi 1999-2000 2 numaralı okul
Staj Yaptığı Yerler	EGE İHRACATÇILAR BİRLİĞİ

ÖZET

Bu çalışmada özellikle küreselleşme ile birlikte gündeme daha çok gelmeye başlayan çokuluslu işletmelerin tarihsel gelişmeleri incelenmiş ve daha sonar dünya genelinde yer alan ulus-devletlerin farklı kültürel anlayışlardan dolayı karşılaştıkları yerel sorunlar Azerbaycan örneği ile analiz edilmiştir. Bir kavram olarak küreselleşme; zamanın ölümü ve mesafenin kısalmasını ifade eden süreci kavramsallaştırmak üzere geliştirilmiştir. Bu süreç bir taraftan, toplumlar, kültürler, uluslar ve kıtalar arasında tesviyeyi içerirken, diğer yandan da ulusal yapılanmaların çözümlerini ima etmektedir. Küreselleşme deregüle edici olmakla birlikte, küreselleşmenin araçları olarak sayılan araçların dünya ölçeğinde bir entegrasyon potansiyelini taşıdıkları da bir gerçektir..

Anahtar kelimeler: Küresellik, Küreselleşme, Deregülasyon, Çokuluslu İşletme Ulus-Devlet,

ABSTRACT

In this study, the historical evaluation of international organizations getting popular throughout globalization has been analyzed by giving example with Azerbaijan and the local problems of them caused by different cultural understandings have been studied. Globalization is a concept which is developed to tell the fact that the time is shortened and the distances between territories is wiped out. This process contains the relativization of societies, cultures, nations and continents on the one hand, and de construction of national formations on the other hand. Although, by nature, globalization involves deregulation, the means of globalization are also paving the way for global integration.

Keywords: Globality, Globalization, Deregulation, International organization, Nation state.

ÖZET

Bu çalışmada özellikle küreselleşme ile birlikte gündeme daha çok gelmeye başlayan çokuluslu işletmelerin tarihsel gelişmeleri incelenmiş ve daha sonar dünya genelinde yer alan ulus-devletlerin farklı kültürel anlayışlardan dolayı karşılaştıkları yerel sorunlar Azerbaycan örneği ile analiz edilmiştir. Bir kavram olarak küreselleşme; zamanın ölümü ve mesafenin kısalmasını ifade eden süreci kavramsallaştırmak üzere geliştirilmiştir. Bu süreç bir taraftan, toplumlar, kültürler, uluslar ve kıtalar arasında tesviyeyi içerirken, diğer yandan da ulusal yapılanmaların çözümlerini ima etmektedir. Küreselleşme deregüle edici olmakla birlikte, küreselleşmenin araçları olarak sayılan araçların dünya ölçeğinde bir entegrasyon potansiyelini taşıdıkları da bir gerçektir..

Anahtar kelimeler: Küresellik, Küreselleşme, Deregülasyon, Çokuluslu İşletme Ulus-Devlet,

ABSTRACT

In this study, the historical evaluation of international organizations getting popular throughout globalization has been analyzed by giving example with Azerbaijan and the local problems of them caused by different cultural understandings have been studied. Globalization is a concept which is developed to tell the fact that the time is shortened and the distances between territories is wiped out. This process contains the relativization of societies, cultures, nations and continents on the one hand, and de construction of national formations on the other hand. Although, by nature, globalization involves deregulation, the means of globalization are also paving the way for global integration.

Keywords: Globality, Globalization, Deregulation, International organization, Nation state.